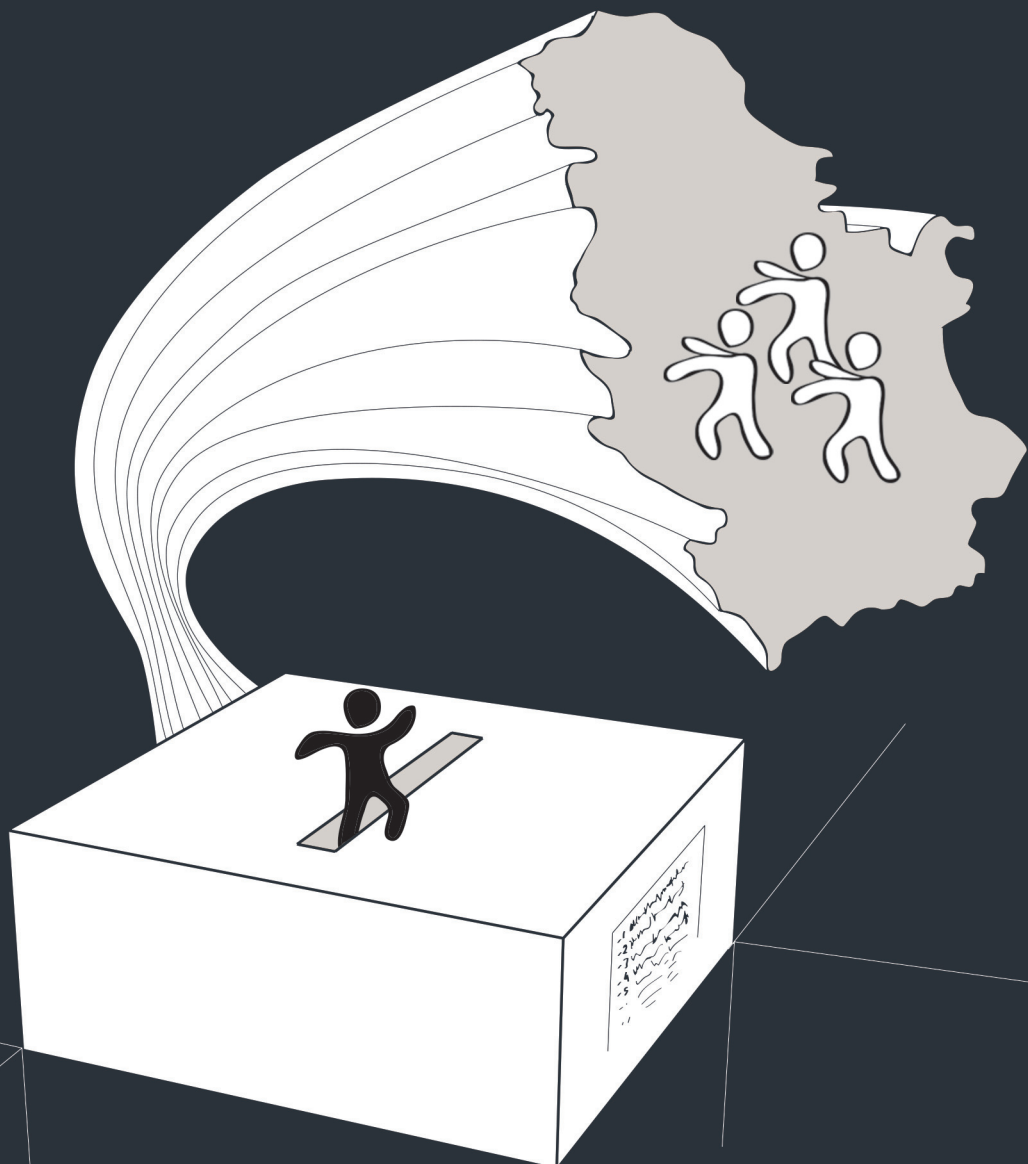

GRAĐANI SRBIJE I POPULIZAM

JAVNO MNJENJE SRBIJE 2017

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
CENTAR ZA POLITIKOLOŠKA ISTRAZIVANJA I JAVNO MNJENJE

ИПОР

GRAĐANI SRBIJE I POPULIZAM
Javno mnjenje Srbije 2017

Izdavač

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

Beograd 2017

Za izdavača

Dr Goran Bašić

Urednik

Dr Zoran Lutovac

Recenzenti

Prof. emeritus Vukašin Pavlović

Prof. dr Zoran Stojilković, Fakultet političkih nauka u Beogradu

Dr Zoran Pavlović, Filozofski fakultet u Beogradu

Istraživanje javnog mnjenja i izdanje ove publikacije finansijski je pomogao Fond za otvoreno društvo.

Tekstovi u ovoj knjizi rezultat su rada na projektu „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija: multidisciplinarni pristup“ (br. 47010) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

GRAĐANI SRBIJE I POPULIZAM

Javno mnjenje Srbije 2017

Urednik

ZORAN LUTOVAC

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

BEOGRAD, 2017

SADRŽAJ

REČ UREDNIKA	9
UZORAK	11

Zoran Lutovac

ODNOS GRAĐANA PREMA POLITIČKOJ ELITI

I REPREZENTATIVNOJ DEMOKRATIJI	13
Populizam – Pojam i definicija	13
Narod – (Samo)razumevanje naroda	14
Građani, elite i demokratija	16
1. Odnos građana prema političkoj eliti	17
1.1. Korupcija i politička elita	18
1.2. Mediji i politička elita	19
1.3. Percepcija politike i političara	20
1.4. Narod, vođa, stručnjaci i političari	22
2. Odnos građana prema demokratiji i institucijama	24
2.1. Odnos prema demokratiji	25
2.2. Kriza poverenja u institucije demokratije	29
2.2.1. Poverenje u državne institucije	29
2.2.2. Poverenje u obrazovne institucije	32
2.2.3. Poverenje u medije, NVO i udruženja	33
3. Poverenje u Srpsku pravoslavnu crkvu	35
Završna razmatranja	35

Zoran Lutovac i Goran Bašić

LJUDSKA PRAVA I „OPASNI DRUGI“ U PERCEPCIJI GRAĐANA	41
Ljudska prava	41
Stavovi građana o poštovanju ljudskih prava	43

Stavovi građana o nekim društvenim vrednostima	45
1. Opstanak nacije kao glavni cilj pojedinca	45
2. Uticaj verskih zajednica na politički život	45
3. Položaj žene u društvu	46
3.1. Porodica <i>versus</i> karijera	46
3.2. Stavovi o abortusu	47
4. Prava homoseksualaca	48
5. Sloboda i materijalne vrednosti	49
Odnos građana prema „opasnim drugima“	51
1. Unutrašnji „opasni drugi“	51
2. Spoljni „opasni drugi“	54
2.1. Imigranti	55
2.2. Pripadnici susednih naroda	57
2.3. EU, države, međunarodne organizacije i institucije kao „opasni drugi“	59
Završno razmatranje	63

Irena Ristić i Željka Buturović

PERCEPCIJA POLITIČKE SITUACIJE I SKLONOST

POPULIZMU KOD GRAĐANA SRBIJE.	67
Uvod.	67
Mere	69
Percepcije stanja i kretanja u društvu	71
1. Ocena opšteg stanja i kretanja u Srbiji	71
2. Rezultati vlade	72
2.1. Stanje u ekonomiji	73
2.2. Delovanje vlade protiv nejednakosti	74
2.3. Percepcije o Aleksandru Vučiću	75
3. Doživljaj stanja u društvu i populističke tendencije	76
4. Prioriteti građana Srbije	78
5. Odnos pripadnosti i prioriteta	88
Zaključak	92

Bojan Todosijević

POPULISTIČKI STAVOVI, IZBORNA IZLAZNOST

I IZBORNO OPREDELJIVANJE	95
Uvod	95
1. Partijska identifikacija	96
2. Učešće na izborima 2017. godine	102
3. Izorno opredeljivanje na izborima 2017. godine	103
4. Mišljenje o šansama kandidata za ulazak u drugi krug	104
5. Učešće na izborima 2012. godine	106
6. Simpatije prema političkim partijama i liderima	108
6.1. Simpatije prema političkim partijama	109
6.2. Simpatije prema političkim liderima	111
7. Politička efikasnost	114
8. Populistička ideologija i izorno opredeljivanje	116
8.1. Varijable populističke ideologije	117
8.2. Populistički stavovi građana i politička opredeljenja	120
Diskusija i zaključak	126

Jovanka Matić

POPULIZAM I MEDIJSKA PUBLIKA	131
1. Političko interesovanje i političko razumevanje	132
1.1. Zainteresovanost za politiku	132
1.2. Pažnja u praćenju političkih dešavanja preko medija	134
1.3. Razumevanje političkih problema	135
1.4. Dominacija tihe, nezainteresovane i pasivne većine	137
2. Korišćenje medija i odnos prema medijima	137
2.1. Korišćenje medija	138
2.2. Poverenje u medije	140
2.3. Zavisnost slobode medija od političara	143
2.4. Nefunkcionalnost kontrolisanih medija	146
3. Populistički stavovi u posebnim medijskim publikama	146
4. Odnos prema novinarima kao „opasnim drugima“	148
Zaključak: Mediji i javno dobro	150

REČ UREDNIKA

Populističke partije i lideri postaju sve brojniji i uticajniji širom sveta, u državama s različitim kulturama, političkim institucijama i tradicijom. Mnogi istraživači i analitičari političkih procesa ovaj trend vide kao novi izazov demokratiji, i kao jedan pokazatelj sve većeg procepa između građana i njihovih izabranih predstavnika.

Istraživanje populizma posebnu težinu ima u zemljama poput Srbije u kojima postoje manjkavosti u sferi vladavine prava i nezavisnosti medija, u kojima je korupcija rasprostranjena, a društvena nejednakost izražena. Ovakvi uslovi ugrožavaju konsolidovanje i razvoj demokratije, kao i u mnogim drugim zemljama regiona. Međutim, i u Srbiji i u regionu nedostaju empirijska svedočanstva o raširenosti populističkih stavova u javnosti, kao i o njegovom uticaju na populističko ponašanje. Istraživanje koje je sprovedeno juna–jula 2017. godine uz podršku Fonda za otvoreno društvo, prvo je sistematsko empirijsko istraživanje posvećeno raširenosti populističkih stavova među građanima.

Cilj istraživanja je bio da se utvrdi u kojoj meri su populistički stavovi rašireni među građanima Srbije i koliko stavovi građana predstavljaju osnov za postojanje i razvijanje populizma. Rezultati istraživanja će biti otvoreni za pristup naučnim istraživačima iz zemlje i inostranstva, a biće korisni i za sve one koji su zainteresovani za fenomen populizma, za uzroke njegove pojave i posledice koje proizvodi, ali isto tako i za one koji su zainteresovani generalno za političke stavove i ponašanje građana, te za konsolidovanje demokratije i demokratskih institucija. Važna ciljna grupa su i predstavnici medija, organizacije civilnog društva, te svi oni zainteresovani za promociju i poboljšanje kvaliteta demokratije u Srbiji.

Fokus istraživanja je usmeren na populističku (slabo utemeljenu) ideologiju: njenu strukturu i rasprostranjenost u različitim segmentima društva Srbije, kao i na povezanost te ideologije s političkim ponašanjem, prvenstveno izborom participacijom i glasačkim opredeljivanjem. Posebna grupa ajtema (*Item*) je posvećena osnovnim indikatorima demokratske političke kulture. Ispitali smo na koji način javnost razume osnovne demokratske norme i principe, u kojoj meri daju podršku nedemokratskim formama vladavine, te kako su političko otuđenje i interna i eksterna politička efikasnost povezani s populističkom ideologijom.

Istraživanje je zamišljeno i kao osnova za postizbornu studiju. Znatna pažnja je posvećena partijskim preferencijama ispitanika, izbornoj participaciji, evaluaciji političkih lidera i partija. U upitnik je uključen i standardni blok socio-demografskih varijabli, koje omogućavaju detaljno istraživanje uloge društvenih rascepa u formiranju političkih podela u Srbiji. Gledano u celini, svrha ovog istraživanja je obuhvatna analiza javnog mnjenja, političkih stavova i ponašanja građana, s posebnim fokusom na populizam.

dr Zoran Lutovac

UZORAK

Postupak konstrukcije uzorka ispitanika

Uzorak ispitanika je konstruisan korišćenjem procedure višestepenog slučajnog uzorkovanja u tri faze: u *prvoj*, primarne jedinice uzorkovanja (Primary Sampling Units-PSU) bila su biračka mesta; u *drugoj*, sekundarne jedinice uzorkovanja (Secondary Sampling Units-SSU) bila su domaćinstva i u *trećoj* fazi, jedinice uzorkovanja bili su ispitanici koji žive u domaćinstvima.

U *prvoj fazi*, sva biračka mesta (PSU) su podeljena u tri stratuma, a u okviru svakog stratuma izbor biračkih mesta izvršen je na osnovu verovatnoće proporcionalne veličine. Sva biračka mesta podeljena su u tri stratuma: Vojvodina, Beograd i ostatak Srbije. U okviru svakog klastera izvršen je izbor biračkih mesta na osnovu procedure verovatnoće proporcionalne veličine. Broj biračkih mesta po stratumu određen je na osnovu proporcionalnog učešća birača u stratumima.

U *drugoj fazi* za izbor domaćinstva korišćen je postupak sistematskog slučajnog uzorkovanja. Proceduralno, u svakom izabranom biračkom mestu (PSU) identifikovana je početna tačka a zatim je korišćenjem random tablice birano domaćinstvo metodom *stop-and-go*. Broj domaćinstava odgovara broju ispitanika, dakle, iz svakog domaćinstva se bira samo jedan ispitanik. Procedura je sa zamenom.

U *trećoj fazi* izbor ispitanika u okviru domaćinstva vršen je slučajno, tačnije, metodom kalendarskog rođendana (član domaćinstva koji je prvi rođen u kalendarskoj godini). Procedura je bez zamene, osim ako je ispitanik u zatvoru, na bolničkom lečenju ili u inostranstvu.

Napomene:

1. Biran je isti broj ispitanika unutar svake PSU (korigovan s obzirom na primenjenu random tablicu)
2. Iz uzorka su isključeni: zatvorska populacija; populacija u inostranstvu; Kosovo i Metohija; populacija na bolničkom lečenju.
3. Ukupan broj ispitanika: planirano $N=1500$: realizovano=1514; Nakon logičke kontrole ukupan broj ispitanika u datoteci=1487.

4. Poststratifikacija je rađena po tipu naselja, polu i godinama, i ponderi se kreću od 0,76 do 1,79.
5. Procenat intervjua koji je ostvaren bez zamene: 64,6%.
6. Verifikacija anketarskog rada sprovedena je na 14,6% slučajno odabranih anketa.

ODNOS GRAĐANA PREMA POLITIČKOJ ELITI I REPREZENTATIVNOJ DEMOKRATIJI

ZORAN LUTOVAC*

Sažetak Odnos građana prema reprezentativnoj demokratiji i njenim institucijama, kao i prema političkoj eliti u istraživanjima javnog mnjenja služe kao osnov za utvrđivanje populističkih stavova i populističkih potencijala. Strukturu ovog rada čini utvrđivanje pojmova, definicija i teorijskog okvira, razmatranje mesta i uloge političkih elita, demokratije i demokratskih institucija u društvu, kao i percepcije građana o tome, kroz prizmu empirijskog istraživanja.

Na osnovu istraživanja javnog mnjenja može se zaključiti da u oba segmenta u kojima se merilo prisustvo ili potencijal za razvoj populizma postoji ozbiljan kapacitet da se on ostvaruje, neguje, pa i dalje razvija, kako u odnosu građana prema političkoj eliti, tako i u nezadovoljstvu građana funkcionisanjem demokratije i u njihovom nepoverenju u demokratske institucije.

Ključne reči: populizam, politička elita, narod, Srbija, demokratija, istraživanje javnog mnjenja

POPULIZAM Pojam i definicija

O populizmu se u političkim naukama preovlađujuće govori kao neuhvatljivom pojmu, no uporedo s tim sve su češći pokušaji da se taj pojam „ukroti“, definiše i empirijski meri njegovo prisustvo, odnosno potencijal za njegov razvoj. Populizam se pojavljuje u različitim oblicima i veoma različitim društvenim i političkim okolnostima, pa je traženje najmanjeg zajedničkog sadržaja za njegove različite pojavne oblike izazov sam po sebi (Lutovac, 2017: 49–50).

Različiti oblici populizma inspirisali su autore na različite pristupe izučavanju ovog fenomena. Zajedničko svima njima jeste to što populizam dovode u vezu sa demokratijom, njenim slabostima ili potrebom za njenim usavršavanjem.

---

* Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.

Populizam može da se javi kao reakcija na neku jaču društvenu krizu ili kao reakcija na dominantan osećaj da glavni politički akteri i društvene snage krizu ne mogu rešiti (Taggart, 2002). Demokracija pak nije dato, nepromenljivo stanje, nego proces stalnog prilagođavanja promenama u društvu (Meny & Surel, 2012: 17). Populistički akteri, u načelu, mogu otvoriti put ka uključivanju većeg broja građana u demokratske procese, mogu delovati na stvaranje tolerancije u društvu i opštem pospešivanju demokratskih procesa, ali nam praksa govori da se u državama s nerazvijenom političkom kulturom i slabim demokratskim institucijama stvari uglavnom kreću obrnutim smerom.

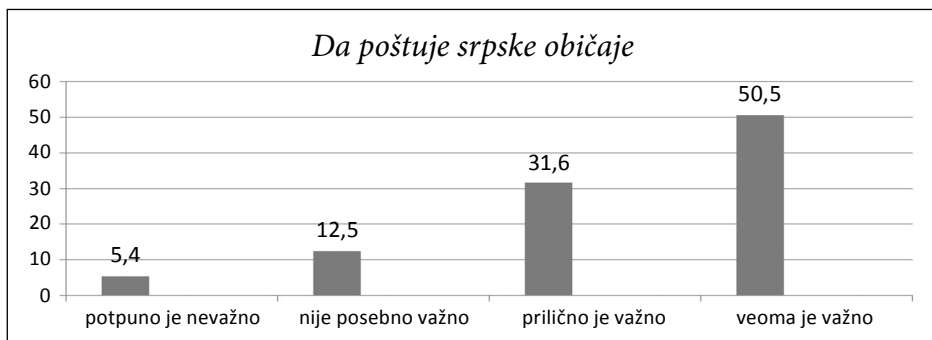
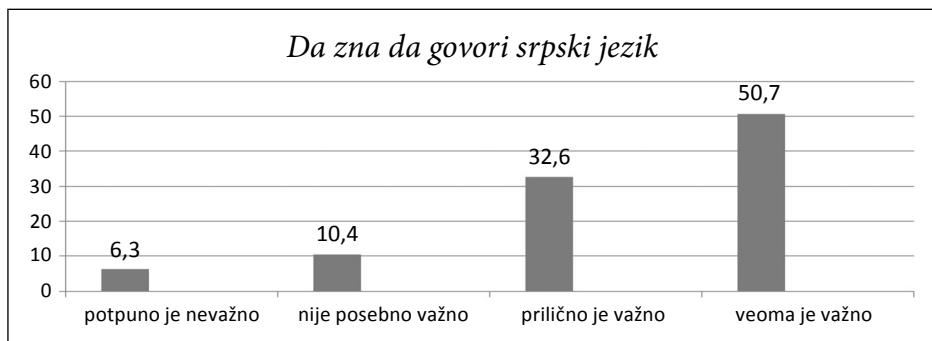
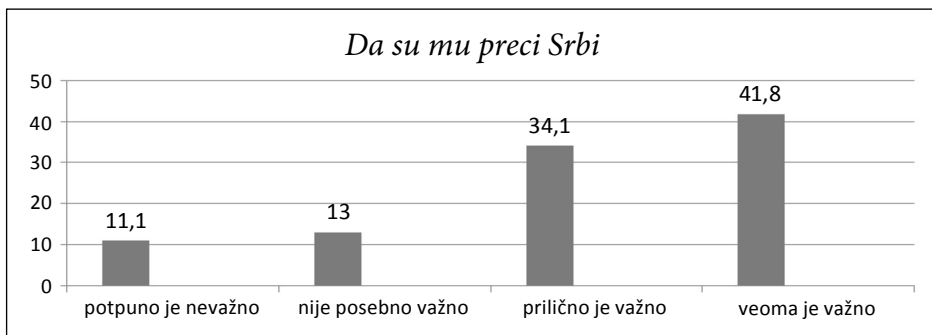
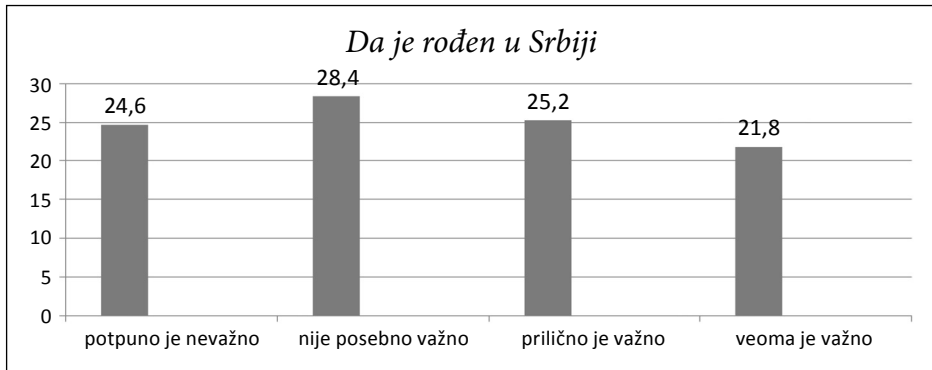
Populizam je u svakodnevnom životu postao sinonim za demagogiju, „olako obećanu brzinu“ promena nabolje, nerealna obećanja, flertovanje sa širokim narodnim masama, dodvoravanje biračkom telu, nuđenje lakih rešenja za kompleksne probleme. Na drugoj strani, populist sami, bilo da su podržavaoci ili neposredni akteri, potpuno drukčije gledaju na populizam od onih koji ga kritikuju ili koriste u preovlađujućem svakodnevnom značenju (Lutovac, 2017: 50). Polazeći od njegovog izvornog značenja iz vremena kada je populizam nastao, oni ga vide kao posredno ili neposredno sprovođenje narodne volje.

Osim kao politički pokret, politički diskurs ili politički stil, populizam se može posmatrati i kao jedna vrsta ideološke mape koja se nudi „narodu“ kako bi se političkim prostorom kretao na određeni način i ka određenom cilju. Drugim rečima, populizam se može označiti kao slabo utemeljena ili *thin-centred* ideologija koja u središtu svog učenja ima ideju da bi politika trebalo da bude odraz volje naroda, politika koja *čistom i moralnom* narodu suprotstavlja *korumpiranu elitu* i „opasne (neželjene) druge“, „druge“ koji svojim delovanjem ugrožavaju ili narušavaju prava i vrednosti naroda (Meny & Surel, 2002; Mudde, 2007, Albertazzi, McDonell 2008; Mouffe, 2013).

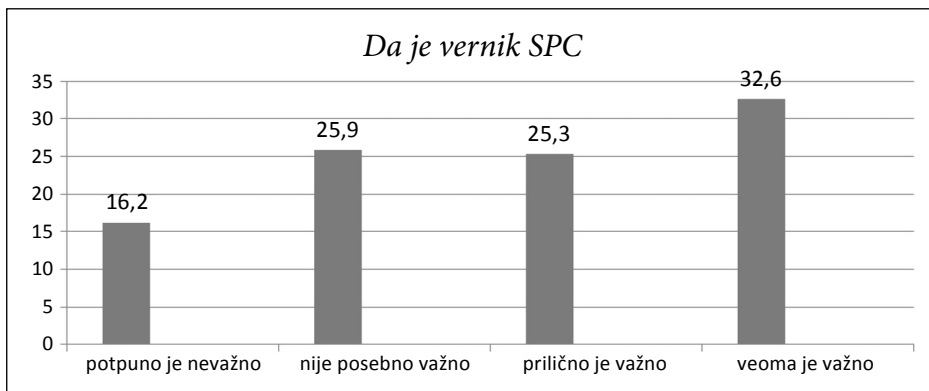
NAROD (Samo)razumevanje naroda

Narod je centralni pojam za shvatanje i percepciju populizma. Shodno instrumentarijumu CSES (*Comparative Study of Electoral Systems*) u upitniku je korišćena baterija pitanja kojom se utvrđuje značaj pojedinih obeležja za (samo)razumevanje naroda među ispitanicima (Hobolt, 2016).

Pitanje u upitniku je glasilo: *Neki ljudi smatraju da su određene stvari važne da bi neko bio pravi Srbin. Drugi kažu da nisu važne. Koliko su po Vama važne sledeće stvari da bi neko bio istinski Srbin:*

Nalazi istraživanja ukazuju da osnovu kolektivnog identiteta čini shvatanje naroda kao „zajednice krvi“ ili „zajednice ljudi iste loze“ (Smit, 1998: 26–30). Pripadnika naroda, dakle, ne određuje državljanstvo, odnosno mesto rođenja (53% građana Srbije smatra da ono nije posebno važno ili da je potpuno nevažno), nego pre svega etničko poreklo (tri četvrtine građana smatra da je to prilično ili veoma važno). Etnička osnova identiteta čvrsto je ukorenjena i politički i kulturološki.

GRAĐANI, ELITE I DEMOKRATIJA

Opšti je trend produbljivanja nepoverenja građana prema izabranim političkim predstavnicima, pa i prema samoj demokratiji. Opasnost od dekonsolidacije demokratije (*the Danger of Deconsolidation*) sve češće je predmet istraživanja u političkim naukama, a pad poverenja u demokratiju i njene institucije izražen je posebno kod mlađe populacije (Foa and Moun, 2016: 5–17). Kriza poverenja u elite posledica je percepcije građana o sve većoj otuđenosti elita od „baze“, tj. od onih koji su ih birali. Očekivanja od reprezentativnosti su, očigledno, različita. Građani očekuju jedno, a oni koji ih reprezentuju nešto drugo. Konvencionalna politika sve slabije dopire do građana, baš kao i tradicionalne političke elite. „Etablirane stranke levice, desnice i centra koje su dominirale političkom scenom gube socijalnu osnovu, a u želji da je nadoknade re-formatizuju se u *catch all* stranke i time gube svoj ideološki i programski identitet“ (Lutovac, 2017: 50).

Sve je više pouzdanih pokazatelja da postoji duboka kriza poverenja u stranke i institucije reprezentativne demokratije kakve su se izgrađivale decenijama unazad. Otuda su sve češće pojave populističkih stranaka i pokreta na oba pola političkog spektra i u političkom centru, koje nude neposredniju reprezentaciju i doslednije sprovođenje „narodne volje“. Te partije i pokreti *anti-establishment* teme stavljaju u prvi plan očekujući podršku birača zbog toga.

Građani se osećaju politički marginalizovanim, ekonomski potlačenim i odbaćenim od strane „tradicionalnih“ stranaka i tragaju za alternativnom političkom ponudom. Vođeni takvim stanjem stvari populisti raznih ideoloških usmerenja u potrazi za sopstvenom afirmacijom računaju na njihovo nezadovoljstvo i njihovu podršku

I dok se razvijene zemlje demokratije suočavaju sa dekonsolidacijom, zemlje poput Srbije, koje još uvek nisu završile tranziciju ka razvijenoj liberalnoj demokratiji imaju problem „nezavršene demokratske konsolidacije“ (Lutovac, 2014). Odnos građana prema političkoj eliti i njihov odnos prema vladavini većine i reprezentativnoj demokratiji – načini su da se empirijski utvrdi mera prisustva i potencijal populizma u pojedinim državama.

1. Odnos građana prema političkoj eliti

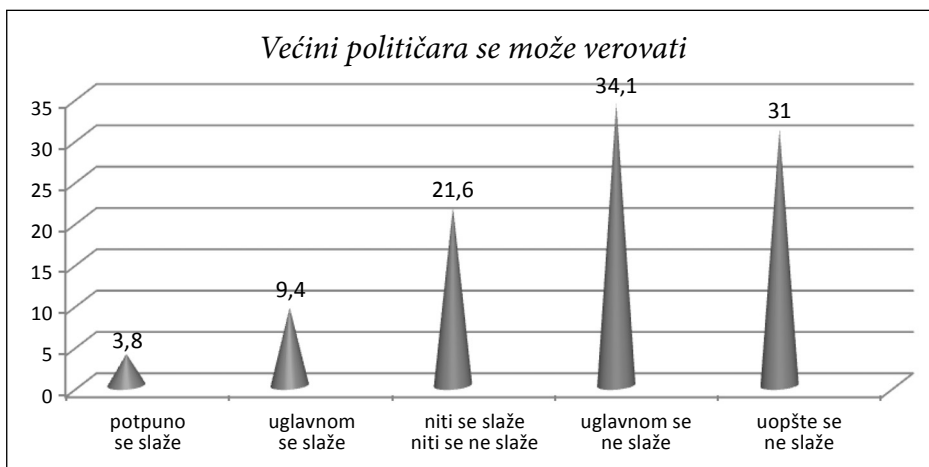
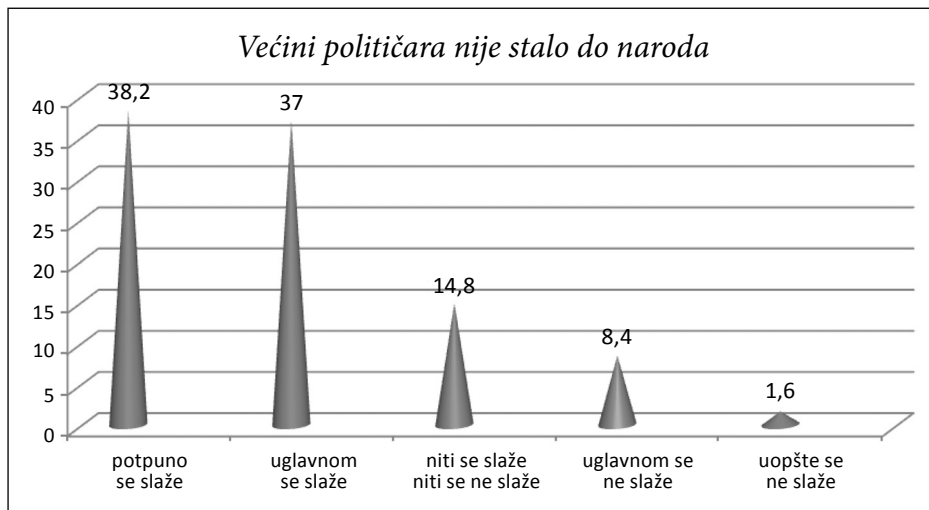
Polazeći od toga da je antagonizirajući odnos između naroda i elita jezgro populizma – kroz istraživanje javnog mnjenja Srbije pratili smo odnos građana prema političkoj i drugim elitama. Koristeći populistički diskurs, deo politički angažovane elite nastoji da kapitalizuje jaz između političke klase i naroda i predstavi ga kao fundamentalni problem u društvu. Na drugoj strani, politička elita se doživljava kao protivnik, a ne saveznik naroda, kao zasebna klasa okrenuta sebi, a ne potrebama naroda.

Uz pomoć nekih preporučenih pitanja u modulu 5 *Komparativnih istraživanja izbornih sistema* (*Comparative Study of Electoral Systems* (CSES)) i još nekih koja su uz njih dodata, pokušali smo da izmerimo negativne stavove građana prema elitama.

Nepoverenje prema elitama, odnosno negativni ili pozitivni stavovi prema njima i politici uopšte, mereni su uz pomoć serije tvrdnji prema kojima su se ispitanici određivali. Skala kojom se to merilo uključivala je sledeće odgovore: *potpuno se slažem, uglavnom se slažem, niti se slažem niti se ne slažem, uglavnom se ne slažem, uopšte se ne slažem.*

Istraživanje pokazuje da se tri četvrtine građana Srbije slaže s tvrdnjom da *većini političara nije stalo do naroda* (38,2% njih se potpuno slaže, dok se 37% njih uglavnom slaže s tom tvrdnjom). Svega 10% se ne slaže s tom tvrdnjom – 1,6% se uopšte ne slaže, dok se 8,4% uglavnom ne slaže. Ovakav nalaz ukazuje na veoma ozbiljan potencijal za razvijanje populističkog diskursa i plasiranje populističkih poruka.

Slično je i sa tvrdnjom da se *većini političara može verovati* – 65,1% se ne slaže s tom tvrdnjom (31% se uopšte, a 34,1% uglavnom ne slaže sa ovom tvrdnjom). Sa tvrdnjom se slaže 13,2% (3,8% potpuno i 9,4% uglavnom). Iz odgovora na

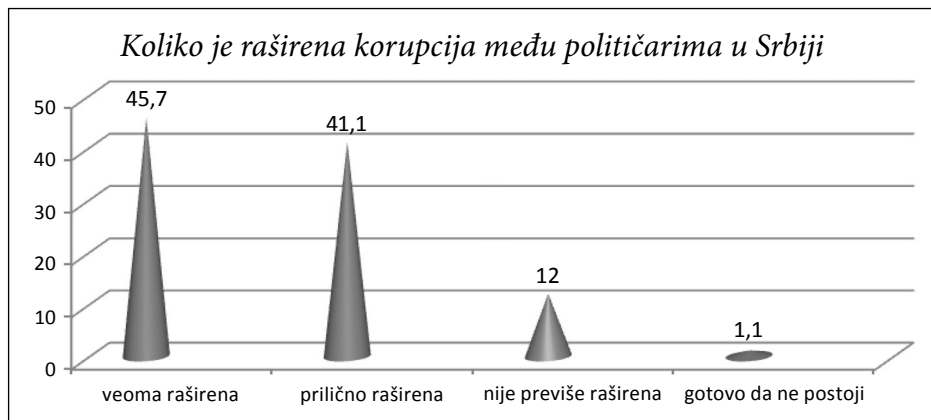

ovu tvrdnju može se videti visok stepen nepoverenja prema političkim elitama. Iz tog nepoverenja po sistemu spojenih sudova širi se nepoverenje i negativno raspoloženje prema politici uopšte i produbljuje uverenje o otuđenosti političkih elita od naroda.

1.1. Korupcija i politička elita

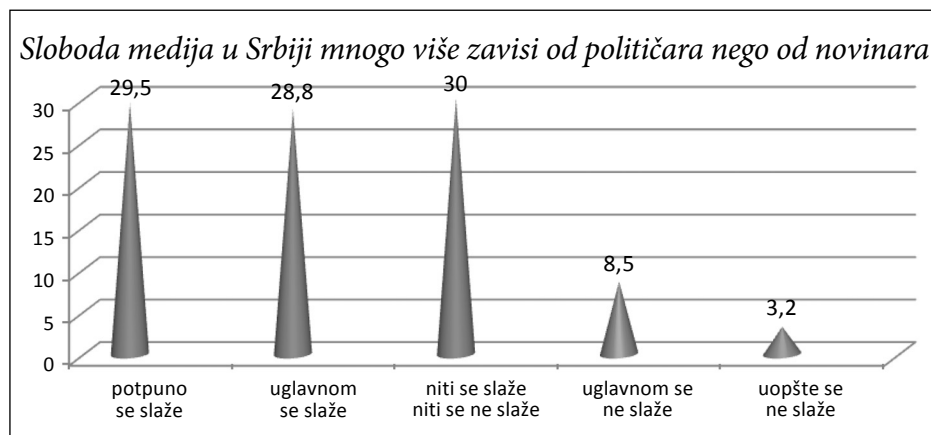
Populizam je vrlo često u neposrednoj vezi s „institucionalnom krizom reprezentacije“. On jeste, ili se predstavlja kao simptom nefunkcionalnosti demokratije i neadekvatnog zastupanja naroda od strane elita. Populizam se u tom kontekstu pojavljuje kao alternativa korumpiranom i otuđenom sistemu etablirane reprezentativne demokratije.

Građani Srbije smatraju da je među srpskim političarima korupcija izuzetno raširena. Na pitanje *Šta mislite koliko je raširena korupcija, kao što je uzimanje mita, među političarima u Srbiji* – 86,8% smatra da je zabrinjavajuće raširena (45,7% da je veoma raširena i 41,1% da je prilično raširena). Svega 12% smatra da nije previše raširena i 1,1% da gotovo ne postoji.

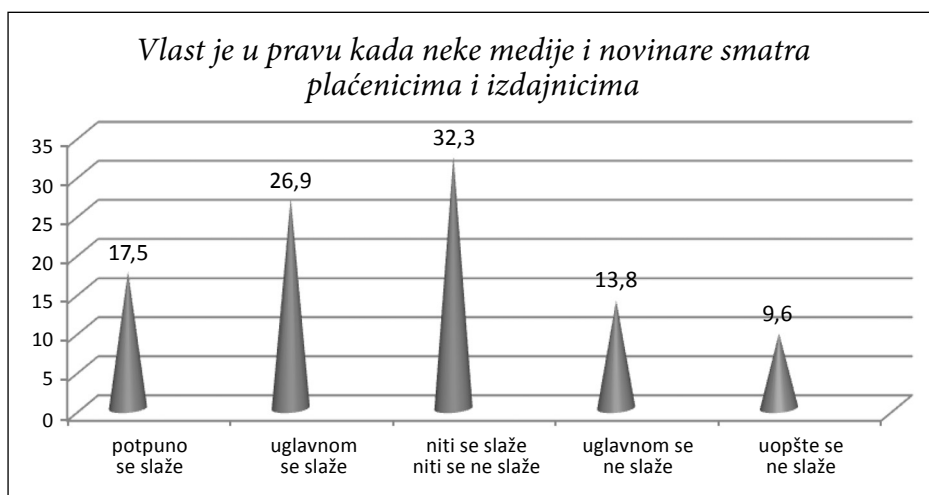

1.2. Mediji i politička elita

Političari se u Srbiji doživljavaju kao svemoćni, kao oni za koje čak ne važe ni zakoni kada su na vlasti. Političari su okupirali javnu scenu i tretiraju se kao filmske ili muzičke zvezde, oni mogu da utiču na sve sfere društva, oni zapošljavaju, otpuštaju, pomažu ili odmažu. U tom kontekstu ne začuđuju odgovori na tvrdnju da *sloboda medija u Srbiji mnogo više zavisi od političara nego od novinara*. Apsolutna većina građana slaže se s ovom tvrdnjom, a tek nešto više od 10% se ne slaže.

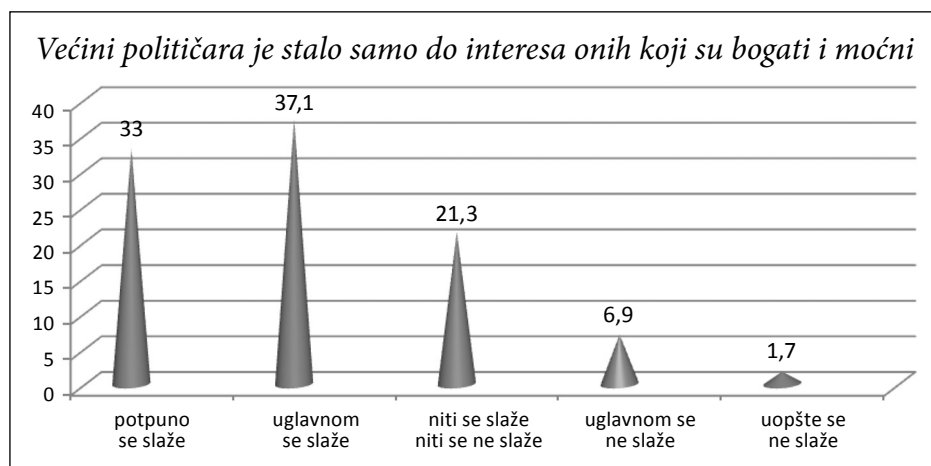
Uticaj vlasti na medije može se meriti i preko tvrdnje koju političari na vlasti često plasiraju putem velikog broja medija na koje imaju posredan ili neposredan uticaj, a ta tvrdnja je usmerena upravo protiv onih novinara koji ne spadaju u tu grupu. Naime, sa tvrdnjom da je *vlast u pravu kada neke medije i novinare smatra plaćenicima i izdajnicima* – relativna većina građana se slaže (44,4%), iako je takva tvrdnja potpuno neargumentovana i neutemeljena, a plasira se kao nepobitna činjenica. Tek nešto manje od jedne četvrtine građana se ne slaže s ovom tvrdnjom, što s jedne strane potvrđuje tezu o rasprostranjenom uticaju vlasti na medije koji to plasiraju, i s druge strane – na nekritičko prihvatanje tako plasiranih diskvalifikacija.

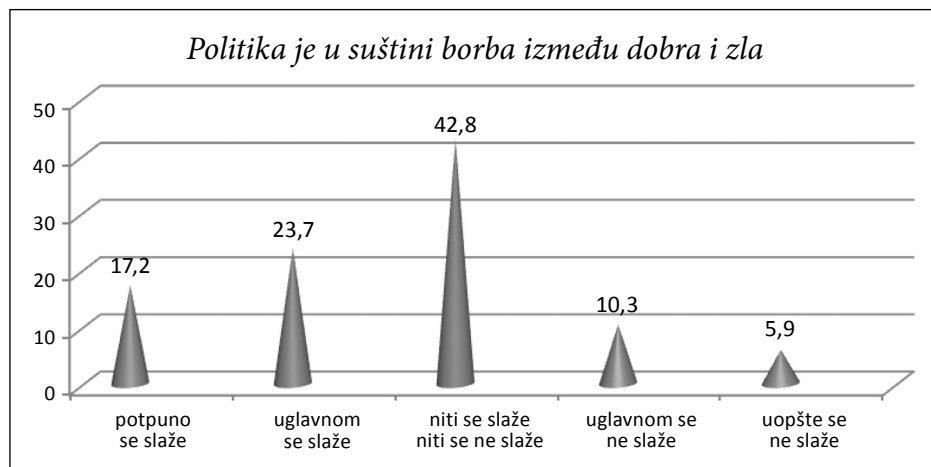
1.3. Percepcija politike i političara

Nepoverenje prema političkim elitama otvara prostor za delovanje demagoga i populista i sa levog i sa desnog spektra političke scene. Levi populistički često predstavljaju elite kao predstavnike bogatih, ekonomski privilegovanih i finansijskih korporacija koji su suprotstavljeni običnom narodu. Sa tvrdnjom da je *većini političara stalo samo do interesa onih koji su bogati i moćni* slaže se čak 70,1% (potpuno 33% i uglavnom 37,1%). Svega 8,6% ispitanika se ne slaže s tom tvrdnjom (1,7% uopšte i 6,9% uglavnom).

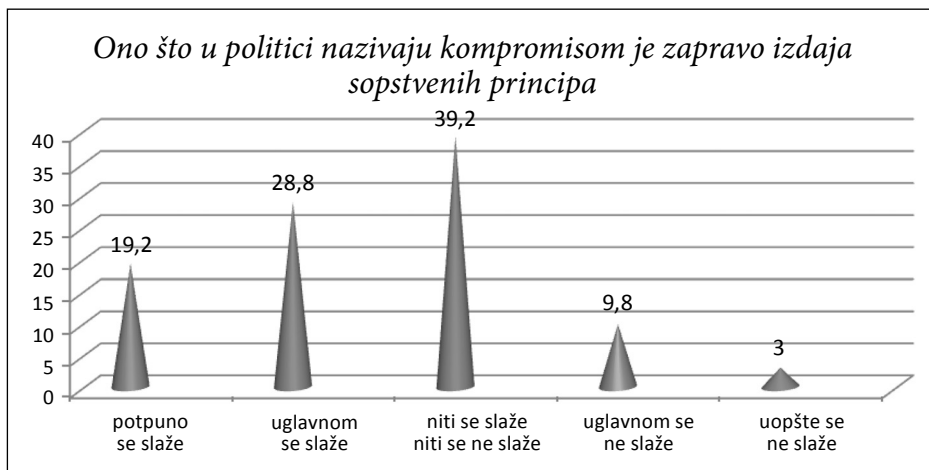
Populistički diskurs zasnovan na predstavi o „crnoj“ eliti i „belom“ narodu reflektuje se na celokupno shvatanje politike kao nečasne profesije i potrebe da se u nju uključe neprofesionalni političari, eksperti, predstavnici običnog naroda koji će se uklopiti u ram pojednostavljene slike stvarnosti, gde se *politika svodi na borbu između dobra i zla*. Veoma mali procenat je onih koji ne vide politiku na taj način (16,2%, od kojih se svega 5,9% uopšte ne slaže s

tvrdnjom da je politika u suštini borba između dobra i zla). Veliki je procenat ispitanika koji se u tom pogledu ne izjašnjavaju (42,8%), ali je gotovo isti procenat (42,9%) i onih koji upravo na taj način gledaju na politiku.

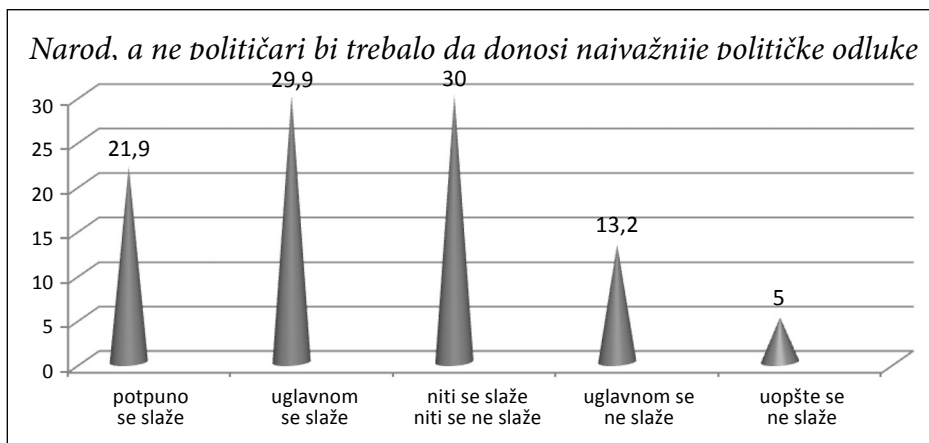

Na tom fonu je i tvrdnja *da ono što ljudi u politici nazivaju kompromisom je zapravo izdaja sopstvenih principa*. Gotovo polovina ispitanika (48%) se složila s tom tvrdnjom, dok se s njom ne slaže svega 12,8% njih. Kompromis, kao tekovina demokratije u nedemokratskoj političkoj kulturi i nema baš respektabilan rejting. Naprotiv, čak se i u svakodnevnom govoru kompromis stavlja u negativan kontekst bilo da se veliča odsustvo kompromisa („beskompromisni borac“), bilo da se omalovažava njegovo prisustvo (svaki kompromis se označava kao „truli“ ili „neprincipijelni“).

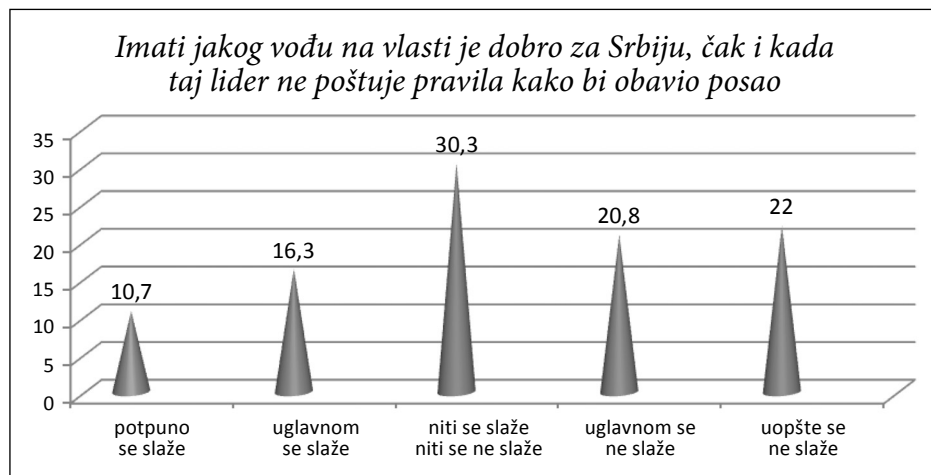
1.4. Narod, vođa, stručnjaci i političari

Sledstveno negativnom odnosu prema političkim elitama razumljiv je apsolutnovećinski stav (51,8% ispitanika) da bi *narod, a ne političari trebalo da donosi najvažnije političke odluke*. Manje od petine građana se ne slaže s tom tvrdnjom, što ukazuje na veliki potencijal za plasiranje ključne populističke poruke da se o najvažnijim političkim odlukama pita narod, a ne otuđene političke elite. Takva percepcija politike povoljno je stanište za populizam kao slabo utemeljenu ideologiju, populistički diskurs ili stil.

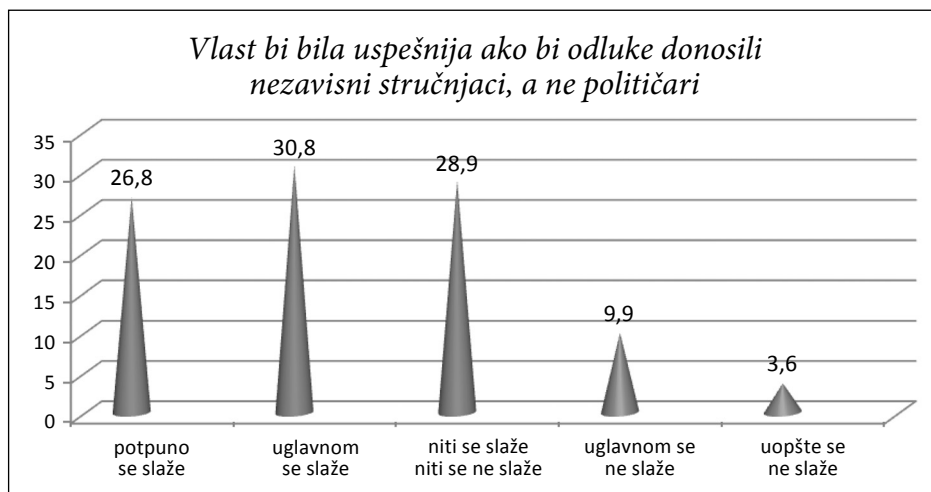

Gotovo po pravilu, ulogu predstavnika i glasnogovornika narodne volje predstavljaju popularne vođe koje su pune razumevanja za nezadovoljstvo naroda otuđenim elitama. Oni se prihvataju kao neko ko ne pripada tim otuđenim elitama

i ko je spreman da deluje za dobro naroda. Ipak, odgovori na tvrdnju da je *imati snažnog vođu na vlasti dobro za Srbiju, čak i kada taj lider ne poštuje pravila kako bi obavio posao* pokazuju da se relativna većina od 42,8% građana ne slaže s ovom tvrdnjom, dok se s njom slaže 27% ispitanika. U tom nalazu se može videti potencijal za otpor samovolji jakog vođe koji bi, ohrabren podrškom koju ima, imao nameru da se ne obazire na institucionalna ograničenja svoje vladavine.

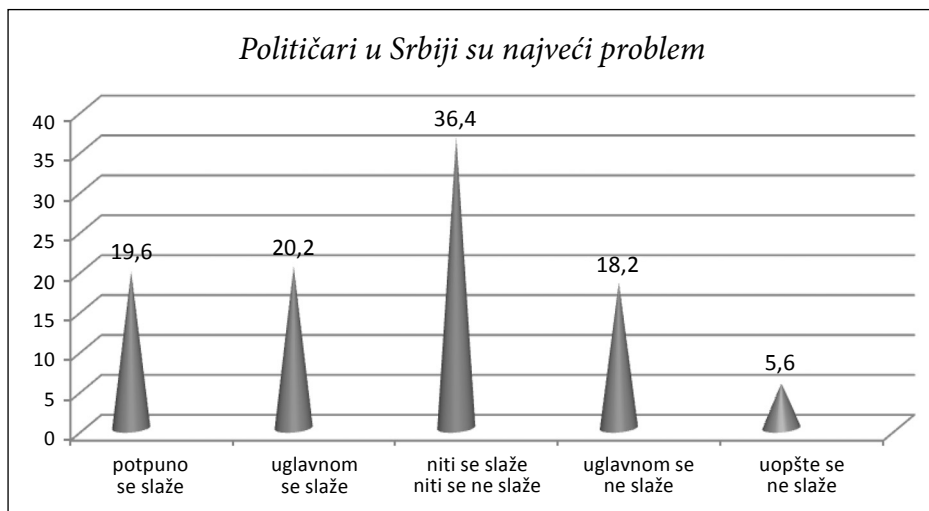

Pored popularnih vođa, kao neko ko nije deo otuđene političke elite, stručnjaci su, takođe, prihvatljiviji od političara. Apsolutna većina građana (57,6%) slaže se sa tvrdnjom da bi *vlast bila uspešnija ako bi odluke donosili nezavisni stručnjaci, a ne političari*. Svega 13,5% je onih koji se ne slažu s tom tvrdnjom.

Ipak, sa tvrdnjom da su *političari u Srbiji najveći problem* slaže se relativno mali procenat ljudi u odnosu na procenat onih koji su imali negativne stavove o političarima. S tom tvrdnjom slaže se 39,8% (19,6% potpuno i 20,2% uglavnom). Ne slaže se 23,8% (uopšte se ne slaže 5,6% i uglavnom ne slaže 18,2%). Onih koji se niti slažu niti ne slažu je 36,4%.

Ovakav nalaz se može obrazložiti situacionim prilikama: nacionalnim, državno-teritorijalnim problemima, potom egzistencijalnim problemima. Pod sugestijama političara građani često najveće probleme vide u „drugima“ (*out-groups*), o čemu će biti reči u posebnom delu istraživanja.

2. Odnos građana prema demokratiji i institucijama

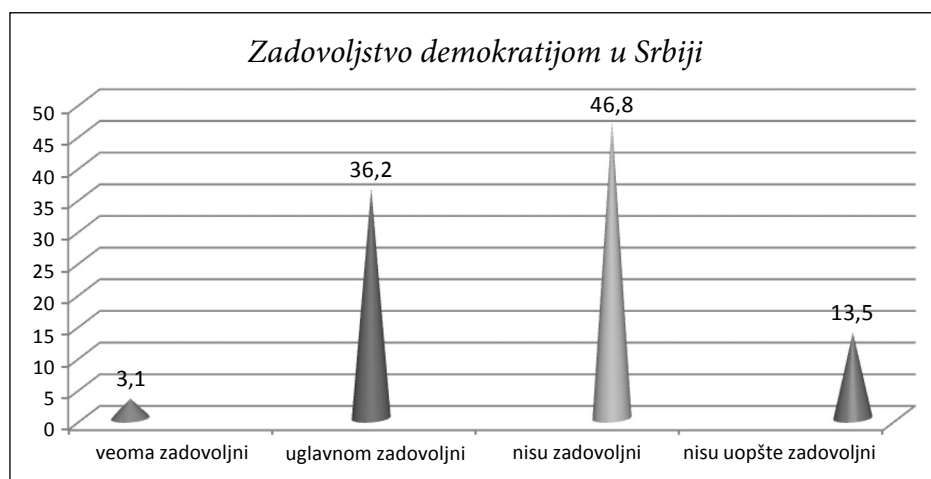
Polazeći od toga da se populizam, gotovo po pravilu, povezuje s „institucionalnom krizom reprezentacije“ i da se predstavlja kao simptom njene nefunkcionalnosti i neadekvatnog predstavljanja od strane elita – razumljivo je da istraživači javnog mnjenja pokušavajući da dođu do što pouzdanijih saznanja o populizmu nastoje da utvrde i koliko je poverenje građana u demokratiju i njene institucije. Kao alternativa korumpiranom i otuđenom sistemu etablirane reprezentativne demokratije pojavljuju se harizmatički lideri i zahtevi za veću uključenost naroda u neposredni proces odlučivanja, što je takođe u središtu pažnje empirijskih istraživanja koja se bave fenomenom populizma.

Posle rastakanja SFRJ i uvođenja višestranačkog sistema u Srbiji o demokratiji se razvijaju i pozitivni i negativni stereotipi. Na jednoj strani o demokratiji se govori kao o „magičnoj sili“ koja će samom svojom pojavom rešavati

političke probleme, dok se na drugoj strani, demokratiji nekritički pripisuju negativne osobine. S nekoliko tvrdnji o demokratiji o kojima su se ispitanici izjašnjavali, pokušali smo da ustanovimo kako građani percipiraju demokratiju danas i u kojoj meri su te percepcije pogodno tlo za ukorenjivanje raznih oblika populizma.

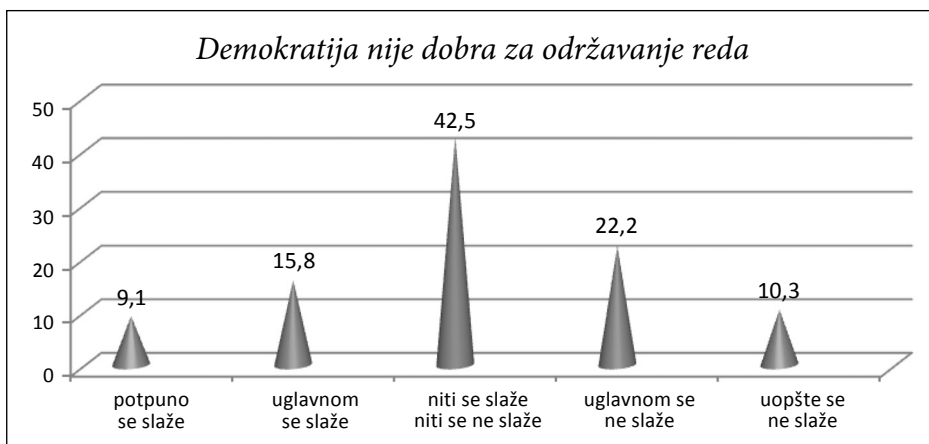
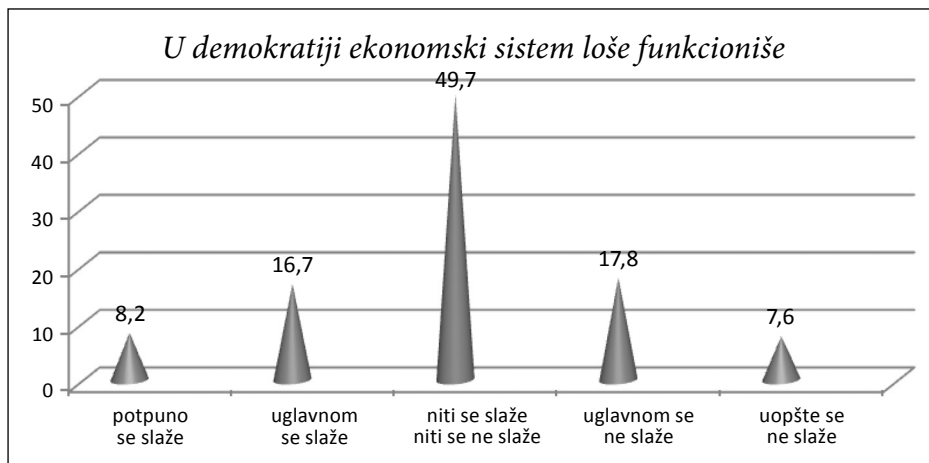
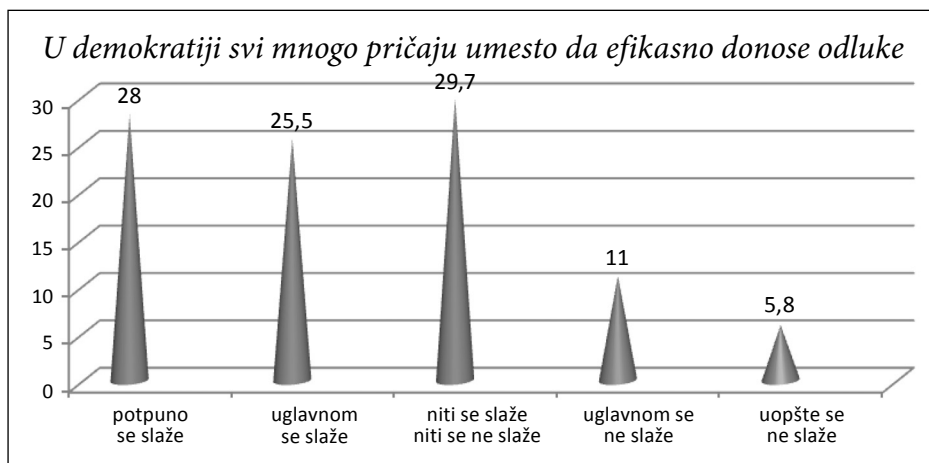
2.1. Odnos prema demokratiji

Nezadovoljstvo *funkcionisanjem demokratije u Srbiji* je veoma izraženo: 60,3% građana je nezadovoljno (od toga 13,5% uopšte nije zadovoljno). Zadovoljno je 39,4% građana, od kojih 3,1% veoma zadovoljno. Ovakav nalaz ukazuje na otvoren prostor za delovanje populista: nezadovoljstvo funkcionisanjem demokratije upravo omogućava prostor za delovanje onima koji bi da neposredno sprovede „narodnu volju“ zaobilazeći institucije reprezentativne demokratije.

Jedna od opštih zamerki demokratiji i sa krajnjeg levog i sa krajnjeg desnog političkog spektra jeste da u njoj *svi previše pričaju umesto da efikasno donose i sprovede odluke*. Ta floskula je do te mere prisutna u javnoj sferi da je veliki broj građana prihvata nekritički. Nalazi istraživanja su pokazali da se s tom tvrdnjom slaže natpolovična većina ispitanika 53,5% (od kojih 28% potpuno i 25,5% uglavnom), odnosno da se svega 16,8% njih ne slaže s tom tvrdnjom (od kojih 5,8% uopšte i 11% uglavnom). I ovi nalazi ukazuju na plodno tlo za negovanje i dalji razvoj populizma.

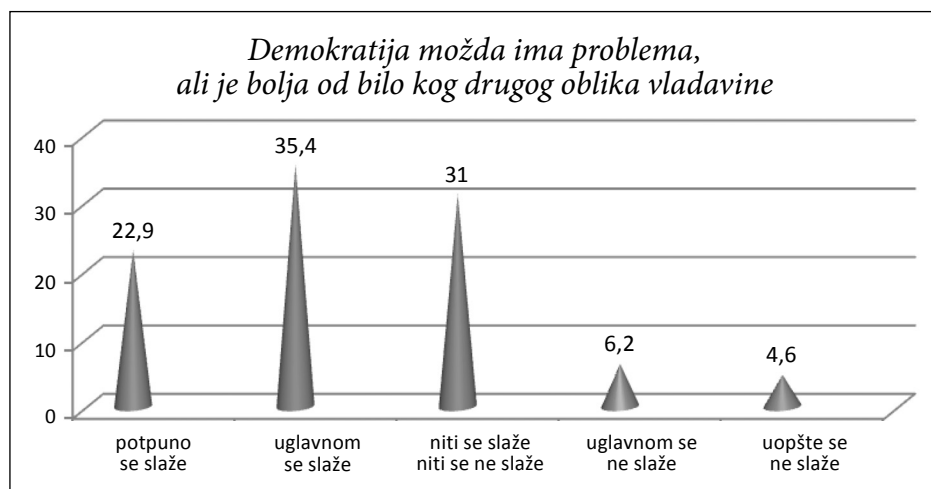
Jedan od antidemokratskih „argumenata“ je i taj da *u demokratiji ekonomija loše funkcioniše*. Polovina ispitanika nije se odredila kada je u pitanju ova tvrdnja, a od onih koji su se izjasnili 24,9% njih se slaže s tom tvrdnjom, a

25,4% se ne slaže. Ovako visok procenat onih koji se nisu odredili u korist ili protiv ove tvrdnje može da znači da ispitanici ne vide značajnu korelaciju između demokratije i funkcionisanja ekonomskog sistema ili da iskazuju opreznost u pogledu sopstvene kompetentnosti da o tome iznose sud.

Slično je i sa tvrdnjom da *demokratija nije dobra za održavanje reda*. Relativna većina ispitanika (42,5%) se nije odredila ni o tome (1/4 se slaže s tom tvrdnjom, dok se 1/3 ispitanika ne slaže).

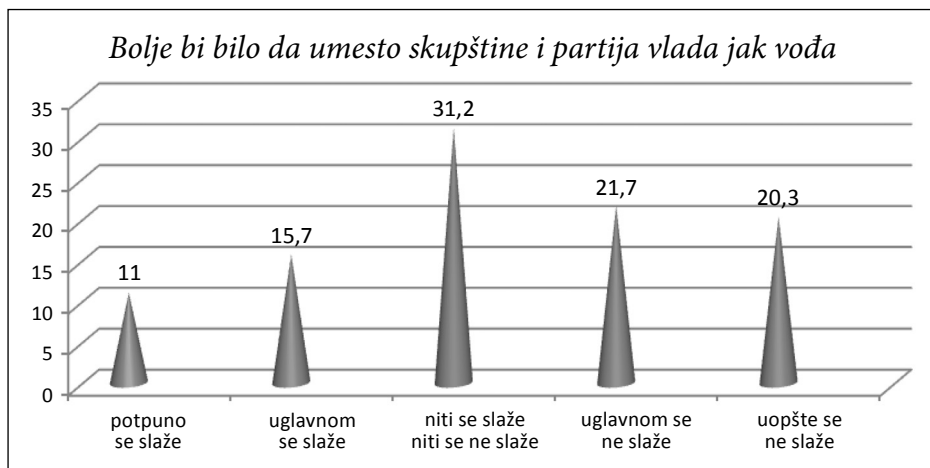
U odbranu demokratije kao krajnji argument navodi se to da i pored slabosti koje ima, ona je i dalje bolja od bilo kog drugog oblika vladavine. Taj argument smo testirali kroz tvrdnju da *demokratija možda ima problema, ali je bolja od bilo kog drugog oblika vladavine*.

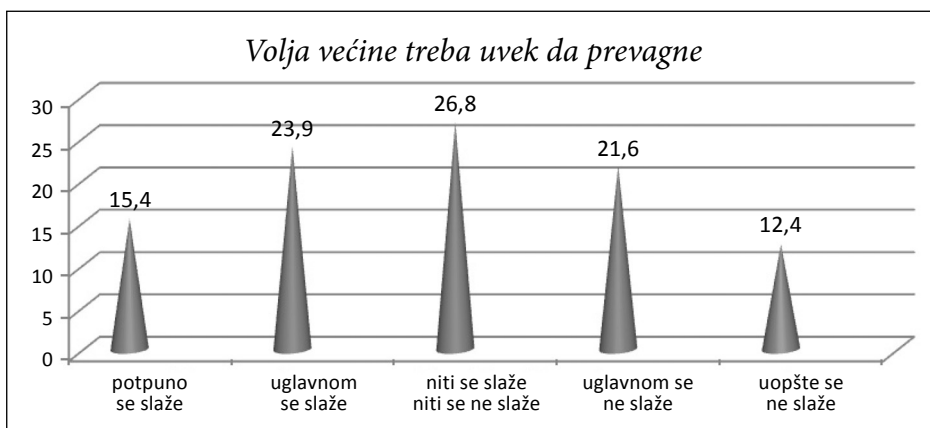
Apsolutna većina građana se slaže s tom tvrdnjom, što pokazuje da je u osnovi većina građana prihvatila demokratiju kao oblik političkog uređenja koji je bolji od drugih, ali odgovori na ostale tvrdnje pokazuju da to načelno prihvatanje demokratije vrlo lako može biti relativizovano pozivanjem na njene slabosti. Demokratija je osetljiva i zahteva stalnu negu i veliku posvećenost svih. Ona nije privlačna kao populistička retorika koja počiva na demagogiji i nudi brza i laka rešenja, i otuda često biva potisnuta u drugi plan.

Slično je i sa tvrdnjom *da bi bilo bolje da umesto skupštine i partija vlada jak vođa*. Načelno gledajući, građani su relativno većinski protiv (42% naspram 26,7% onih koji bi se složili s tim). To je još jedan nalaz koji ukazuje na građanski potencijal da se odupre otvorenoj uzurpaciji vlasti od strane jakih i popularnih vođa. Visok procenat građana koji se ne određuju (31,2%) ukazuje na dve mogućnosti: prva, da se priklone otporu autokratama kada oni

drastično prelaze granice svojih ovlašćenja ili druga, da se priklone autokratama onda kada ne tako drastično prelaze te granice i vešto vladaju opravdanim svojim postupaka.

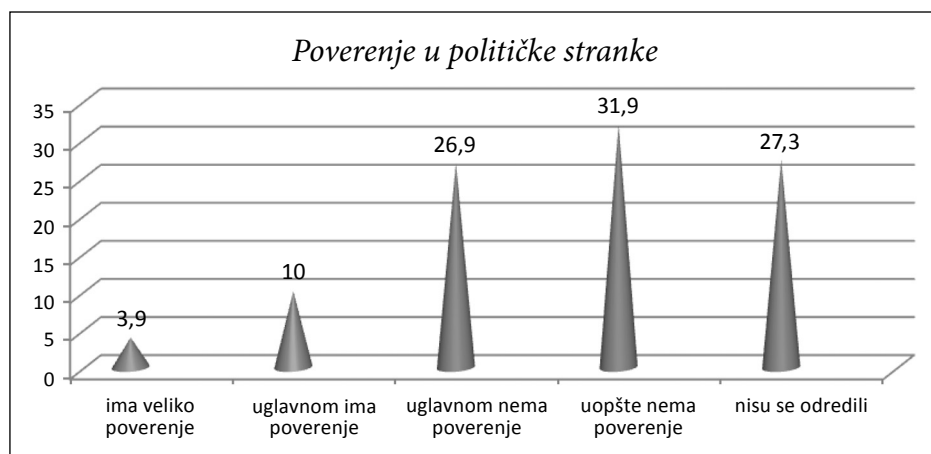

Iako se volja većine kao demokratsko načelo apsolutizuje u političkom diskursu vladajuće većine u Srbiji, stavovi građana pokazuju da to ne nailazi na opšte odobravanje. Naprotiv, može se reći da su građani pod jakim uticajem takvog stava, ali da značajan broj njih odbija da prihvati takvo shvatanje. Na tvrdnju da *volja većine treba uvek da prevagne, pa makar i na uštrb manjine*, reakcije ispitanika su podeljene: 39,3% ispitanika se slaže s tom tvrdnjom (15,4% se potpuno slaže, a 23,9% uglavnom) naspram 34% onih koji se ne slažu (12,4% uopšte i 21,6% uglavnom se ne slaže) i oko jedne petine onih koji se nisu odredili.

2.2. Kriza poverenja u institucije demokratije

Kriza poverenja u demokratiju uopšte, institucije i demokratske procedure, očigledno vuče korene iz nepoverenja u političke partije, koje ne samo da su nosioci političkih procesa, nego su u slučaju Srbije uzurpatori političkog i društvenog života. Partijska podobnost postala je merilo u svim društvenim sferama nagrizaajući osnovne vrednosti i dostignuća savremenih uređenih država, što sve povratno utiče na odnos građana prema demokratiji uopšte, demokratskim procedurama i institucijama. I tu se otvara široki prostor za one koji političkim elitama suprotstavljaju „narod“, reprezentativnoj demokratiji neposredno sprovođenje „narodne volje“, institucijama vođu koji razume „narod“.

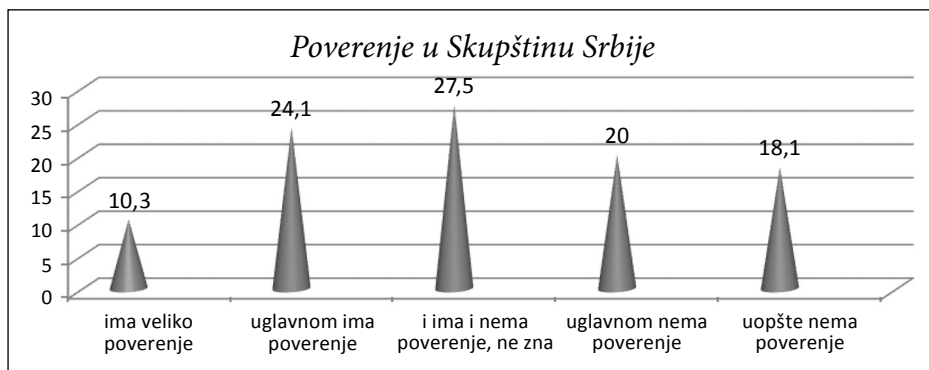

Poverenje u političke partije u Srbiji gotovo da je iščezlo. Sudeći prema nalazima istraživanja čak ni svi članovi političkih stranaka nemaju poverenje u stranke uopšte. Svega 13,9% ispitanika ima poverenje u političke partije, od kojih 3,9% ima veliko poverenje, a 10% uglavnom ima poverenje. Apsolutna većina građana nema poverenje (31,9% uopšte nema i 26,9% uglavnom nema poverenje). Ostalih 27,3% nije se odredilo.

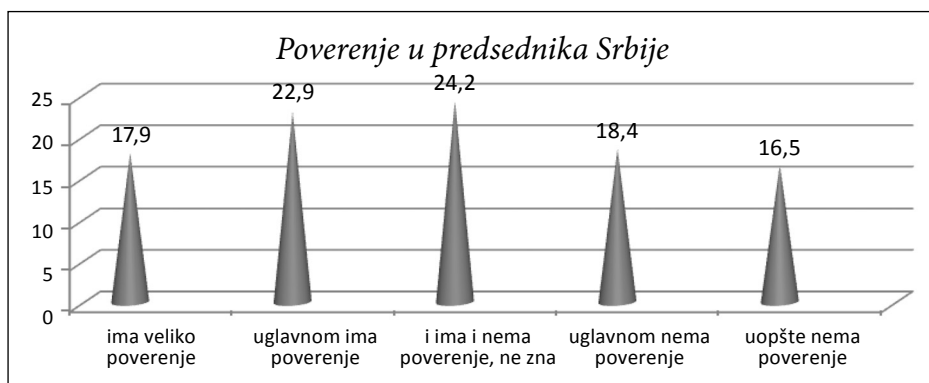
2.2.1. Poverenje u državne institucije

Sveukupno gledajući, poverenje u državne institucije je na veoma niskom nivou izuzimajući poverenje u vojsku. To potvrđuju i nalazi ovog istraživanja. Stavljajući ove nalaze u kontekst prethodnih nalaza o demokratiji i elitama, može se reći da su opšti uslovi za održavanje i razvoj populizma veoma povoljni.

Poverenje u Skupštinu Srbije ima tek oko jedna trećina građana (34,4%, od toga 10,3% ima veliko poverenje). Nešto je više onih koji nemaju poverenje u

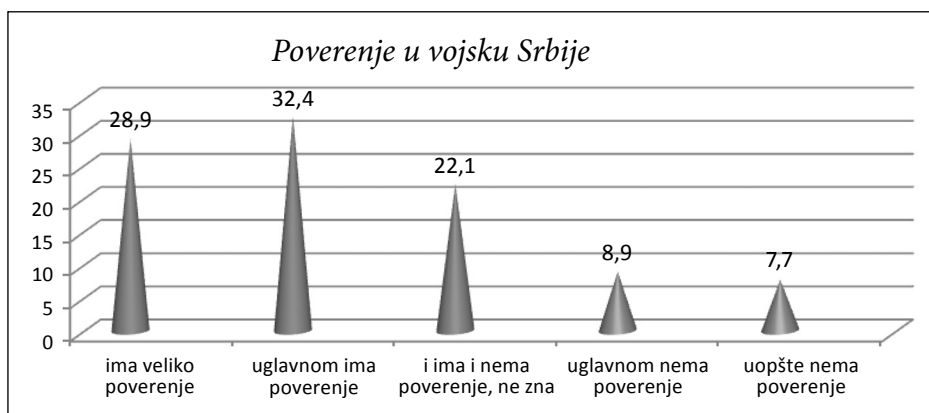
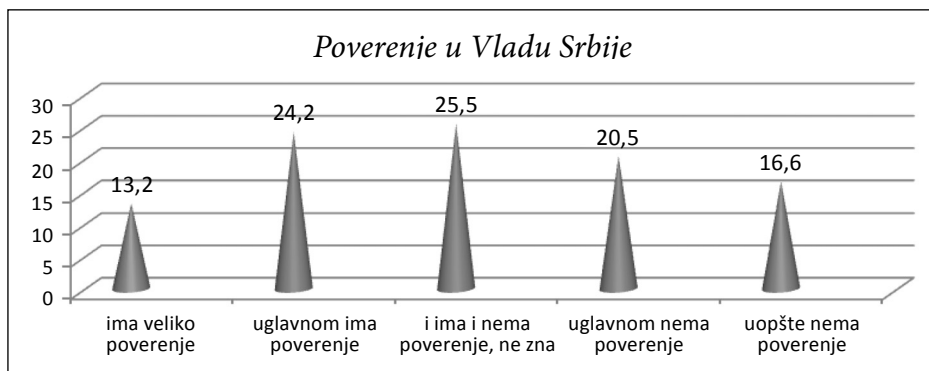

parlament 38,1% (a među njima 18,1% uopšte nema poverenje). Ovakvi nalazi i nisu tako loši s obzirom na činjenicu da je parlament na udaru medija koji se potcenjivački odnose prema toj instituciji, na udaru izvršne vlasti koja to takođe čini, a i sami poslanici svojim ponašanjem i međusobnim odnosima obezvređuju ugled parlamenta.

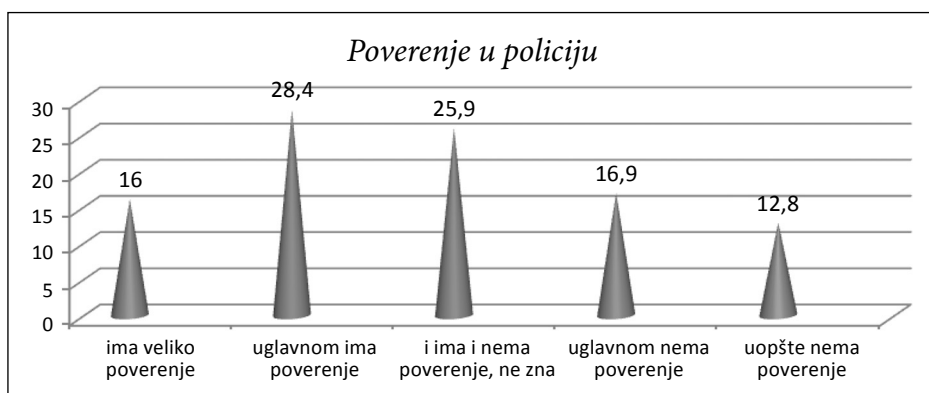

Predsednik Republike uživa takođe ispodpolovično poverenje, ipak nešto veće nego vlada i parlament. Na to je svakako uticalo stupanje na dužnost Aleksandra Vučića, koji je pojedinačno najpopularniji političar u Srbiji, baš u vreme kada je vršeno istraživanje. U predsednika je poverenje iskazalo 40,9% građana (naspram 34,9% onih koji ga nemaju).

Manje od polovine građana ima poverenje i u Vladu. Procenat onih koji imaju poverenje u Vladu gotovo je istovetan procentu onih koji nemaju poverenje u Vladu Srbije. Svakako da je doskorašnji predsednik Vlade Aleksandar Vučić kao najpopularniji političar transferisao deo svoje popularnosti na ovu instituciju. Dakle, kada je *poverenje u vladu* u pitanju, gotovo da je isti broj onih koji imaju (37,5%) i onih koji nemaju poverenje (37,1%).

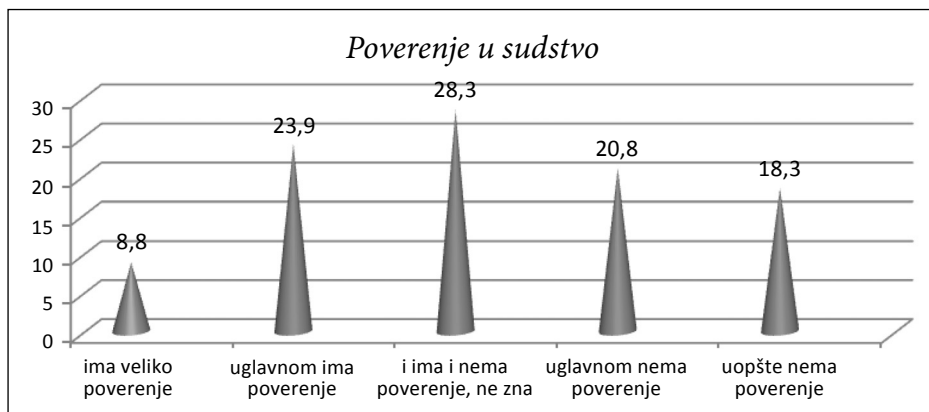

Tradicionalno, *poverenje u vojsku* je najveće 61,3% (naspram 16,6% onih koji nemaju poverenje) i to je i jedina državna institucija s natpolovičnim poverenjem građana. To bi svakako trebalo povezati pre s tradicionalnim odnosom prema vojsci, nego s njenom današnjom ulogom i ugledom među građanima.

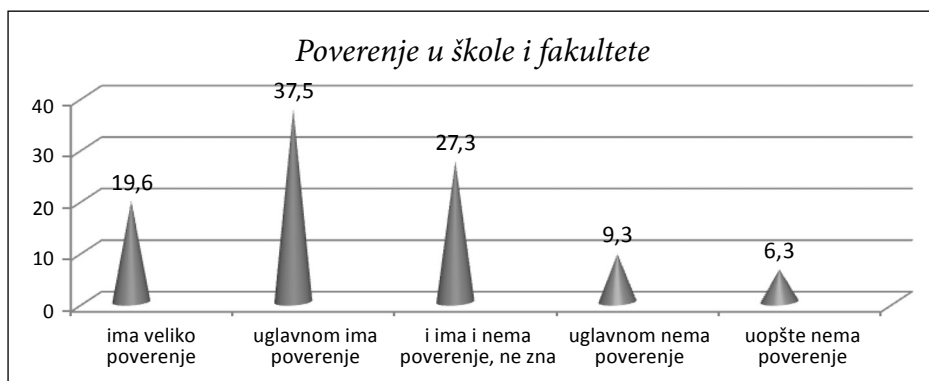
Respekt prema „uniformi“ vidi se i u odnosu prema policiji u koju poverenje ima relativna većina građana: 44,5% naspram 29,7% onih koji nemaju poverenje, što je u proseku veće poverenje nego u druge državne institucije izuzimajući vojsku.

Iako Ustav Srbije, načelno, sudstvo tretira kao posebnu granu vlasti, neka ustavna i zakonska rešenja to načelno opredeljenje ne uvažavaju, tako da postoji veliki uticaj politike na sudstvo, najpre kroz način izbora sudija. Osim toga, sudska praksa je pokazala da sudstvo nije otporno na političke pritiske, pa otuda relativno visok stepen nepoverenja u pravosuđe. Naime, relativna većina građana nema *poverenje u sudstvo*: 39,1%, dok svega 32,6% ima poverenje, što je upozoravajući podatak za društvo koje tek izgrađuje vladavinu prava.

2.2.2. Poverenje u obrazovne institucije

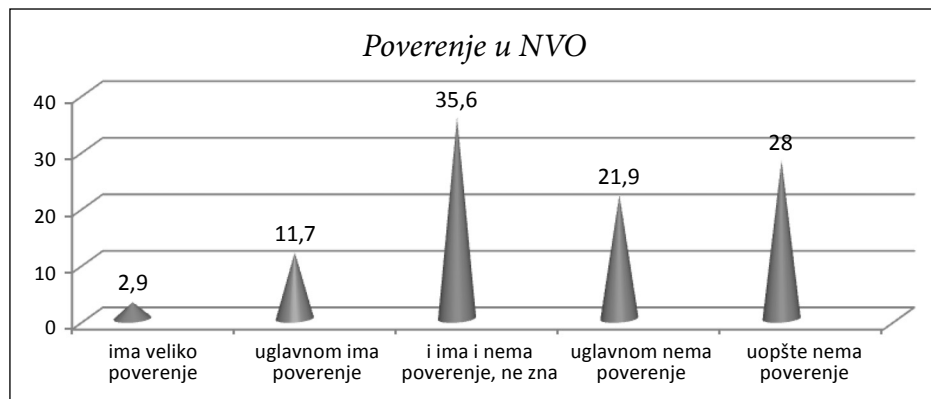
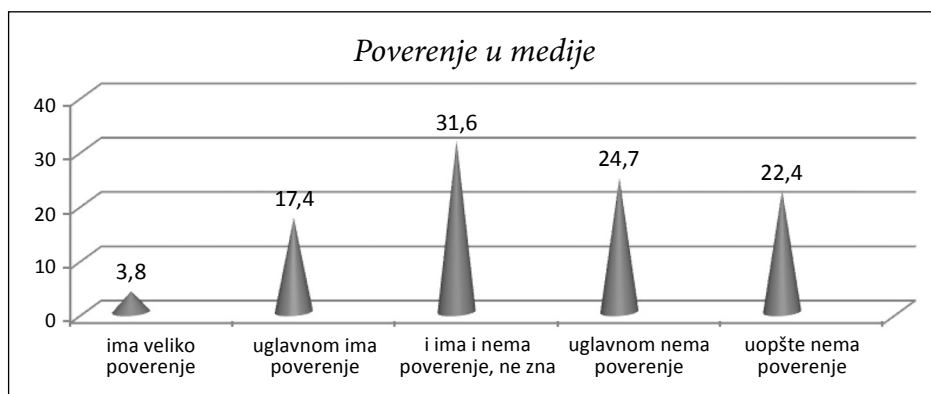
Poverenje u škole i fakultete je natpolovično (57%). Svega 15,6% građana nema poverenje u škole i fakultete, što je iznenađujuće dobar rejting s obzirom na

afere o kupljenim diplomama u samom vrhu vlasti, potcenjivačkom odnosu prema obrazovanju i znanju u tiražnim medijima i lošem materijalnom položaju prosvetnih radnika (čije su plate ispod nacionalnog proseka).

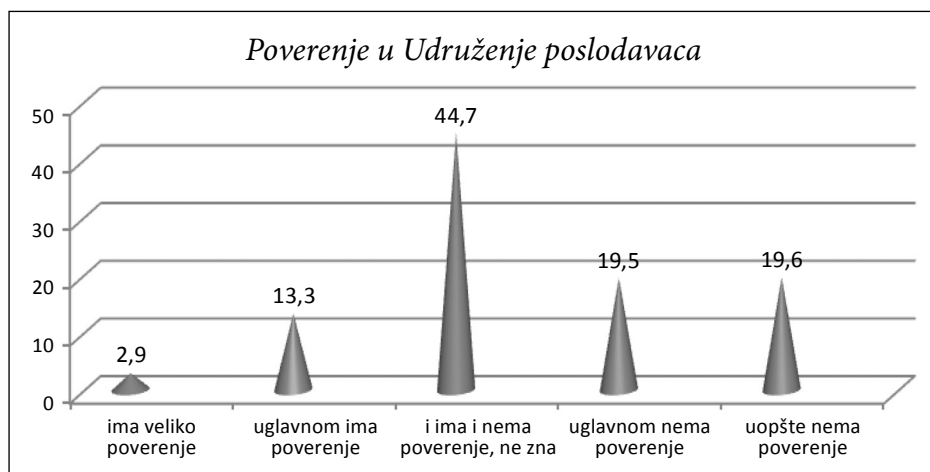
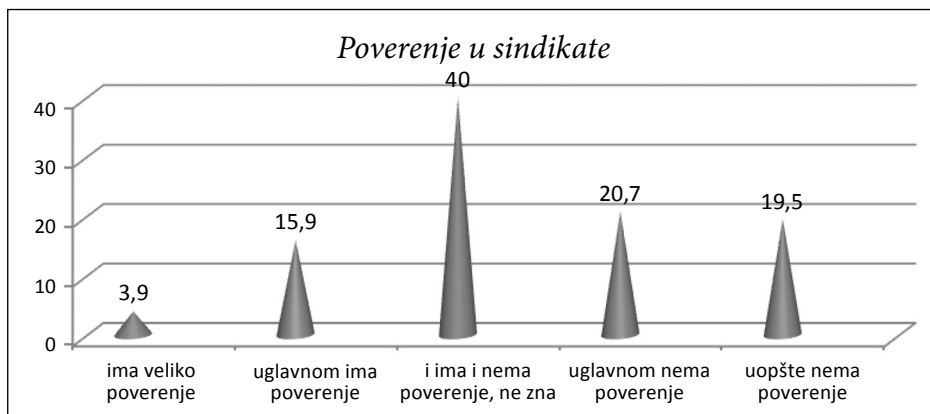
2.2.3. Poverenje u medije, NVO i udruženja

Mediji se smatraju veoma važnim delom opšteg društvenog miljea povoljnog za razvoj populizma. Njima su populistima potrebni jer su atraktivni za publiku, a oni su populistima potrebni za plasiranje lako prijemljivih poruka. Iako se medijima pripisuje veliki značaj i uloga u oblikovanju javnog mnjenja, nalazi ovog istraživanja pokazuju da relativna većina građana nema *poverenje u medije* (47,1% – od njih 22,4% uopšte nema poverenja, a 24,7% uglavnom). Svega 21,3% ima poverenje u njih (od toga 3,8% veliko poverenje). U nedostatku medija u koje bi imali poverenje, građani se oslanjaju na one koje imaju, nekad svesno nekad po automatizmu prihvatajući informacije ili poruke koje takvi mediji šalju ili fabrikuju.

Što se tiče institucija civilnog društva **poverenje u NVO** nema polovina građana, više od trećine se ne izjašnjava, a svega 14,6% građana ima poverenje. Tako nizak rejting, svakako je posledica stava velikog dela vladajućih političkih elita i medija koji su uz pomoć zaoštrene retorike oblikovale sliku o NVO kao nekom ko ne radi u interesu Srbije i njenih građana, nego u interesu spoljnih i unutrašnjih „opasnih drugih“.

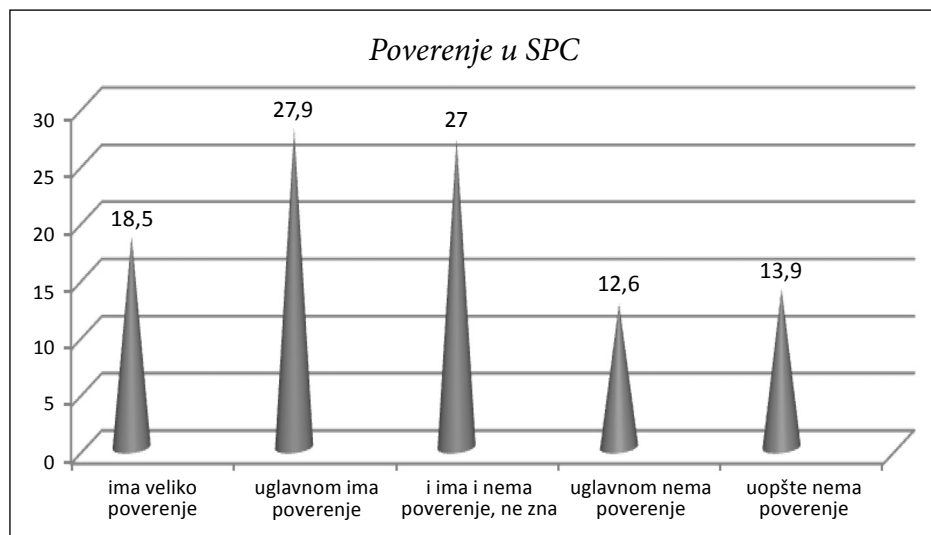
Poverenje u sindikate, takođe je na veoma niskom nivou, ponajviše zbog toga što su oni doživljavani kao eksponenti vladajuće politike još od vremena jednopartijskog političkog sistema. Tek jedva jedna petina građana ima poverenje u sindikate, dok 40,2% nema poverenja u njih. Može se reći da su političke elite u dobroj meri zaslužne i za loš rejting svih nevladinih organizacija, jer su svojim delovanjem prema njima i porukama doprineli nepoverenju građana u njih.

Poverenje u Udruženje poslodavaca je još na nižem nivou (16,3%) – na šta svakako utiče loš materijalni položaj radnika, prekarni ugovori koji radnike stavljaju u položaj nesigurnosti i loših radnih uslova. I u ovom slučaju, kao i u slučaju sindikata veliki je broj onih koji se nisu izjasnili, što ukazuje na to da su građani ili slabo upoznati s radom ovih institucija ili da ih smatraju nerelevantnim.

3. Poverenje u Srpsku pravoslavnu crkvu (SPC)

Dugi niz godina Srpska pravoslavna crkva (SPC) imala je veoma visok rejting: nekad malo niži, nekad viši a nekad izjednačen s rejtingom vojske Srbije. Taj rejting je, međutim, poslednjih godina u padu posle niza afera koje su u javnost „procurele“ iz policijskih izvora, pa se pretpostavlja da je aktuelna vladajuća struktura pokušala, budući da joj predstoje očekivani ustupci u odnosima sa Prištinom, da ograniči ugled crkve, a samim tim i njen uticaj u društvu. Ipak i dalje relativna većina građana ima poverenje u SPC (46,5%), dok tek nešto malo više od jedne četvrtine (26,5%) nema poverenje.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Društveni i politički kontekst u suštini postavlja margine i bitno određuje prirodu populizma i njegove domete, pa time i njegove posledice. Populisti u osnovi mogu imati isto ili slično shvatanje politike, ali ono je ispunjeno različitim vrednostima, na šta utiču različite tradicije i iskustva, različiti ekonomski i društveni konteksti.

Srbija se danas ne bi mogla svrstati u konsolidovane liberalne demokratije, jer, i pored postojanja redovnih izbora, ti izbori nisu uvek fer, a izabrana politička klasa nije sklona poštovanju ustavnih i zakonskih ograničenja svoje vladavine, nego je spremna da, zarad očuvanja svojih posebnih interesa, narušava demokratska načela i procedure, slobode i prava građana. Drugim rečima, liberalni konstitucionalizam se potkopava od strane političke elite, a demokratija se pojednostavljeno tumači i praktikuje.

Poredak koji želi izbeći ili ukinuti ograničenja uspostavljena u demokratskom procesu naziva se *populističkom demokratijom* (Rainer Knopff, 1988). U takvom modelu zajednice „narodna volja“ je merilo i izgovor za sve; bilo kakvo ograničavanje te volje proglašava se udarom na demokratiju, a to se upravo dešava veoma često u političkom životu Srbije. Odbrana narodne volje u praksi se svodi na težnju za neograničenom vlašću i marginalizacijom političkih manjina i neutralizovanjem svih onih koji zahtevaju ograničavanje vlasti.

Primer Srbije potvrđuje da u zemljama nekonsolidovane demokratije populizam ne može imati korektivnu ulogu, jer država još uvek nema razvijene institucije, demokratsku političku kulturu i ustaljenu demokratsku praksu. U takvim uslovima populizam se pokazao kao realna prepreka uspostavljanju ili konsolidovanju ključnih elemenata reprezentativne liberalne demokratije. Jaz između demokratskih ideala i stvarnog funkcionisanja u takvim društvima je predubok i preširok da bi se mogla očekivati korektivna uloga populizma. Ako se tome doda ekonomska i politička kriza koja nije incident ili prolazna pojava u razvoju, nego stalno stanje stvari, onda je socijalno-ekonomski kontekst u ovakvim političkim zajednicama dodatni uzrok pojave populizma i svega onog što ga prati. Tu nema prevelike napetosti između liberalnih i demokratskih elemenata političkog poretka jer se liberalno tek razvija, a demokratsko se pojednostavljeno tumači i praktikuje kao apsolutno pravo većine da u ime naroda sprovodi svoju volju ne uvažavajući prava i stavove političke manjine.

U uslovima nerazvijenih institucija, nedemokratske političke kulture, stalne političke i ekonomske krize stvara se veliki prostor za pojavu populističkih lidera, navodno punih razumevanja za potrebe naroda, spremnih da se suoče s korumpiranom elitom i „opasnim drugima“. Uz pomoć medija koji su najpre, zbog atraktivnosti takvih lidera spremni da im daju prostor, a potom i zbog političkog uticaja kojem ne žele da se odupru zbog finansijskih pogodnosti – populistu dobijaju snažan vetar u leđa koristeći ga za sopstveno, a ne opšte dobro.

U takvim okolnostima populistu suzbijaju pluralizam, kritičku misao, ograničavaju medijske slobode, na institucije gledaju kao na sopstveni servis, a ne

kao na opšte dobro – ne doprinoseći time korekciji defekata političkog sistema, nego upravo suprotno, sprečavanju njihovog otklanjanja. Niti je populizam devedesetih godina XX veka doprinosa niti ovaj danas doprinosi demokratizaciji političke zajednice, niti modernizaciji društva i privrede; pre bi se moglo reći da je kamen o vratu društva u celini.

Istraživanje odnosa građana prema političkoj eliti pokazalo je da:

- Tri četvrtine građana Srbije smatra da *većini političara nije stalo do naroda* (svega 10% ne misli tako, od kojih je 1,6% decidno u tom smislu).
- Dve trećine građana smatra da se političarima ne može verovati (samo 13,2% smatra drugačije).
- Skoro 90% građana smatra da je među političarima zabrinjavajuće raširena korupcija, a svega 1% smatra da korupcija kod političara gotovo ne postoji.
- Čak 70% smatra da je većini političara stalo samo do onih koji su bogati i moćni.
- Sledstveno takvom odnosu prema elitama apsolutna većina građana smatra da bi narod, a ne političari trebalo da donosi najvažnije političke odluke – što je tačka oslonca populizma kako kod političara populista, tako i kod naroda koji takvo razumevanje politike podržavaju.
- Ipak relativna većina građana se ne slaže s tim da je imati jakog vođu na vlasti dobro za Srbiju, čak i kada taj lider ne poštuje pravila pri obavljanju posla – s njom se slaže 27% ispitanika. U tom nalazu se može videti potencijal za otpor samovolji jakog vođe koji bi, ohrabren podrškom koju ima, imao nameru da se ne obazire na institucionalna ograničenja svoje vladavine. Relativna većina građana i pored izrazito negativnog odnosa prema političkoj eliti, ne smatra da su oni najveći problem, što ostavlja nadu i prostor etabliranim strankama i elitama da se menjaju i vrte poverenje građana.
- U osnovi, većina građana je prihvatila demokratiju kao oblik političkog uređenja koji je bolji od drugih, ali istovremeno odgovori na ostale tvrdnje pokazuju da to načelno prihvatanje demokratije vrlo lako može biti relativizovano pozivanjem na njene slabosti.
- Načelno gledajući, građani su relativno većinski protiv toga *da umesto skupštine i partija vlada jak vođa*, što je još jedan nalaz koji ukazuje na građanski potencijal da se odupre otvorenoj uzurpaciji vlasti od strane jakih i popularnih vođa. Visok procenat građana koji se ne određuju (jedna trećina), ukazuje na mogućnost da se priklone otporu autokratama kada oni drastično prelaze granice svojih ovlašćenja ili da se priklone autokratama onda kada ne tako drastično prelaze te granice i vešto vladaju opravdanjima svojih postupaka.

- Relativna većina od 43% politiku razume kao borbu između dobra i zla, a skoro polovina kompromis razume kao izdaju sopstvenih principa (naspram 13% onih koji drukčije misle). Sve su to nalazi koji ukazuju na realan prostor za populizam.

Istraživanje odnosa građana prema demokratiji i institucijama pokazalo je:

- Preko 60% ispitanika nezadovoljno je funkcionisanjem demokratije u Srbiji, a apsolutna većina smatra da se u demokratiji načelno, previše priča umesto da se efikasno sprovode odluke, što je potencijalno uporište autoritarnim tendencijama.
- Na drugoj strani pak, i pored slabosti koje ima – demokratija je i dalje bolja od bilo kog drugog oblika vladavine.
- Iako se volja većine kao demokratsko načelo apsolutizuje u političkom diskursu vladajuće većine u Srbiji, stavovi građana pokazuju da to ne nailazi na opšte odobravanje. Naprotiv, može se reći da su građani pod jakim uticajem takvog stava, ali da značajan broj njih odbija da prihvati takvo shvatanje.
- Kriza poverenja u demokratiju uopšte, institucije i demokratske procedure, očigledno vuče korene iz nepoverenja u političke partije, koje ne samo da su nosioci političkih procesa, nego su u slučaju Srbije, uzurpatori političkog i društvenog života. I tu se otvara široki prostor za one koji političkim elitama suprotstavljaju „narod“, reprezentativnoj demokratiji neposredno sprovođenje „narodne volje“, institucijama vođu koji razume „narod“.
- Poverenje u državne institucije na nivou je ispod 50%, a posebno je zabrinjavajuće što u najvažniju instituciju reprezentativne demokratije, Narodnu skupštinu i u stub vladavine prava, sudstvo – poverenje ima tek svaki treći građanin. Jedina državna institucija sa natpolovičnim poverenjem je vojska. Poverenje u medije, NVO i sindikate je na veoma niskom nivou što takođe ide u prilog populizmu, baš kao i činjenica da je među nedržavnim institucijama, izuzimajući škole i fakultete, institucija od najvećeg poverenja SPC.
- Ovakvi nalazi ukazuju na potrebu temeljnijeg rada na izgradnji vladavine prava i na izgradnji respektabilnih institucija. Odnos građana prema njima ukazuje na veliki prostor za populističko mobilisanje.

Na osnovu ovog istraživanja, dakle, može se zaključiti da u oba segmenta u kojima se merilo prisustvo ili potencijal za razvoj populizma postoji veliki kapacitet da se on ostvaruje, neguje, pa i dalje razvija: kako u odnosu građana prema političkoj eliti, tako i u nezadovoljstvu funkcionisanjem demokratije i u nepoverenju u institucije. Demokratija ima široku podršku građana, što je indikator da ima političkog prostora za delovanje protiv uzurpacije vlasti, ali

istovremeno: dominantno negativan stav prema političkoj eliti, političkim institucijama i reprezentativnim oblicima predstavljanja – ukazuje na prostor za delovanje populista koji bi tome bili skloni.

LITERATURA

- Albertazzi, Daniele & McDonnell, Duncan (2008), „The Sceptre and the Spectre“ in: Albertazzi, D. and McDonnell, D. (ed.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, 1–1. New York, Palgrave.
- Foa, Roberto Stefan and Moun, Yascha (2016) „The Danger of Deconsolidation“ *Journal of Democracy* Volume 27, Number 3 July 20, National Endowment for Democracy and Johns Hopkins University Press, pp. 5–17.
- Hobolt, Sara et al. (2016) *Democracy Divided? People, Politicians and the Politics of Populism*, CSES Planning Committee Module 5 Final Report.
- Javno mnjenje Srbije JMS (2017), *Populizam u Srbiji – uzroci i posledice*. Istraživanje javnog mnjenja Srbije, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.
- Knopff, Rainer. (1998) „Populism and the Politics of Rights: The Dual Attack on Representative Democracy“. *Canadian Journal of Political Science*, 31 (4): 683–705.
- Linc, Huan, Stepan, Alfred. (1998). *Demokratska tranzicija i konsolidacija*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lutovac, Zoran (2017), „Populizam i demokratija u Srbiji“, u: Populizam, (ur. Zoran Lutovac), Institut društvenih nauka – Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd.
- Lutovac, Zoran (2014). „Izgradnja političkog i ustavnog identiteta samostalne Srbije“, u: *Ustavi u vremenu krize – postjugoslovenska perspektiva*, (ur. M. Podunavac i B. Đorđević) Beograd: FPN, Udruženje za političke nauke Srbije, 395–406.
- Macpherson, Crawford B. 1977. *The Life and Time of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Meny, Yves & Surel, Yves. (2002.), „The Constitutive Ambiguity of Populism“, in: Meny, Yves i Surel, Yves (ur.), *Democracies and the Populist Challenge*, 1–21. Basingstoke, Palgrave.
- Merkel, Wolfgang (2011) *Transformacija političkih sustava : uvod u teoriju i empirijsko istraživanje transformacije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Mouffe, Chantal. (2013) *Agonistics: Thinking the World Politically*, London, Verso.
- Mudde, Cas. (2007), *Populist Radical Right Parties in Europe*, NewYork, Cambridge University Press.
- Smit, Antoni D, (1998), *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Taggart, Paul. (2002), „Populism and the Pathology of Representative Politics“, in: Meny, Y, Surel, Y. (ed.), *Democracies and the Populist Challenge*, Basingstoke, Palgrave, pp. 62–80.

SERBIAN CITIZENS' ATTITUDES TOWARD POLITICAL ELITES AND REPRESENTATIVE DEMOCRACY

ZORAN LUTOVAC

Summary Citizens' attitudes towards representative democracy and its institutions form a core of populist attitudes and preferences. This article clarifies theoretical and conceptual role that attitudes toward political elites, democracy and democratic institutions play in a broader populist phenomenon and reports citizens' perceptions of these phenomena as measured through a public opinion survey.

The results show a significant possibility for a populist momentum in respect to both citizens' dissatisfaction with democracy and their lack of trust in democratic institutions.

Keywords: populism, political elites, citizenry, Serbia, democracy, public opinion research

LJUDSKA PRAVA I „OPASNI DRUGI“ U PERCEPCIJI GRAĐANA

ZORAN LUTOVAC*
GORAN BAŠIĆ**

Sažetak Uprkos tome što građani Srbije iskazuju generalno većinski pozitivan stav prema ljudskim pravima i položaju raznih „manjinskih“ grupa, procenat onih koji ne iznose takve stavove još uvek je zabrinjavajuće visok naročito kada je u pitanju odnos prema pripadnicima LGBT populacije. Ovakvo raspoloženje građana, pogotovo u slučaju jačanja radikalne desnice, lako bi moglo da prevagne na stranu onih koji smatraju da bi autoritarna država (ili pojedinac), trebalo da autonomno donosi odluke, a da ih građani, čak i na račun građanskih sloboda, bespogovorno prihvataju i žive u skladu sa njima.

Istraživanje javnog mnjenja je potvrdilo pretpostavku da postoji jaka korelacija između „opasnih drugih“ koje političke elite označe kao takve i negativnog vrednosnog stava građana prema njima. Među tzv. unutrašnjim „opasnim drugim“ građani Srbije u velikoj meri još uvek vide pripadnike nekih nacionalnih manjina, pre svih Albanaca, što je u direktnoj korelaciji s porukama koje političke elite šalju, kao i sa unutrašnjom i spoljnom politikom koju vode. U percepciji građana među tzv. spoljnim „opasnim drugim“ izdvajaju se NATO, SAD i imigranti i pored toga što ne postoji zaoštrana retorika prema njima, čak i uprkos proklamovanoj prozapadnoj orijentaciji i proimigrantskoj retorici vladajuće većine. Ipak, puštanje u etar direktnih ili posrednih kontradiktornih poruka o neprincipijelnosti Zapada ili o opasnosti od „uvoza“ terorizma s dolaskom imigranata – utiče i na formiranje negativnih stavova građana prema njima. Ukupno uzevši, na osnovu ovog istraživanja može se zaključiti da u segmentu odnosa prema ljudskim pravima i prema „opasnim drugima“ postoji znatan potencijal za razvoj ksenofobičnog populizma.

Ključne reči: ljudska prava, vrednosti, percepcije građana, populizam, „opasni drugi“

LJUDSKA PRAVA

U stručnoj literaturi pod pojmom ljudska prava podrazumeva se skup prava koja pripadaju svim ljudima bez obzira na lična svojstva, kulture kojima pripadaju,

---

* Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.

** Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.

uverenja i stavove koje dele. Ona su neotuđiva i pripadaju svakom pojedincu (Dimitrijević, Popović, Papić, Petrović, 2006), a države su dužne da, u skladu s univerzalnim instrumentima zaštite ljudskih prava, usvajaju propise, ustanovljavaju i razvijaju, na nacionalnom i lokalnom nivou, mehanizme za njihovo ostvarivanje i zaštitu.

Republika Srbija je ratifikovala brojne međunarodne dokumente kojima je pristupila univerzalnom sistemu zaštite ljudskih prava, a u ustavnim načelima ljudska i manjinska prava i slobode uvršteni su među osnovne konstitutivne vrednosti (Ustav, 2006: član 1). Pored toga, jedno ustavno poglavlje je posvećeno ljudskim i manjinskim pravima i slobodama (članovi od 18 do 81). Kako bi se ustavne odredbe sprovele, u javnim politikama su razvijeni instrumenti, mehanizmi i usvojeni su propisi na osnovu kojih se ostvaruju i štite.

Međutim, u Izveštaju o napretku Srbije za 2016. godinu Evropska Komisija ukazuje na to da uprkos postojanju pravnog i institucionalnog okvira za poštovanje osnovnih ljudskih prava nije obezbeđeno njihovo dosledno sprovođenje, uključujući i prava koja se odnose na zaštitu manjina. U Srbiji, u odnosu na prethodni izveštajni period (2014–2015) nije postignut napredak u obezbeđivanju uslova za potpuno ostvarivanje slobode medija i slobode izražavanja, a nije učinjeno dovoljno napora kako bi se poboljšao položaj lica koja pripadaju najviše diskriminisanim grupama: Romi, pripadnici lezbijske, gej, biseksualne, transrodne i interseksualne populacije, osobe sa invaliditetom, osobe obolele od HIV/AIDS i druge socijalno ranjive grupe.

U redovnom godišnjem izveštaju Zaštitnika građana Republike Srbije za 2016. godinu takođe se ukazuje na to da postoji prostor za unapređenje ljudskih prava, ali i na to da se ugrožavanjem ljudskih prava bilo kog pojedinca, a naročito pripadnika posebno ranjivih grupa, čini višestruka šteta, odnosno da je negiranje ljudskih prava u suprotnosti sa zalaganjem za evropske integracije (Zaštitnik građana, 2017).

Zaštitnik građana u godišnjim izveštajima za 2016. i prethodne godine, skreće pažnju na to da su nezadovoljavajući nivo ostvarivanja socijalnih i ekonomskih prava i povrede slobode izražavanja glavne prepreke punom ostvarivanju ljudskih prava u Republici Srbiji. I u Izveštaju Evropske Komisije o napretku – potvrđeno je da ne postoji povoljan ukupni ambijent za ostvarivanje slobode izražavanja (Evropska komisija 2016: 22). Da stanje u vezi sa ostvarivanjem ljudskih prava nije zadovoljavajuće potvrđuju izveštaji organizacija civilnog društva. Helsinški odbor za ljudska prava u Izveštaju za 2016. godinu konstatuje da ostvarivanje i zaštita ljudskih prava u odnosu na prethodne godine nisu unapređeni, odnosno da je stanje konstantno loše (Helsinški odbor za ljudska prava, 2017), a Beogradski centar za ljudska prava u svom Izveštaju navodi da je stanje ljudskih prava u Srbiji u 2016. pogoršano u odnosu na raniju godinu. Najveći problemi,

na koje ukazuje ovaj Izveštaj, odnose se na „politička prava“ (nedostatak izborno procesa), vladavinu prava i rad provosuda (suspenzije prava, politizacija pravosuđa, pritisci na sudije i tužioce), socijalna i ekonomska prava (nezaposlenost, emigracija mladih, zdravstveni sistem), kulturna i obrazovna prava (obrazovanje, položaj nacionalnih manjina) i generalno loš položaj i diskriminacija Roma, LGBT, osoba sa invaliditetom i starijih. U ovom Izveštaju, kao i u većini drugih naročito se ističe problem nasilja nad ženama i još uvek izražen problem neravnopravnosti polova (Beogradski odbor za ljudska prava, 2017).

I u izveštajima „nezavisnih“ državnih organa i organizacija civilnog društva čiji rad je posvećen zagovaranju i promociji ljudskih prava društvenih grupa čiji je status nepovoljan zbog obeshrabrujućeg okruženja ili dugotrajnih nepovoljnih uslova života – ukazuje se na relativno dobar normativni osnov uređenja pojedinih prava i izuzetne teškoće u vezi s njihovim ostvarivanjem, naročito u lokalnim zajednicama, i zaštitom pred sudovima i drugim organima. U Izveštaju Zaštitnika građana Republike Srbije o sprovođenju Strategije za unapređenje položaja Roma¹, Lige Roma², „Praxisa“³ i drugih organizacija civilnog društva ukazuje se na to da je stanje ljudskih prava Roma i Romkinja loše uprkos napretku u normativnim garancijama njihovog ostvarivanja i zaštite.

Takođe se i u izveštajima koji se odnose na ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom ukazuje ne samo na probleme u vezi sa ostvarivanjem pojedinih prava, već i na diskriminaciju i odstupanja od univerzalnih standarda (Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom, 2016). Ni u izveštajima o ostvarivanju i zaštiti ljudskih prava LGBT nema ohrabrujućeg napretka, ako se izuzme činjenica da okupljanja pripadnika ove populacije ne prate masovni protesti i nasilje „desno“ orijentisanih grupa (YUCOM, 2016). Poverenik za zaštitu ravnopravnosti u redovnim godišnjim izveštajima skreće pažnju na diskriminaciju žena, starijih, osoba sa invaliditetom i LGBT.⁴

STAVOVI GRAĐANA O POŠTOVANJU LJUDSKIH PRAVA

Većina građana smatra da se u Srbiji ljudska prava poštuju. Ipak, dominantna je skupina onih koji smatraju da se ta prava ne poštuju u potpunosti, nego „donekle“ ili „malo“ (79,1%), skoro polovina građana (46,5%) smatra da se ljudska prava u Srbiji donekle poštuju. Trećina njih (32,6%) mišljenja je da se ljudska prava malo poštuju.

¹ <http://www.pravamanjina.rs/attachments/IZVESTAJ%20ZG%20O%20SPROVODJENJU%20STRATEGIJE.pdf>

² https://www.ligaroma.org.rs/images/stories/vesti/MC/SKRUG_IZVESTAJ.pdf

³ <https://www.praxis.org.rs/index.php/sr/>

⁴ <http://ravnopravnost.gov.rs/izvestaji/>

KOLIKO SE DANAS POŠTUJU LJUDSKA PRAVA U SRBIJI	
Veoma se poštuju	11,3%
Donekle se poštuju	46,5%
Malo se poštuju	32,6%
Uopšte se ne poštuju	9,6%

Procenat građana koji smatraju da se ljudska prava veoma poštuju (11,3%) približan je procentu onih čiji je stav da se ljudska prava u Srbiji uopšte ne poštuju (9,6%). Među onima koji su saglasni da se ljudska prava poštuju je 43,6% žena i 56,4% muškaraca, a da se ljudska prava ne poštuju smatraju 55% žena i 45% muškaraca.

Dakle, stavovi ispitanika su pretežno koncentrisani oko ocene da se ljudska prava donekle poštuju. Skoro polovina njih saglasna je oko ovog stava koji načelno odgovara opštem stanju ljudskih prava u zemlji – solidna normativna zaštita ljudskih prava, ali nepostojanje efikasnih mehanizama zaštite i njihova nedostupnost na lokalnom nivou.

U odnosu na populistički diskurs ljudska prava jesu nepresušan resurs, jer su socijalni i ekonomski status i lična sigurnost veoma važni građanima. Prema rezultatima istraživanja 77,2% građana je veoma, a 20 % srednje zabrinuto u vezi sa zapošljavanjem, a čak 96,7% njih je mnogo (75,4%) ili srednje (21,3%) zabrinuto u vezi s problemom siromaštva. Ovi problemi građana, koji su realna bojazan i koji se odnose na njihova elementarna ljudska prava (socijalna i ekonomska prava) su čest motiv političarima da konstruišu strategije koje su prijemčive biračima, ali koje nemaju realno utemeljenje.

Ne bi trebalo zanemariti podatke iz istraživanja: a) da 41,8% građana smatra da nacionalne manjine u manjoj ili većoj meri zloupotrebljavaju priznata prava; b) da 50% građana, u većoj ili manjoj meri, veruje da LGBT lica ne bi trebalo da imaju ista prava kao heteroseksualni; c) da 44,3% ispitanika/ca smatra da su imigranti štetni za srpsku kulturu, a da je još 30% njih neopredeljeno u vezi sa tim stavom. U uslovima loših socijalnih i ekonomskih prilika različitost je za populiste najpogodnija meta – podele na „nas“ i „njih“, koji su po pravilu „opasni drugi“ i uzrok svih nedaća je klasična platforma „reakcionarnog populizma“ (Bašić, 2017: 147).

Populizam može biti „kancer“ ljudskih prava, on je u stanju da razara društvene vrednosti, konstruiše nerealnu budućnost, manipuliše nadom, tako da posledice populističke retorike pretočene u realne politike mogu biti nesagledivo opasne po stanje ljudskih prava. Takav populizam je „ksenofobičan“ po svom pojavnom obliku, a „retrograđan“ po posledicama koje proizvodi u društvu (Bašić, 2017: 148,158).

STAVOVI GRAĐANA O NEKIM DRUŠTVENIM VREDNOSTIMA

U vezi s ispitivanjem odnosa prema društvenim vrednostima, građani su odgovarali na pitanja koje se odnose na: opstanak nacije, odnos materijalnih vrednosti i slobode, uticaj verskih zajednica na politički život, status žene u društvu i prava homoseksualaca.

1. Opstanak nacije kao glavni cilj pojedinca

Opstanak sopstvene nacije u manjoj ili većoj meri je „glavni cilj pojedinca“ za skoro 60% građana (30,5% se saglasilo, a 29,6 % je uglavnom saglasno). Blizu četvrtine građana je neodlučno, a njih 14 % ne pridaje značaj naciji u individualnoj percepciji vrednosti.

OPSTANAK SOPSTVENE NACIJE JE GLAVNI CILJ POJEDINCA	
Potpuno se slažem	30,5%
Uglavnom se slažem	29,6%
Niti se slažem niti se ne slažem	26,0%
Uglavnom se ne slažem	9,7%
Uopšte se ne slažem	4,3%

Za oko dve trećine građana Srbije nacija je važna (30,8%) ili veoma važna (36,9%). U Srbiji nije uspostavljen koncept građanske nacije oko koje se identifikuju svi građani bez obzira na etničko (nacionalno) poreklo. Sam Ustav je Republiku Srbiju definisao kao državu srpskog naroda i ostalih građana, a u pravnom, političkom i socijalnom životu je utemeljen model segregativnog multikulturalizma. Bazični konsenzus većine i etničkih (nacionalnih) manjina u vezi s osnovnim državnim i društvenim vrednostima nije postignut, a presudnu ulogu na formiranje stavova unutar manjinskih grupa imaju političke stranke i verske organizacije. Takvo stanje – u uslovima partokratske političke kulture i krhke demokratije – pogoduje populistima, kako onima koji su zabrinuti za stanje srpske nacije i Srbije, tako i onima koji zastupaju interese manjinskih grupa. Međutim, u rukama ekstremnih nacionalista to može postati najopasnije oruđe protiv osnovnih načela demokratije, regionalne, nacionalne i lične bezbednosti.

2. Uticaj verskih zajednica na politički život

Na pitanje o uticaju verskih zajednica na politički život građani imaju razuđene stavove. Najveći broj njih, 37,7%, je neodlučan, a procenat (17,9%) onih

VERSKJE ZAJEDNICE SE PREVIŠE MEŠAJU U POLITIČKI ŽIVOT	
Potpuno se slažem	14,6%
Uglavnom se slažem	17,9%
Niti se slažem niti se ne slažem	37,7%
Uglavnom se ne slažem	19,9%
Uopšte se ne slažem	9,9%

koji su uglavnom saglasni da je uticaj verskih zajednica veliki je približan procentu (19,9%) onih koji su uglavnom saglasni da taj uticaj nije veliki. Najzad, 14,6% građana smatra da je predominantan uticaj verskih zajednica na politički život, a njih 9,9% smatra da to nije tačno.

Ovaj podatak bi trebalo posmatrati u odnosu na druge podatke iz istraživanja. Za preko 50% građana vera je važna (23,6%) ili veoma važna (30,2%), a s obzirom na to da su pravoslavci ubedljiva verska zajednica i na to koju je ulogu Srpska pravoslavna crkva imala u prošlosti, (a koju nastoji da revitalizuje) značajan je i podatak da SPC kod nešto manje od 50% ispitanika izaziva značajno (18,5%) ili nešto manje značajno poverenje (27,9%). Četvrtina ispitanika nema ili uglavnom nema poverenje u Srpsku pravoslavnu crkvu, a toliko je i neodlučnih. Činjenica je da je Srpska pravoslavna crkva značajno prisutna u političkom životu (odnos prema Kosovu i susedima, pitanje abortusa i odnos prema LGBT...), a da izuzev Islamske zajednice koja je transparentno učestvovala u političkom životu Bošnjaka, široj javnosti nije poznato političko delovanje ostalih tradicionalnih crkava.

Srbija je sekularna država i odvojenost crkve i države ne bi trebalo da se dovodi u ozbiljnu sumnju, ali činjenice da predstavnici verskih zajednica često daju mišljenja koja imaju političku konotaciju i utiču na vernike, ukazuje na ogroman prostor za populistički diskurs, naročito onu vrstu populizma koji u „različitim“ drugima vidi opasnost po sopstvenu veru i naciju.

3. Položaj žene u društvu

Odgovori na pitanje o tome da li bi žena profesiju trebalo da podredi isključivoj posvećenosti porodici i o pravu žene da samostalno odlučuje o abortusu ukazuje na promene stavova u vezi s položajem žene u našem društvu.

3.1. Porodica versus karijera

Skoro polovina građana smatra da žena ne bi trebalo da podredi profesiju porodici. Nešto više od četvrtine ispitanika (26,9 %) uopšte se ne slaže sa tvrdnjom da bi žena trebalo da zapostavi karijeru na uštrb porodice, a još nešto

više od petine (21,4%) se uglavnom ne slaže sa ovom tvrdnjom. Nešto više od petine građana, njih 22 %, nema jasan stav u pogledu prioriteta: porodica ili karijera. Najzad, 12,3 % je potpuno saglasno sa tvrdnjom da žena treba da je posvećena porodici, a sa tim je uglavnom saglasno još 17,2 % ispitanika.

ŽENE BI TREBALO DA SE POSVETE PORODICI, A NE KARIJERI	
Potpuno se slažem	12,3%
Uglavnom se slažem	17,2%
Niti se slažem niti se ne slažem	22,0%
Uglavnom se ne slažem	21,4%
Uopšte se ne slažem	26,9%

Među ispitanicima koji su potpuno saglasni sa tvrdnjom da je ženi „mesto u kući (porodici)“ je 59% muškaraca i 41% žena, a među onima koji su uglavnom saglasni sa tim stavom je 58,8% muškaraca i 41,2% žena. Suprotnu tvrdnju – da porodica ne sme da bude prepreka za karijeru žene – potpuno podržava 66,5% žena i 33,5% muškaraca, a s njom je uglavnom saglasno 52,6% žena i 47,4% muškaraca.

3.2. Stavovi o abortusu

Više od dve trećine građana Srbije (68,4%) slaže se sa tvrdnjom da je abortus ljudsko pravo žene, a ne stvar države ili verske zajednice. Njih 42,3% se potpuno slaže, a njih 26,1% uglavnom slaže s tom tvrdnjom. Nalazi da je odluka o abortusu lična i mali procenat građana koji to osporavaju, rezultat su „abortuske kulture“ koja se u Srbiji razvija decenijama (pravni pristup abortusu, mreža osposobljenih zdravstvenih i socijalnih ustanova), ali i socijalnih i ekonomskih prilika, kao i populacione politike, koje ne pružaju ohrabrujuću podršku rađanju.

ABORTUS JE LJUDSKO PRAVO ŽENE, A NE STVAR DRŽAVE ILI VERSKE ZAJEDNICE	
Potpuno se slažem	42,3%
Uglavnom se slažem	26,1%
Niti se slažem niti se ne slažem	19,7%
Uglavnom se ne slažem	6,1%
Uopšte se ne slažem	5,9%

Prikupljeni podaci ukazuju na to da je društvo liberalnije i da je položaj žena povoljniji u odnosu na ranija vremena, ali to ne bi trebalo da zavara jer trećina građana smatra da je ženina prevashodna uloga da brine o porodici, a još petina njih nema stav o dilemi porodica i/ili karijera. Dakle, više od polovine ispitanika (51,5%) ima neutralan ili negativan stav u odnosu na ravnopravan status žene, što nije ohrabrujuće. Nesumnjivo da su napori u okviru pokreta za ravnopravnost polova i ravnopravnosti žene u društvu doprineli izvesnom pomaku, posebno u odnosu na to da žena samostalno (ili sa partnerom) odlučuje o abortusu i da sve češće zauzima radna mesta koja su donedavno bila rezervisana samo za muškarce, ali nesporno je i to da u obrazovanju i u kulturnoj politici nisu iskorišćeni svi načini koji suštinski razvijaju svest o ravnopravnosti polova.

4. Prava homoseksualaca

Pripadnici LGBT populacije izazivaju podozrenje kod građana, a na to ukazuje podatak da 50% njih nije delimično ili potpuno saglasno sa tvrdnjom da bi homoseksualci trebalo da imaju ista prava kao i svi drugi (heteroseksualni). Tek 12,3% ispitanika smatra da homoseksualcima treba omogućiti da ostvaruju ista prava, a 13,1% ispitanika je uglavnom saglasno sa tim.

HOMOSEKSUALCI TREBA DA IMAJU ISTA PRAVA KAO I SVI DRUGI	
Potpuno se slažem	12,3%
Uglavnom se slažem	13,1%
Niti se slažem niti se ne slažem	24,3%
Uglavnom se ne slažem	18,6%
Uopšte se ne slažem	31,6%

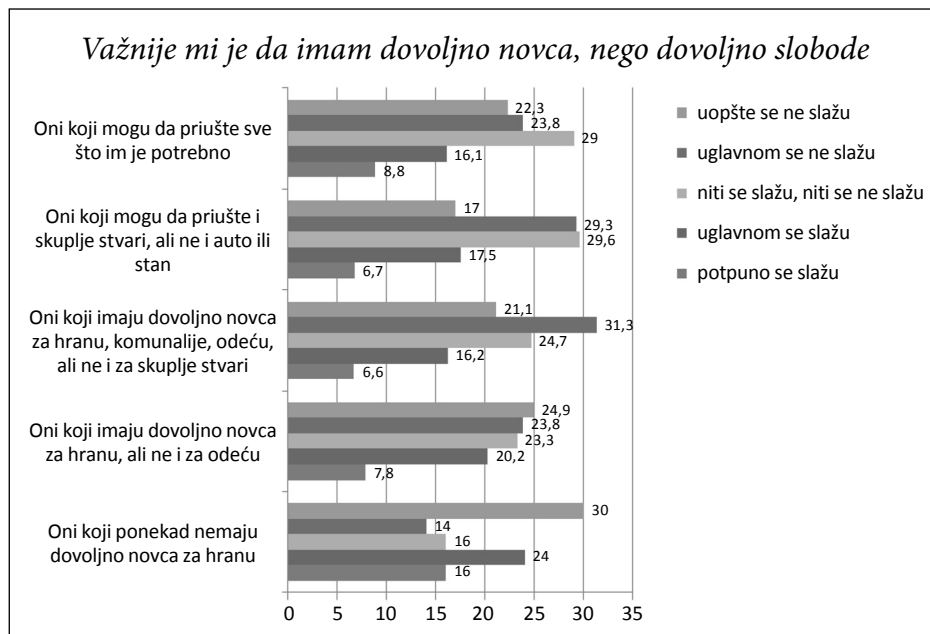
Stavovi građana prema pravima LGBT populacije su isključivi i diskriminatorni, a prema istraživanjima zasnovani su na predrasudama u čijem osnovu su ustaljena, iracionalna i pojednostavljena mišljenja. Predrasude prema LGBT pripadnicima najčešće prelaze u diskriminaciju i nasilje (homofobiju) koji se različito ispoljavaju (fizičko i verbalno nasilje, ekonomska i profesionalna diskriminacija, socijalna marginalizacija...) i zbog toga bi rezultati dobijeni ovim istraživanjem trebalo da zabrinu, pogotovo što LGBT populacija često spada u kategoriju „neželjenih ili opasnih drugih“ koje populistički najčešće izdvajaju kao pogodnu ciljnu grupu za negativnu mobilizaciju građana. Održavanje takvih stavova prema LGBT populaciji može imati negativne posledice u uslovima

rasprostranjenog „desnog“ populizma koji različitostima, pluralizmu i toleranciji suprosvetljava unifikaciju i sabornost na bazi „tradicionalnih vrednosti“.

5. Sloboda i materijalne vrednosti

Uprkos zvaničnim statističkim parametrima koji pokazuju da je Srbija među najsiromašnijim državama u Evropi s niskim bruto nacionalnim dohotkom po glavi stanovnika – relativnoj većini građana su načelno važnije slobode od novca. Skoro polovina njih (48,7%) izjasnilo se da im je sloboda važnija od finansijskog položaja. Za 7,8% građana novac je pak važniji od slobode, a još 16,5% njih je blizu takvog mišljenja. Neodlučnih je blizu četvrtine – 26,8%.

VAŽNIJE MI JE DA IMAM DOVOLJNO NOVCA NEGO DOVOLJNO SLOBODE	
Potpuno se slažem	7,8%
Uglavnom se slažem	16,5%
Niti se slažem niti se ne slažem	26,8%
Uglavnom se ne slažem	27,7%
Uopšte se ne slažem	21,0%

Najsiromašniji građani, oni koji su se samosvrstali u kategoriju onih koji „ponekada nemaju dovoljno novca za hranu“, procentualno su najčešće (40%) odgovarali da im je važnije da imaju dovoljno novca, nego dovoljno slobode. Ipak, i među njima je nešto veći procenat (44%) onih koji ne misle tako. Oni nešto „bolje stojeći“ (oni „koji imaju dovoljno novca za hranu i komunalije, ali ne i za odeću“) u većoj srazmeri se ne slažu s tom tvrdnjom nego što se slažu: 48,7% naspram 28%. Kod ostalih kategorija (onih koji „imaju dovoljno novca za hranu, komunalije, ali ne i za skuplje stvari“, „onih koji mogu da priušte kupovinu skupljih stvari, ali ne i auto i stan“ i „onih koji mogu da priušte sebi sve što im je potrebno“) – ti procenti se kreću od 52,4% do 46% onih koji se ne slažu naspram 23–25% onih koji se slažu sa tvrdnjom da je važnije da imaju dovoljno novca, nego dovoljno slobode.

***

Odnos građana prema ljudskim pravima i odabranim društvenim vrednostima, ukazuje na značajno prisustvo isključivosti i iracionalnosti u političkoj kulturi, što u njihovom međusobnom prožimanju jeste dobra osnova za delovanje populistički orijentisanih političara. Uprkos tome što građani Srbije iskazuju generalno većinski pozitivan stav prema ljudskim pravima i položaju raznih „manjinskih“ grupa, procenat onih koji ne iznose takve stavove još uvek je zabrinjavajuće visok, naročito kada je u pitanju odnos prema pripadnicima LGBT populacije. Ovakvo raspoloženje građana, pogotovo u slučaju jačanja radikalne desnice, lako bi moglo da prevagne na stranu onih koji smatraju da bi autoritarna država (ili pojedinac), trebalo da autonomno donosi odluke, a da ih građani, čak i na račun građanskih sloboda, bespogovorno prihvataju i žive u skladu sa njima.

Zalaganje za vladavinu prava i prihvatanje „evropskog“ sistema vrednosti za koje se zalaže Republika Srbija, i u Ustavu i u spoljnopoličkoj orijentaciji ka Evropskoj Uniji, zahteva veći stepen posvećenosti na političkom planu i obrazovanja građana na opštem društvenom planu. Kada je reč o društvenim vrednostima trebalo bi napomenuti da je uprkos sve većem individualizmu veliki broj građana dominantno okrenut ka tradicionalnim vrednostima oličenim u naciji i crkvi što je, takođe, uporište populizma koji u suprotstavljanju „dobrog“ naroda i „opasnih drugih“ nalazi način za ostvarivanje političkih ciljeva.

Stavovi građana ukazuju da ljudska prava i „evropske vrednosti“ nisu čvrsto utemeljeni u političkoj kulturi Srbije, a uzroci tome, između ostalog, su nekritički otpori globalizaciji, spora društvena modernizacija, pauperizacija stanovništva, osećanje kolektivne i individualne ugroženosti i odsustvo kulturne politike u kojoj su ljudska prava i suštinsko prihvatanje različitosti strateške poluge socijalnog razvoja.

ODNOS GRAĐANA PREMA „OPASNIM DRUGIMA“

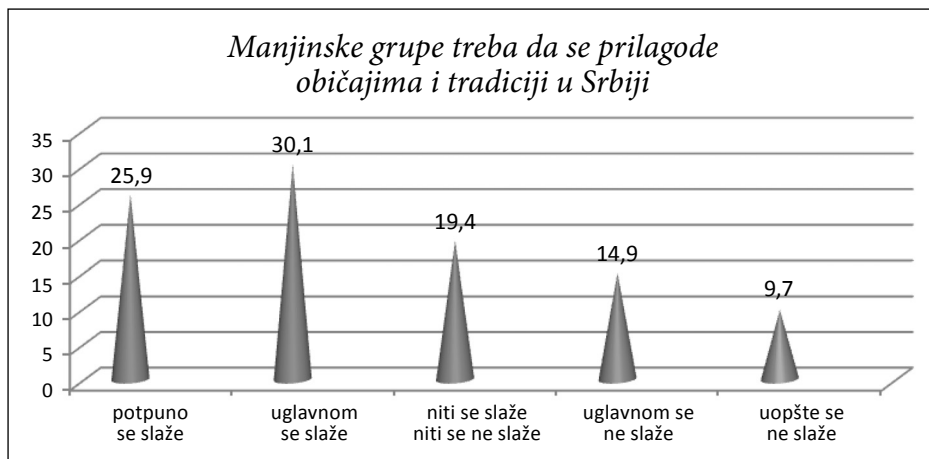
Odnos prema „drugom“ (*out groups*, „opasni, neželjeni drugi“) veoma je važan segment populizma, bilo da je u pitanju desni ili levi populizam, radikalni ili mejnstrim populizam, populizam kao dominantna ili marginalna pojava. Desni (radikalni) populisti u kategoriju „oni koje isključujemo“, to jest „neprijatelji naroda,“ osim političkih elita svrstavaju i imigrante ili nacionalne manjine. Kod levog populizma „opasni drugi“ su često predstavnici krupnog kapitala ili velike sile koje *izrabljuju narod* u dosluhu sa eksponentima svoje politike u zemlji. Levi populisti napuštaju klasni pristup u političkom diskursu stavljajući u centar svoje politike narod u potrazi za što širim socijalnim zahvatom. Istovremeno, levi populisti nisu odbojni prema manjinama i imigrantima, koje desni populisti svrstavaju u „opasne druge“ (Lutovac–Marković, 2017: 89).

Levim i desnim populistima zajednički su antielitizam i pozivanje na narod, a „opasni drugi“ *su društvene grupe koje ne pripadaju političkim elitama, ali nisu ni deo naroda, oni su „opasni“ jer ugrožavaju narod i(li) državu*. Zajedničko i jednim i drugima je to što politički kapitalizuju strahove od „opasnih drugih“, na njima temelje politički program i formiraju vrednosne prioritete. Postoje i populisti koji u svom diskursu nemaju „opasne druge“ pa ih neki teoretičari svrstavaju u centristički populizam. U središtu njihove pažnje je ideološki neutralna potreba povratka morala u politiku (Lutovac–Marković, 2017: 89–90).

Nezavisno od tumačenja i porekla fenomena „opasnih drugih“, opšteuzev odnos prema „drugom“ sastavni je element identiteta, odnosno, shvatanje da se tek u odnosu prema drugome može doći do svesti o sebi samome i da to vredi i za narode i države. Etnički identitet se izgrađuje ne samo na osnovu zajedničkog sećanja i zajedničkih elemenata identiteta, nego i na osnovu razlika, na osnovu međusobnih suprotstavljanja razlika koje se ističu da bi se utvrdile granice među etnicitetima. I tu leži veliki potencijal za razvijanje populizma i u okviru njega „opasnih drugih“ kao njegovog integralnog dela (Lutovac i Marković, 2017: 90).

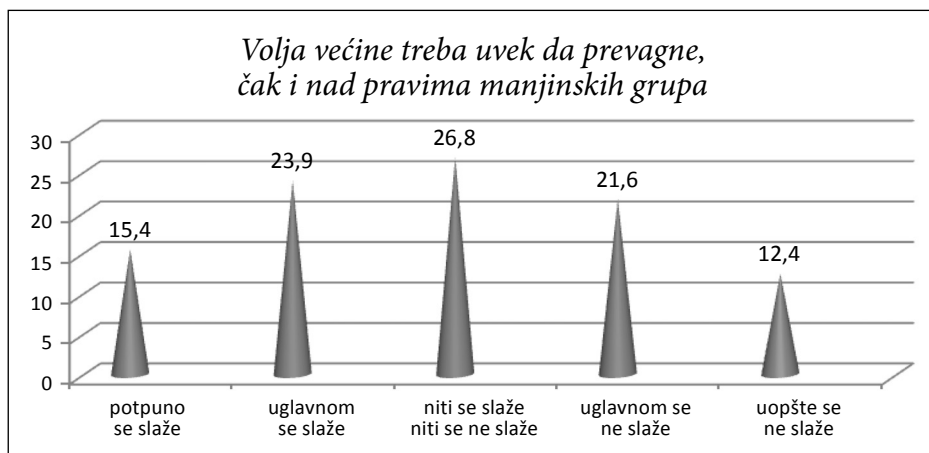
1. Unutrašnji „opasni drugi“

Stavovi prema „opasnim drugima“ (*out-groups*) u fokusu su empirijskih istraživanja koja se bave populizmom, pa tako i ovog. Rastakanje SFRJ praćeno nacionalizmom i šovinizmom ostavilo je duboke tragove na građane bivših jugoslovenskih republika. „Opasni drugi“ oličeni u pripadnicima nacionalnih manjina još uvek su predmet podozrenja, uprkos zvanično proklamovanoj politici pomirenja, dobrosusedstva i politike evropskih vrednosti (Lutovac i Marković, 2017: 93).

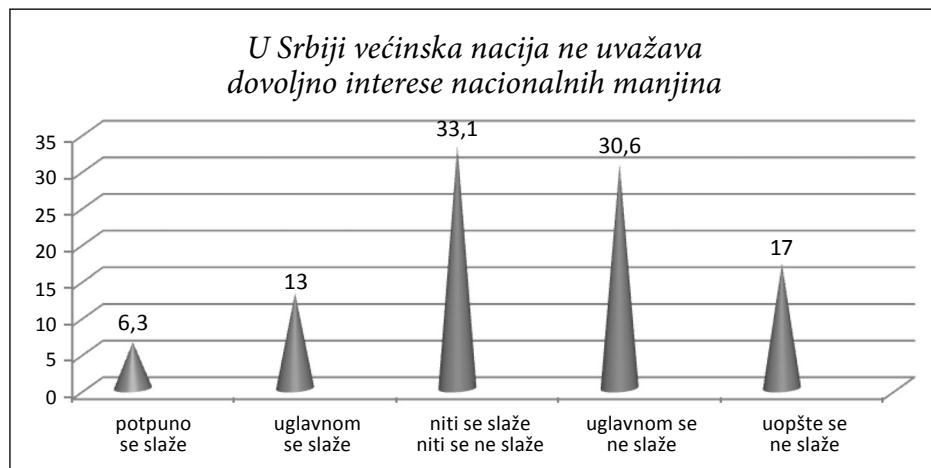
Apsolutna većina građana Srbije (56%) slaže se sa tvrdnjom *da manjinske grupe treba da se prilagode običajima i tradiciji u Srbiji*, dok se svega jedna petina ne slaže s tom tvrdnjom (14,9% uglavnom i 9,7% se uopšte ne slaže).

Posmatrajući iz nacionalne perspektive, istraživanje je pokazalo da pripadnici manjina i većinskog naroda još uvek različito gledaju na svoje mesto i ulogu u političkoj zajednici. Tako se na primer sa ovom tvrdnjom uopšte ne slaže čak 92,8% Bošnjaka (82,1% se uopšte ne slaže i još 10,7% uglavnom ne slaže sa tom tvrdnjom). Apsolutnovećinski s tim se ne slažu ni Hrvati: 31,6% uopšte se ne slaže i 26,3% uglavnom se ne slaže. Mađari su po tom pitanju podeljeni (18,5% uopšte i 12,3% se uglavnom ne slaže, dok se 13,8% potpuno i 24,6% uglavnom slaže sa tom tvrdnjom). Na drugoj strani, Srbi se apsolutnovećinski slažu s tom tvrdnjom (27,7% potpuno i 31,8% uglavnom).

Dakle, kada se pogleda nacionalna struktura ispitanika, glavni je nalaz da Srbi kao većinski narod potpuno drukčije gledaju na ovu tvrdnju od pripadnika nacionalnih manjina, naročito Bošnjaka koji je gotovo u potpunosti odbacuju i Hrvata koji je apsolutno većinski odbacuju.

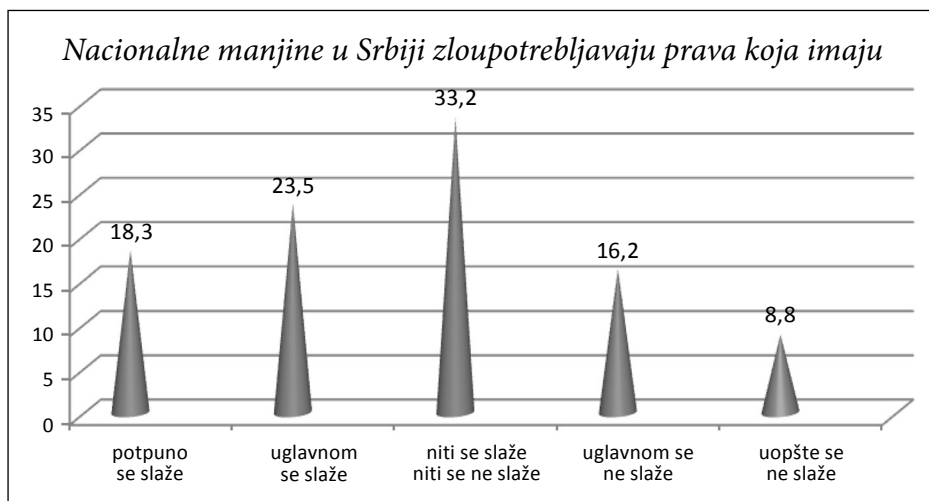
Volja većine se apsolutizuje u političkom diskursu vladajuće većine i to se odražava i na stavove građana. Otuda je nešto veći broj onih koji smatraju *da volja većine treba uvek da prevagne, čak i nad pravima manjinskih grupa* nego onih koji se ne slažu s tim (39,3% naspram 34%). Kada je u pitanju odnos prema nacionalnim manjinama, pripadnici manjina sasvim drukčije reaguju od Srba kad je u pitanju ta tvrdnja: 89,2% Bošnjaka se sa tom tvrdnjom ne slaže (82,1% uopšte i 7,1% uglavnom), 68,5% Hrvata (47,4% uopšte i 21,1% uglavnom), 62,5% Mađara (37,5% uopšte i 25% uglavnom), 66,7% Roma (38,1% uopšte i 28,6% uglavnom).

Tokom 90-ih godina XX veka Srbi u susednim zemljama i manjine u Srbiji bili su „opasni drugi“ i potrebne su godine miroljubive dobrosusedske politike da se animoziteti i strahovi od „drugih“ potisnu i da se uspostavi međusobno poverenje i uvažavanje. Pomoću tvrdnje *da u Srbiji većinska nacija ne uvažava dovoljno interese nacionalnih manjina* pokušali smo da utvrdimo kakve su percepcije građana u tom smislu.

Oko polovine građana Srbije (47,6%) se ne slaže s tom tvrdnjom, dok se oko jedne petine slaže. Svega 16,5% Srba se slaže s tom tvrdnjom (4,6% potpuno i 11,9% uglavnom). Na drugoj strani najveći broj Mađara ne može da se odredi 45,3%, a među onima koji su se odredili više je onih koji se slažu s tom tvrdnjom 31,3% (9,4% potpuno i 21,9% uglavnom), Hrvati su podeljeni 16,7% potpuno i 21,1% uglavnom ne slaže, dok se 27,8% slaže (11,1% potpuno i 16,7%

uglavnom); Bošnjaci se relativnovećinski ne slažu s tom tvrdnjom (39,3% uglavnom se ne slaže a 3,6% potpuno), dok se 28,6% njih slaže s tom tvrdnjom (10,7% potpuno i 17,9% uglavnom). Romi se pak skoro dvotrećinski slažu s tom tvrdnjom – 68,1% (54,5% potpuno i 13,6% uglavnom).

Od devedesetih godina 20. veka u Srbiji se kroz javni govor političara, ali i jednog dela intelektualaca provlači teza kako *nacionalne manjine zloupotrebljavaju prava koja imaju*. Pokušali smo da utvrdimo kako se ova teza danas prelama kroz javno mnjenje Srbije.

Još uvek je izuzetno veliki procenat (41,8%) onih koji se slažu s tom tvrdnjom čemu, osim nacionalističkih lidera među srpskim strankama, doprinos daju svojom retorikom i neki lideri manjinskih etničkih stranaka. Posmatrajući tvrdnju kroz prizmu nacionalne pripadnosti, svega 18,8% Srba se ne slaže s tom tvrdnjom (4,4% uopšte i 14,4% uglavnom), dok se 46,3% slaže (20,3% potpuno i 26% uglavnom). Nasuprot tome pripadnici nacionalnih manjina se ogromnom većinom ne slažu s tom tvrdnjom: 79% Hrvata (57,9% uopšte se ne slaže, a 21,1% uglavnom se ne slaže), 69,8% Mađara (44,4% uopšte i 25,4% uglavnom) i 67,9 % Bošnjaka (25% uopšte i 42,9% uglavnom).

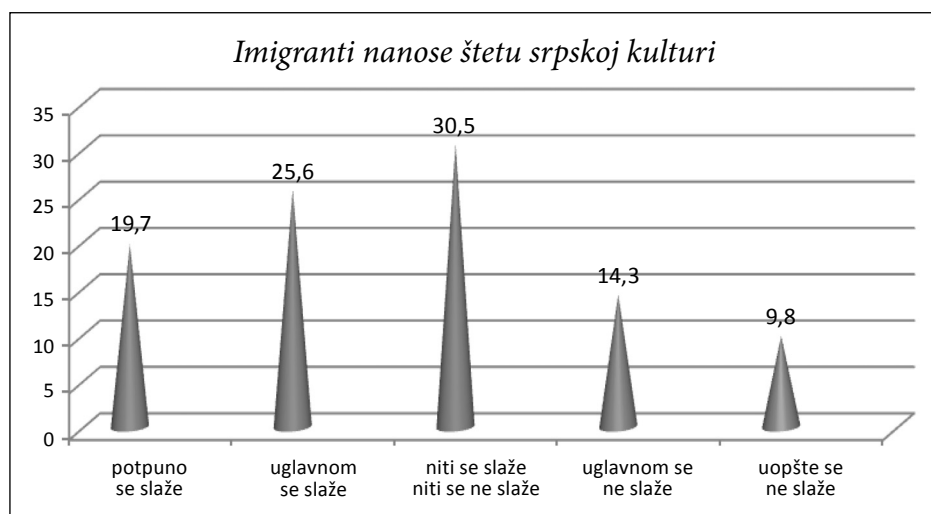
2. Spoljni „opasni drugi“

Spoljni „opasni drugi“ u ovom istraživanju klasifikovani su u nekoliko grupa: imigranti, pripadnici susednih naroda čiji sunarodnici žive u Srbiji, te neke države, međunarodne organizacije i institucije koje se često stavljaju u kontekst „opasnih drugih“.

2.1. Imigranti

Imigranti su kao potencijalni „opasni drugi“ u prvi plan došli tek sa velikim međunarodnim mešovitim migracijskim talasom 2015/16, kada je uz veliki broj izbeglica iz Sirije i Iraka ka Evropi krenuo i jedan veliki broj ekonomskih migranata iz drugih zemalja, i na na tom putu se, kraće ili duže, zadržavao na teritoriji Srbije.

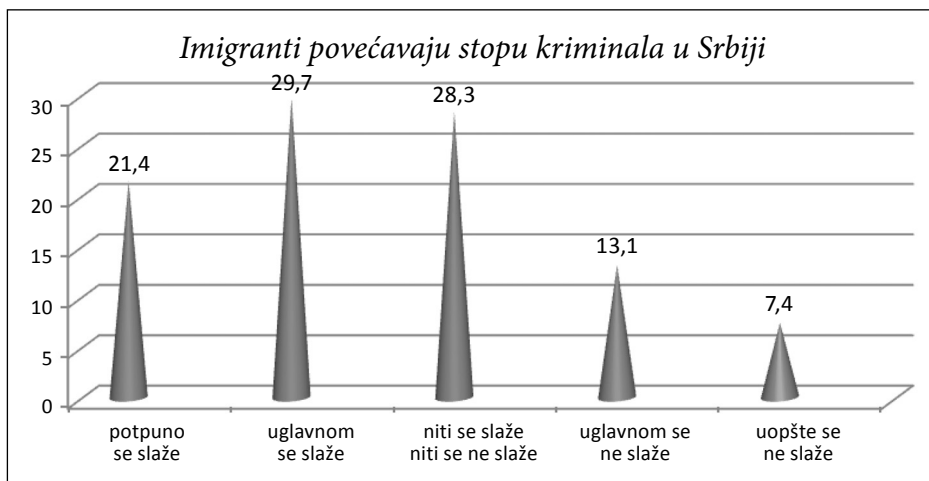
Kroz nekoliko tvrdnji o kojima su se ispitanici izjašnjavali, pokušali smo da utvrdimo u kojoj meri su imigranti doživljeni kao stvarni ili potencijalni „opasni (neželjeni) drugi“.

Skoro polovina ispitanika (45,3%) se slaže sa tvrdnjom da *imigranti nanose štetu srpskoj kulturi*, dok se nešto manje od četvrtine (24,1%) ne slaže. U pogledu odnosa prema migrantima gotovo da nema suštinskih razlika među pripadnicima različitih nacija: relativna većina onih koji se izjašnjavaju kao Srbi (45,6%) slažu se sa tom tvrdnjom (20,3% potpuno i 25,3% uglavnom dok se 24,1% ne slaže). Mađari se relativno većinski slažu (47,7%), a 28,9 % se ne slaže), dok su Hrvati potpuno podeljeni: po 38,9% se slažu i ne slažu sa tom tvrdnjom. Bošnjaci se pak natprosečno slažu s tom tvrdnjom: 70,4% naspram 14,8% njih koji se s tom tvrdnjom ne slažu.

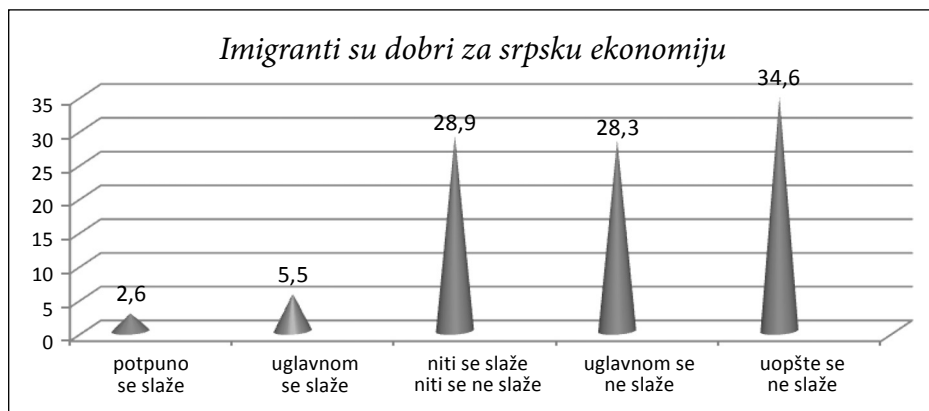
U pogledu odnosa prema tvrdnji da *imigranti povećavaju stopu kriminala u Srbiji*: još je rasprostranjenije potpuno neutemeljeno, stereotipno stanovište: nešto više od polovine ispitanika (51,1%) se slaže sa tom tvrdnjom, dok se jedna petina ne slaže sa tom tvrdnjom. Čak 70,4% Bošnjaka se slaže s tom tvrdnjom (11,1 potpuno i 59,3% uglavnom, naspram 14,8% onih koji se ne

slazu), 64,6% Mađara (21,5% potpuno i 43,1% uglavnom, naspram 13,8% onih koji se ne slažu), 51,1% Srba (22,1% potpuno i 29% uglavnom, naspram 13,8% onih koji se ne slažu), dok se Hrvati relativno većinski slažu s ovom tvrdnjom (47,4% naspram 31,6% njih koji se ne slažu).

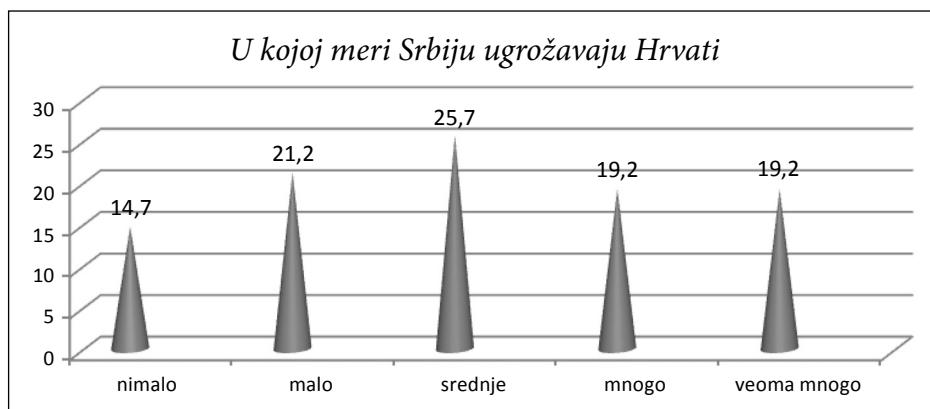
O imigrantima se u zemljama razvijenog Zapada razgovara i sa razvojnog i ekonomskog stanovišta, dok se u Srbiji, izuzimajući uže naučne i stručne skupove, to pitanje uglavnom svodi na humanitarni aspekt. Nešto manje od dve trećine građana (62,9%) se ne slaže sa tvrdnjom da su *imigranti dobri za srpsku ekonomiju*, dok se samo 8,1% slaže. Posmatrano po nacionalnosti ne slaže se čak 79% Hrvata, (svega 10% se slaže) 69,2% Mađara (10,8% se slaže) i 64,1% Srba (svega 7,7% se slaže), dok se 63% Bošnjaka izjasnilo da ne može da proceni (22,2% se slaže, a 14,8% se ne slaže s tom tvrdnjom).

2.2. Pripadnici susednih naroda

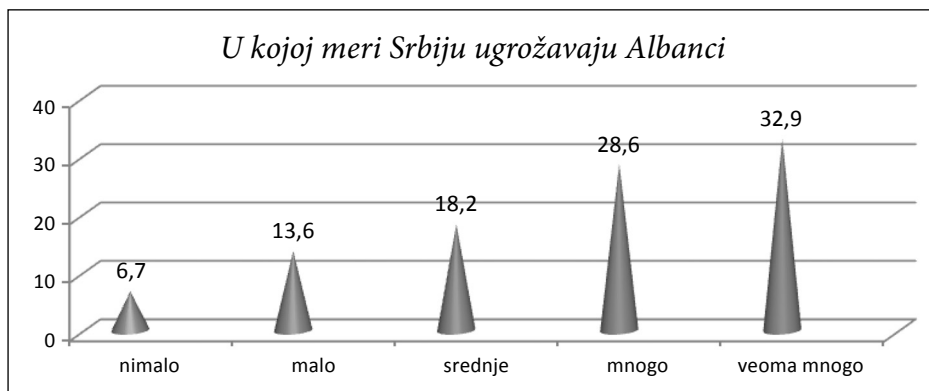
Priča o ugroženosti spolja duboko je ukorenjena na ovim prostorima. Posle Drugog svetskog rata, spoljni neprijatelji imali su važnu ulogu u homogenizaciji stanovništva SFRJ. Njihovo rangiranje zavisilo je od konteksta: nekada su to bili kapitalistički imperijalisti, potom Staljin i Sovjeti, teoretičari buržoaskih ideja... Posle rastakanja SFRJ redosled spoljnih neprijatelja se opet promenio, tako da su sada nekadašnja „braća“ postala najozbiljniji „opasni drugi“. I dugo posle okončanja sukoba na prostoru bivše SFRJ zaoštavanje odnosa sa pripadnicima manjina politički se instrumentalizovalo. Obeležavanje godišnjica posvećenih nedavno završenim ratnim sukobima, često je povod da se podgreje priča o „opasnom drugom“.

Ispitujući javno mnjenje u junu–julu 2017. godine pitali smo građane u kojoj meri Srbiju ugrožavaju pojedini pripadnici susednih naroda koji ujedno imaju značajan broj svojih sunarodnika na teritoriji Srbije.

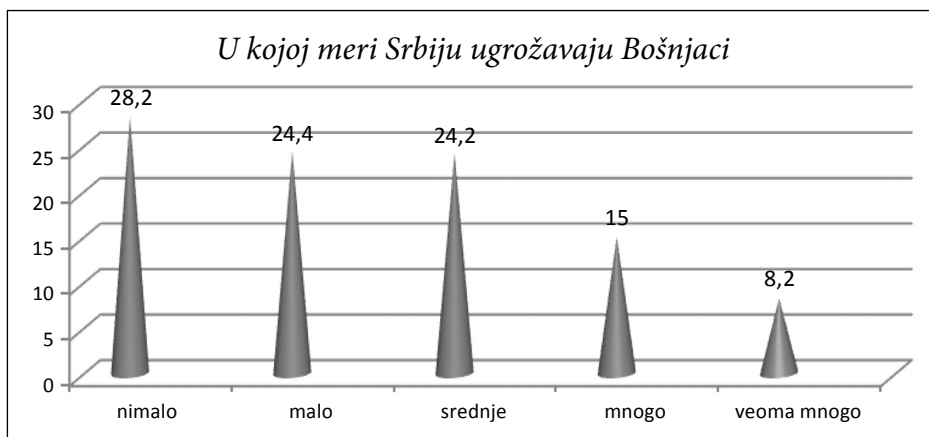

Građani Srbije su podeljeni kada ocenjuju u kojoj meri *Hrvati* ugrožavaju Srbiju: 38,4% smatra da je ugrožavaju mnogo ili veoma mnogo, dok 35,9% ocenjuje da je ugrožavaju malo i nimalo. Među građanima srpske nacionalnosti nešto je više od proseka (40,3%) onih koji smatraju da Hrvati u ozbiljnoj meri ugrožavaju Srbiju (20,4% da je veoma mnogo, 19,9% da je mnogo i 26% da je srednje ugrožavaju). Svega 12,7% Srba smatra da je nimalo, a 21,1% da je malo ugrožavaju.

Osećaj ugroženosti od strane *Albanaca* kod građana Srbije je znatno izraženiji: 61,5% smatra da je Srbija mnogo (28,6%) ili veoma mnogo (32,9%) ugrožena. Kod građana srpske nacionalnosti 31,1% smatra da je veoma mnogo ugrožena, 28,8% da je mnogo i 18,8% da je srednje ugrožena. Svega 5,5% misli da nimalo nije ugrožena, odnosno njih 12,5% da je malo ugrožena.

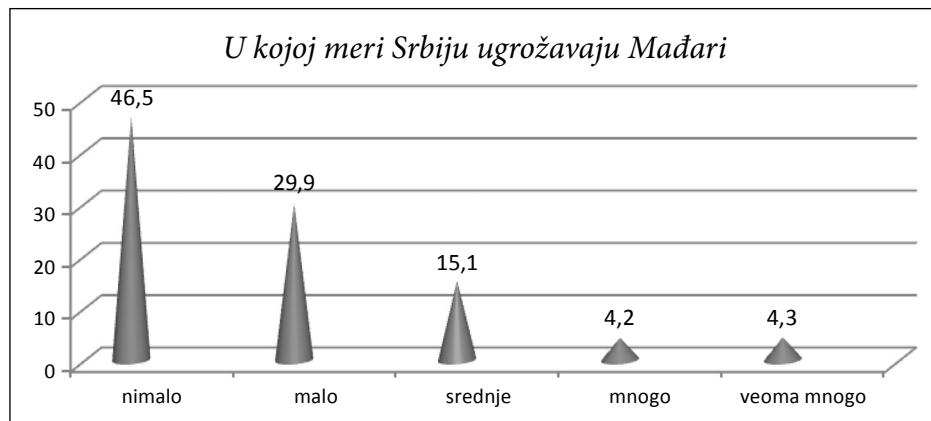

Ugroženost Srbije od strane Bošnjaka percipira se nešto drukčije i na nivou ukupne populacije i kod samih Srba. Još uvek ima relativno veliki broj onih koji smatraju da *Bošnjaci* ugrožavaju Srbiju, ali je struktura stepena osećaja ugroženosti obrnuto proporcionalna osećaju ugroženosti od strane Albanaca. Kod građana srpske nacionalnosti 8,7% je onih koji smatraju da je veoma mnogo ugrožena, 16% onih koji smatraju da je mnogo i 25,6% onih koji smatraju da je srednje ugrožena. Među Srbima je 24,9% onih koji smatraju da Srbija nije nimalo ugrožena od strane Bošnjaka i 24,8% onih koji smatraju da je malo ugrožena. Na nivou cele populacije nalazi su sledeći:

Ispitanici srpske nacionalnosti ne vide u *Mađarima* one koji ugrožavaju Srbiju: svega 4,9% smatra da veoma mnogo i 4,6% da je mnogo ugrožavaju, da je srednje ugrožavaju smatra 16% ispitanika srpske nacionalnosti, 30,9% malo, 43,6% njih da nimalo ne ugrožavaju Srbiju. Na to, svakako, utiče činjenica da je mađarska etnička stranka redovni član svih vlada Republike Srbije od 2000.

godine naovamo, kao i, u osnovi, dobri odnosi dve susedne zemlje. Na nivou cele populacije to izgleda ovako:

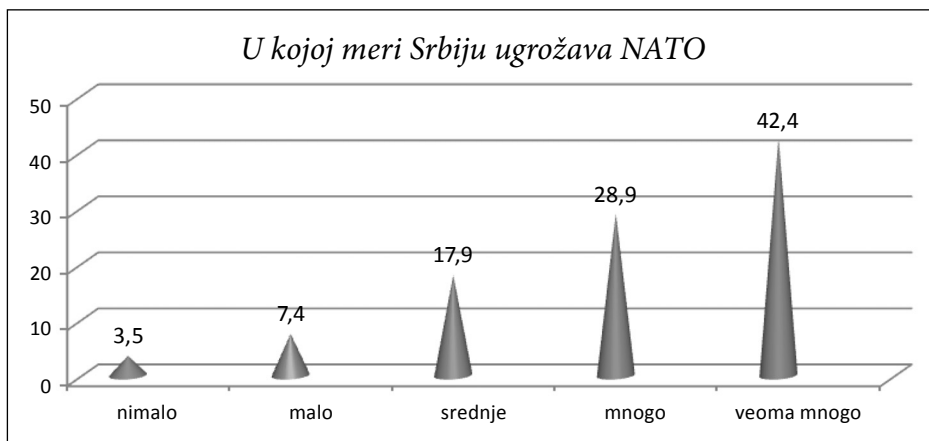
Svakako da brojne pomirljive poruke o dobrosusedstvu i pomirenju utiču na smanjenje iskazivanja osećaja ugroženosti, ali isto tako još uvek relativno visok nivo tog osećaja, posledica je povremenih provokativnih izjava političara i podizanja tenzija prilikom obeležavanja tragičnih događaja iz nedavnih oružanih sukoba na prostoru bivše SFRJ.

2.3. EU, države, međunarodne organizacije i institucije kao „opasni drugi“

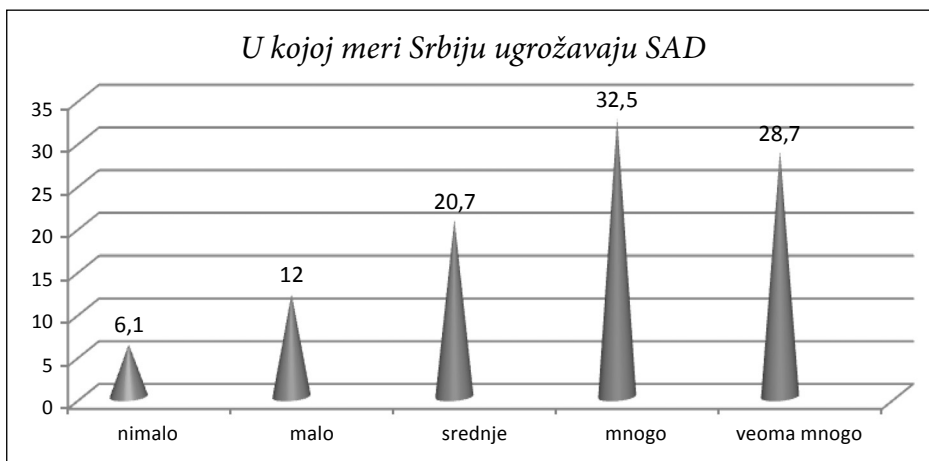
Među spoljnim „opasnim drugim“ građani Srbije u NATO vide organizaciju koja u velikoj meri ugrožava Srbiju: 71,3% smatra da NATO ozbiljno ugrožava Srbiju – veoma mnogo 42,4%, mnogo 28,9%, a uz njih je 17,9% koji misle da je srednje ugrožava. Svega 3,5% da nimalo ne ugrožava i 7,4% da malo ugrožava Srbiju.

Kada se pogleda kako samo građani srpske nacionalnosti gledaju na ugroženost od NATO onda su procenti još izraženije nepovoljni: 73% njih smatra da je ugroženost Srbije velika (44,6% veoma mnogo i 28,4% mnogo), 18% da je Srbija srednje ugrožena, 6,7% da je malo ugrožena i svega 2,3% da nimalo nije ugrožena.

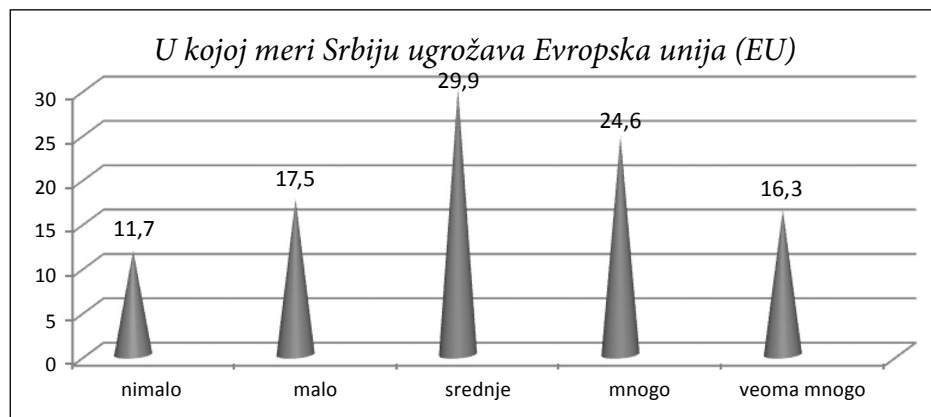
To je svakako posledica NATO bombardovanja koje je ogromna većina građana doživela kao zločin ili u najmanju ruku kao neopravdan način da se zaustave sukobi na Kosovu i Metohiji. Otuda čak ni potpuno prozapadno orijentisane relevantne političke stranke u svom programu i javnom nastupu ne zastupaju otvoreno ulazak Srbije u NATO. Recimo, pristalice građanske

DS se ne razlikuju značajno (dva-tri procenta) od proseka građana Srbije u pogledu ocene ugroženosti Srbije od strane NATO: 39% pristalica DS smatra da je Srbija veoma mnogo ugrožena, 22% mnogo i 24,4% srednje ugrožena. Svega 4,9% pristalica DS smatra da Srbija nije nimalo ugrožena od strane NATO i 9,8% da je malo ugrožena.

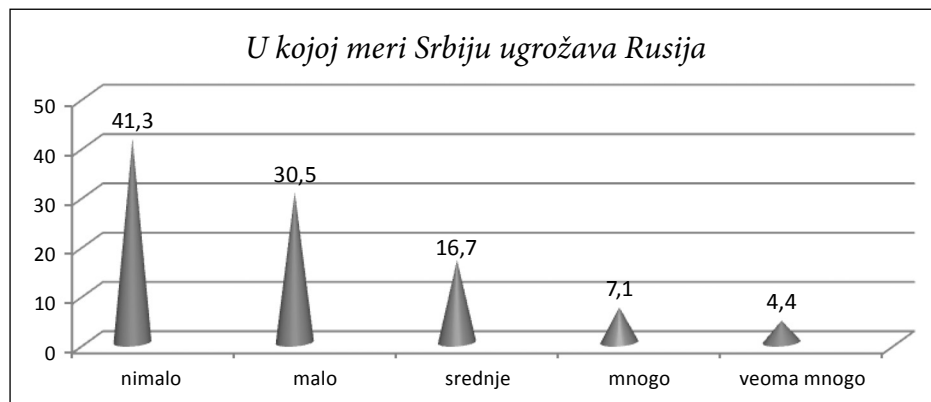

Veoma veliki broj građana (61,2%) smatra da je Srbija ozbiljno ugrožena i od strane SAD: 28,7% smatra da je veoma mnogo ugrožena, 32,5% da je mnogo, a ako im se dodaju i oni koji misle da srednje ugrožavaju Srbiju (20,7%), onda je jasno da se SAD percipiraju kao sila koja ima odlučujuću političku i vojnu ulogu u regionu. Svega 6,1% ispitanika smatra da SAD nimalo ne ugrožavaju Srbiju i 12% da je malo ugrožavaju. Dakle, u vojno-političkom smislu NATO i SAD se kod građana Srbije doživljavaju kao najozbiljniji „opasni drugi“.

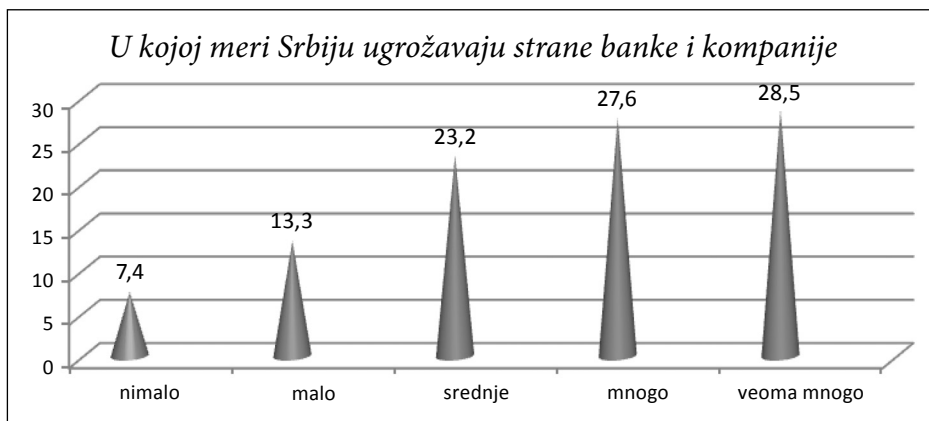

S obzirom na činjenicu da je Srbija u procesu integracija u Evropsku uniju, percepcija koju građani imaju o njoj kao nekom ko ugrožava Srbiju nije baš najpovoljnija: svega 11,7% misli da EU nimalo ne ugrožava Srbiju, a 17,5% da je malo ugrožava. Na drugoj strani, veliki je procenat onih koji misle da je ozbiljno ugrožava: 40,9%, od toga 16,3% veoma mnogo i 24,6% mnogo, a njih koji smatraju da je srednje ugrožava je 29,9%. Iako zvanična Srbija javno proklamuje evropske integracije kao spoljnopolitički prioritet, vrlo često se neposredno ili posredno šalju poruke o nepravednim zahtevima, dvostrukim standardima i neracionalnim uslovljavanjima Brisela, što se odražava i na stavove građana Srbije.

Za *Rusiju* se može reći da ne spada u one koje građani označavaju kao „opasne druge“. Svega 11,5% građana smatra da Rusija ozbiljno ugrožava Srbiju, a od toga je 4,4% onih koji misle da Rusija veoma mnogo ugrožava Srbiju i 7,1% da je mnogo ugrožava. Da je srednje ugrožava misli 16,7% građana. Na drugoj strani je 71,8% onih koji smatraju da Rusija ne ugrožava Srbiju: 41,3% njih

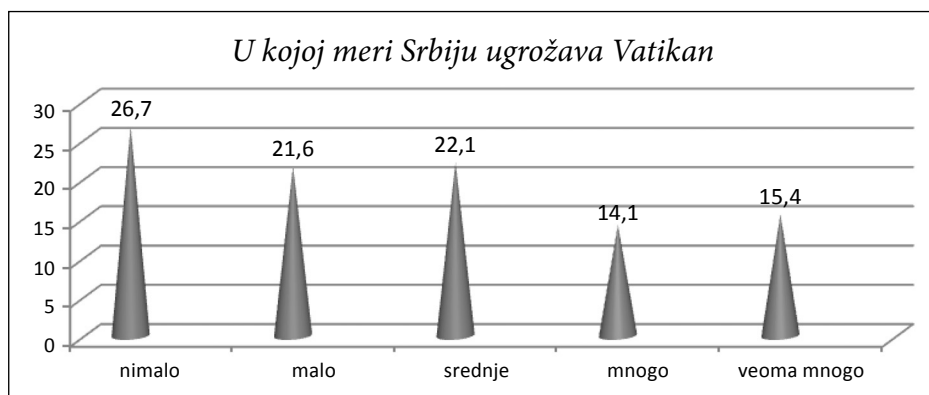

misli da je nimalo ne ugrožava i 30,5% da je malo ugrožava. Kada se dobijeni procenti za Rusiju uporede sa ostalima koji su bili na listi potencijalnih „opasnih drugih“ jasno je da je Rusija mnogo bolje kotirana. Otuda je razumljiv pokušaj vođenja „uravnotežene“ spoljne politike vladajuće koalicije. S druge strane, takva „uravnotežena“ politika povratno deluje na bolji rejting Rusije među građanima Srbije.

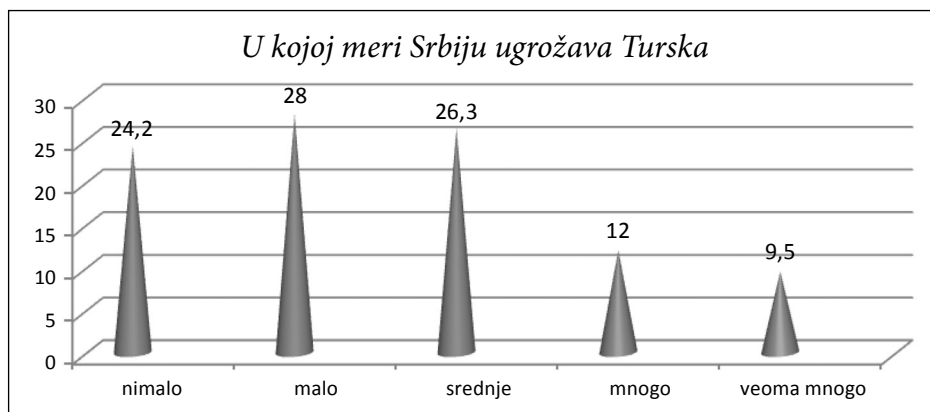

Na listi onih koji ozbiljno ugrožavaju Srbiju veoma visoko se kotiraju *strane banke i kompanije*: 28,5% njih smatra da je Srbija veoma mnogo ugrožena, a 27,6% da je mnogo ugrožena, 23,2% njih smatra de je srednje ugrožena, a svega 7,4% da nimalo i 13,3% da je malo ugrožena.

U teorijama zavere koje su veoma prisutne u medijskom javnom prostoru *Vatikan* zauzima visoko mesto među onima koji su neprijateljski orijentisani prema Srbiji. Shodno takvom medijskom tretmanu nalazi istraživanja po kojima 29,5% građana smatra da *Vatikan* ozbiljno ugrožava Srbiju i još 22,1% da

je srednje ugrožava, nisu toliko negativni. Tome svakako doprinosi i činjenica da zvanični Vatikan nije priznao nezavisnost Kosova, kao i ekumenske poruke koje se sve češće čuju sa obe strane.

Slično je i sa odnosom prema *Turskoj*, „vekovnom arhineprijatelju“. Čini se da su na to uticali česti bilateralni kontakti i poruke prijateljstva u političkim vrhovima država, ali i činjenica da je tursko prisustvo u regionu bilo diskretnije nego što je to ranije bio slučaj, izuzev u slučaju priznavanja nezavisnosti Kosova kada je zvanična Ankara otvoreno stala iza Prištine.

ZAVRŠNO RAZMATRANJE

Odnos građana prema ljudskim pravima i odabranim društvenim vrednostima ukazuje na još uvek značajno prisustvo isključivosti i iracionalnosti u političkoj kulturi Srbije, što u njihovom međusobnom prožimanju jeste dobra osnova za delovanje populistički orijentisanih političara.

Uprkos tome što građani Srbije iskazuju generalno većinski pozitivan stav prema ljudskim pravima i položaju raznih „manjinskih“ grupa, procenat onih koji ne iznose takve stavove još uvek je zabrinjavajuće visok. Ovakvo raspoloženje građana, pogotovo u slučaju jačanja desnog populizma, lako bi moglo da prevagne na stranu onih koji smatraju da bi autoritarna država (ili pojedinac), trebalo da autonomno donosi odluke, a da ih građani, čak i na račun građanskih sloboda, bespogovorno prihvataju i žive u skladu sa njima.

Istraživanje javnog mnjenja je potvrdilo pretpostavku da postoji jaka korelacija između „opasnih drugih“ koje političke elite označe kao takve i negativnog vrednosnog odnosa građana prema njima. Među tzv. unutrašnjim „opasnim drugim“ građani Srbije u velikoj meri još uvek vide pripadnike nekih

nacionalnih manjina, pre svih Albanaca, potom Hrvata, a manjim delom Bošnjaka i drugih nacionalnih manjina, što je u direktnoj korelaciji sa porukama koje političke elite šalju, kao i sa unutrašnjom i spoljnom politikom koju vode.

Empirijska istraživanja pokazuju da još od 90-ih godina XX veka postoji kontinuitet prisustva unutrašnjih i spoljnih „opasnih drugih“ u javnom diskursu Srbije. Osim pripadnika manjina, kao unutrašnji opasni drugi se u političkom diskursu vladajuće koalicije kao takvi tretiraju pripadnici političke elite bivše vlasti, kritički nastrojeni mediji i NVO, kao i tajkuni koji su u nemilosti vladajuće elite. To sve utiče na jačanje javno uobličenog obrasca netolerancije i razumevanja politike kao sukoba, a ne kao javne delatnosti koja primenom kompromisa upravlja društvenim različitostima. U političkom diskursu vladajuće većine kao „opasni drugi“ tretiraju se i oni koji su spremni da kritikuju vlast, te se može reći da je antipluralizam bitna odlika političkog života u Srbiji danas, odlika koja pogoduje populizmu.

U percepciji građana među tzv. spoljnim opasnim drugim izdvajaju se NATO, SAD i imigranti, i pored toga što ne postoji zaoštrena retorika prema njima, čak i uprkos proklamovanj prozapadnoj orijentaciji i proimigrantskoj retorici vladajuće većine. No, pored takve zvanične spoljnopolitičke orijentacije u javnost se neretko neposredno ili posredno šalju kontradiktorne poruke o neprincipijelnoj politici Evropske unije (kao i pojedinih njenih članica) i SAD prema Beogradu, dvostrukim standardima, naklonjenosti prema „neprijateljima Srbije“, mešanju u unutrašnje stvari... Otuda tako negativna percepcija prema NATO i SAD, a potom i ne baš pozitivan odnos prema Briselu, iako se upravo EU označava kao glavni spoljnopolitički partner, a evropske integracije kao glavni spoljnopolitički cilj.

Mešoviti migrantski talas 2015–2016. godine doneo je sa sobom i nove spoljne „opasne druge“ – imigrante. Istraživanje pokazuje da su oni visoko kotirani na listi onih koji „ugrožavaju“ Srbiju i pored uravnotežene retorike zvaničnika i medija u Srbiji, usmerene prvenstveno na humanitarni aspekt problema. Na formiranje negativnih stavova građana prema imigrantima utiče, svakako, emitovanje direktnih ili posrednih kontradiktornih poruka o opasnosti „uvoza“ terorizma s njihovim prolaskom ili trajnim dolaskom u Srbiju.

Ukupno uzevši, na osnovu ovog istraživanja se može zaključiti da u segmentu odnosa prema ljudskim pravima i prema „opasnim drugim“ postoji realan potencijal za razvoj ksenofobičnog populizma.

LITERATURA

- Bašić, Goran (i drugi), (2017), *Izveštaj o ostvarivanju Strategije socijalnog uključivanja Roma i Romkinja u Republici Srbiji 2016–2025. godine*. Liga Roma, Fonda za otvoreno društvo, Beograd.
- Bašić, Goran, (2017), „Multietnička društva i reakcionarni populizam“, u: *Populizam*, ur. Zoran Lutovac, Institut društvenih nauka, Beograd, 147–160.
- Beogradski centar za ljudska prava, (2017), *Ljudska prava u Srbiji 2016*.
- Dimitrijević, Vojin, Popović, Dragoljub, Papić, Tatjana, Petrović Vesna, (2006) *Međunarodno pravo ljudskih prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd.
- Evropska komisija, (2016), *Republika Srbija – Izveštaj o napretku 2016*, Brisel, 9 novembar 2016. godine, http://eukonvent.org/wpcontent/uploads/2016/11/godisnji_izveštaj_16_srp.pdf
- Helsinški odbor za ljudska prava (2017), *Realna ograničenja Srbije u izboru sopstvene* <http://www.pravamanjina.rs/attachments/IZVESTAJ%20ZG%20O%20SPROVODJENJU%20STRATEGIJE.pdf>
- Liga Roma, Fondacija za otvoreno društvo, Beograd. https://www.ligaroma.org.rs/images/stories/vesti/MC/SKRUG_I_ZVESTAJ.pdf
- Lutovac, Zoran, Marković, Ksenija, (2017) „*Opasni (neželjeni) drugi*“ i populizam u Srbiji u: *Populizam*, ur. Zoran Lutovac, Institut društvenih nauka, Beograd, str. 87–102
- Lutovac, Zoran, (2017) „Populizam i demokratija u Srbiji“ u: *Populizam*, ur. Zoran Lutovac, Institut društvenih nauka, Beograd, str. 49–66.
- Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom, (2016), *Alternativni izveštaj o primeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom UN*, (<http://www.noois.rs/zastupnistvo/220-noois-predstavio-alternativni-izvestaj-komitetu-za-prava-osoba-sa-invaliditetom-u-zenevi>);
- Ustav Republike Srbije*, (2006) *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006.
- YUCOM, (2016), *Analitički izveštaj o nedostacima i pravnim prazninama u implementaciji postojećih politika antidiskriminacije, prevencije nasilja, zločina i govora mrženje prema LGBT osobama*, Beograd, (<http://www.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2016/11/Analiticki-izvestaj-i-preporuke-LGBT-prava.pdf>);
- Zaštitnik građana, (2017), *Godišnji izveštaj*, <http://www.izvestaj.rs/zastitnikgradjana/#ci-2016-497>

SERBIAN CITIZENS' PERCEPTION OF HUMAN RIGHTS AND „OUT GROUPS“

ZORAN LUTOVAC

GORAN BAŠIĆ

Summary Serbian citizens' attitudes towards human rights and minorities are, on balance, positive ones. However, the number of those with negative attitudes, especially toward LGBT population, is not insignificant. One can easily imagine these negative views being exploited by right-wing radicals, potentially resulting in support for an authoritarian regime opposed to human rights.

Our survey shows a significant overlap between „dangerous others“ as designated by political elites and as perceived by ordinary citizens. Thus, minorities, especially Albanians, are the most negatively perceived „internal“ „dangerous others“ – a result closely related to political elites' messages and policies. On the other hand, despite ruling coalition's apparent pro-Western and pro-immigrant rhetoric, NATO, USA and immigrants are most negatively perceived external „dangerous others“. This can be explained by frequent media reports – almost certainly sanctioned by the ruling party – of immigrant terrorism and Western hypocrisy. Taken together, our data show that Serbian citizens' attitudes toward minorities and human rights could, in a supportive environment, degenerate into xenophobic populism.

Keywords: human rights, values, citizens' perception, populism, „out groups“

PERCEPCIJA POLITIČKE SITUACIJE I SKLONOST POPULIZMU KOD GRAĐANA SRBIJE 2017.

ŽELJKA BUTUROVIĆ*
IRENA RISTIĆ**

Sažetak Imajući u vidu relativno kratko prisustvo demokratskih institucija u srpskom političkom životu, merenje demokratskog kapaciteta i populističkih tendencija biračkog tela je od velikog značaja. Rezultati našeg istraživanja na uzorku od 1487 ispitanika otkrivaju da su građani Srbije ambivalentni prema trenutnoj vlasti i ekonomskoj situaciji i veoma zabrinuti nezaposlenošću, siromaštvom, odlaskom mladih stručnjaka u inostranstvo, kriminalom i korupcijom. Ispitanicima je na ubedljivo prvom mestu porodica dok vera, svet i Evropa za njih nemaju previše značaja. Ispitanici koji imaju pozitivno mišljenje o Aleksandru Vučiću pokazuju populističke tendencije u dimenzijama priželjkivanja jakog vođe i odnosa prema manjinama (npr. stavovi da manjina treba da se prilagodi većini, ili da imigranti povećavaju stopu kriminala), dok su ispitanici koji o Aleksandru Vučiću imaju negativno mišljenje skloniji dimenziji populizma koji političare vidi kao korumpirane, zainteresovane samo za bogate i moćne, a narod i stručnjake kao potencijalno pozitivan korektiv.

Gljučne reči: Srbija, populizam, javno mnjenje, opšte stanje, Aleksandar Vučić

UVOD

Iako u akademskoj literaturi i dalje ne postoji jedinstvena definicija i teorija populizma, niti saglasnost o tome da li se kod populizma radi o ideologiji, diskursu, stilu komunikacije ili organizacionoj strategiji, ipak postoji konsenzus o njegovim ključnim odlikama. One podrazumevaju postojanje ideje o primatu narodne volje kao i egzistenciju dveju homogenih grupa: izrazito pozitivno konotiranog *naroda* i negativno okarakterisanu *elitu*, koji se nalaze u antagonističkim odnosu (Mudde et al. 2012: 8, Stanley 2008: 102, Ristić

---

* Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.

** Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.

2017: 5–7)¹ Ono što je znatno manje istraženo jesu koherentni kriterijumi na osnovu kojih bi se utvrdilo ko, kada i kako od jednog političkog aktera postaje populist (Miler 2017: 14), a pogotovo šta je to što karakteriše pojedinca pristalicu jednog populističkog aktera, populističke partije, odnosno populističke politike.

Polazište da se populistom prosto smatra onaj ko glasa za populistički politički pokret ili partiju ima svoje vrlo očigledne nedostatke i ograničenja, jer takav pristup podrazumeva da se unapred odredi i definiše podela partija na one koje su populističke i na one koje to nisu. Ne samo da je to samo po sebi problematično, jer ostavlja prostora za slobodne interpretacije i relativizaciju, već su istovremeno i odlike koje ukazuju na individualne populističke stavove redukovane na podršku populističkim partijama (Rico/Anduiza 2016: 4). Umesto toga se kao korisnijim pokazuje analiza određenih stavova pojedinaca pomoću kojih je moguće bolje odrediti njihovu sklonost, odnosno odbojnost prema populizmu, nego što bi to bilo moguće (samo) na osnovu njihovog partijskog opredeljenja. Takav pristup ne samo da nam omogućuje da populizam razdvojimo od nekih pojava koje nisu njegov sastavni deo, iako se obično vezuju za njega i posledično automatizovano pripisuju glasačima populističkih partija, već nam taj pristup daje priliku i da tragamo za dubljim uzrocima nezadovoljstva pristalica populističkih aktera (Rico/Anduiza 2016: 5, Mudde et al. 2012: 2).

Ovaj rad se bavi jednim delom tih stavova, pre svega onima koji se odnose na odnos prema političkoj eliti, izbornoj demokratiji i institucijama i manjinama. Povezivanje stavova građana po ovim, relativno apstraktnim pitanjima, i njihove percepcije političke i ekonomske situacije, nivoom zabrinutosti raznim tranzicionim problemima (nezaposlenost, odlazak mladih stručnjaka, korupcija i sl.) – daje nam uvid u rasprostranjenost populizma u Srbiji, odnosno prijemčivost građana Srbije za to da podržavaju populističku politiku, populističko vođenje politike, populistički javni diskurs, kao i populistička politička rešenja.

Polazeći od toga da populizam ne dolazi sam od sebe, već da je „najčešće reakcija na doživljaj ekstremne krize, koja prelazi u kritiku politike i u uverenje da obična politika nije u stanju da se bavi neobičnim uzrocima krize“ (Rico/Anduiza 2016: 5; Taggart 2004: 275), kao i da vodi slomu društvenog poretka i gubitku poverenja u to da politički sistem može iznedriti rešenje, ovaj se rad fokusira na poimanje opšteg stanja stvari u Srbiji i njenom društvu. U prvom delu analizira se kako građani percipiraju rad Vlade Srbije tokom 2015. i 2016. godine, stanje u ekonomiji, sa osvrtom na nejednakost i pitanje koje mere bi vlada trebalo da preduzima protiv nejednakosti, i konačno: kako se ocenjuje

¹ Treba imati u vidu da, dok se u mnogim zemljama na Zapadu, naročito SAD (Buturović, 2017) stručnjaci negativno doživljavaju kao deo političke elite, u Srbiji se stručnjaci, makar apstraktno, doživljavaju kao suprotnost političkoj eliti.

doskorašnji premijer, a sadašnji predsednik Srbije Aleksandar Vučić. U drugom delu rad se bavi pitanjima koliko građane Srbije brinu ključni socijalni problemi: siromaštvo, nizak životni standard, nezaposlenost, odlazak mladih iz zemlje, ali i politička pitanja, kao što su: opšta politička situacija u zemlji, kriminal i korupcija, teritorijalni problemi Srbije (Kosovo i Metohija i Sandžak), kao i odnos Srbije prema susednim državama i manjinama. U trećem, završnom delu daje se kratak osvrt na pitanje koji značaj građani Srbije daju pripadnosti(ma).

MERE

Celokupni upitnik je imao 51 pitanje,² a u ovom tekstu ćemo se posvetiti odgovorima ispitanika na sledeća od njih:

Pitanje 11. Generalno, da li biste rekli da se Srbija kreće u dobrom ili lošem pravcu? – sa ponuđenim odgovorima: „u dobrom pravcu“, „u lošem pravcu“, „ne znam – ne mogu da procenim“.

Pitanje 14. Imajući u vidu rezultate rada republičke vlasti pre poslednjih predsedničkih izbora 2017. godine, da li je ona posao obavljala veoma dobro, dobro, loše ili veoma loše? – sa ponuđenim odgovorima: „veoma dobro“, „dobro“, loše, „veoma loše“ i „ne zna – ne može da proceni“.

Pitanje 15. Da li biste rekli da se stanje u ekonomiji u Srbiji u poslednjih 12 meseci veoma popravilo, donekle popravilo, ostalo isto, donekle se pogoršalo ili se veoma pogoršalo? (pored navedenih, na raspolaganju je bila i opcija ne zna – ne može da proceni).

Pitanje 16. U kojoj meri se slažete ili ne slažete sa sledećom izjavom: „Vlada treba da preduzme mere kako bi smanjila razlike u prihodima?“ – sa ponuđenim odgovorima: „potpuno se slažem“, „uglavnom se slažem“, „niti se slažem niti se ne slažem“, „uopšte se ne slažem“.

Pitanje 28. U javnosti postoje različita mišljenja o Aleksandru Vučiću. Koliko se Vi slažete ili ne slažete sa sledećim mišljenjima o ovom političaru? – sadržalo je četiri potpitanja: 1) Na prvom mestu su mu Srbija i srpski narod; 2) Najbolje predstavlja volju naroda; 3) Ne razlikuje dobro ko su prijatelji a ko neprijatelji Srbije i naroda; 4) Razjedinjuje narod. Ponuđeni odgovori na sva ova (pot)pitanja su bili: „potpuno se slažem“, „uglavnom se slažem“, „niti se slažem niti se ne slažem“, „uopšte se ne slažem“.

Pitanje 13. „Koliko Vas brinu sledeći problemi u Srbiji?“ Ovo pitanje je u sebi sadržalo sedam potpitanja: nizak životni standard; siromaštvo; nezaposlenost; odlazak mladih stručnjaka; politička situacija; odnos prema manjinama;

² Pregled metodologije istraživanja i uzorkovanja je dat u uvodu ovog Zbornika.

kriminal i korupcija; odnos sa susedima; Kosovo i Metohija; Sandžak – sa ponuđenim odgovorima: „malo“, „srednje“, „mnogo“ i ne zna ili ne može da proceni.

Pitanje 25. „Ljudima su važne različite pripadnosti. Koliko je Vama lično važno sledeće“ – zahteva od ispitanika da za svaku od sledećih pripadnosti: porodica; Srbija; svet; mesto u kome živim; nacija; profesija; Evropa; vera – oceni da li mu je „nimalo važna“, „malo važna“, „srednje važna“, „važna“, „veoma važna“ ili ne zna.

Ova pitanja smo analizirali kao zavisne promenljive u odnosu na demografske karakteristike uzorka, ali takođe i kao nezavisne promenljive u odnosu na različite aspekte populističkog političkog razmišljanja merenih sledećim pitanjima:

Pitanje 19. „Ljudi imaju različita mišljenja o demokratiji. Pročitacu Vam neke tvrdnje o demokratiji, a Vi mi za svaku recite da li se sa njom slažete ili ne“ u kojem su navedene tvrdnje: „Demokratija možda ima problema, ali je bolja od bilo kog drugog oblika vladavine“, „Bolje bi bilo da umesto skupštine i partija vlada jak vođa“, „U demokratiji ekonomski sistem loše funkcioniše“, „Demokratija nije dobra za održavanje reda“, „U demokratiji svi previše pričaju umesto da se efikasno donose odluke“ i ponuđenim odgovorima: „potpuno se slažem“, „uglavnom se slažem“, „niti se slažem niti se ne slažem“, „uopšte se ne slažem“.

Faktorska analiza pitanja 24 je ukazala na tri osnovna faktora, od kojih ćemo ovde izdvojiti dva: stav da je narod mudriji od političara (koji smo izračunali kombinovanjem odgovora na pitanja „Većini političara nije stalo do naroda“, „Političari su najveći problem u Srbiji“, „Većini političara je stalo samo do bogatih i moćnih“, „Vlast bi bila uspešnija kad bi odluke donosili stručnjaci a ne političari“ i „Narod bi trebalo da donosi najvažnije političke odluke“. U tenziji sa ovom, druga komponenta pokazuje poverenje u jakog vođu i njenu vrednost za svakog ispitanika smo dobili kombinovanjem odgovora na sledeća pitanja: „Imati jakog vođu je važno čak i ako on ne poštuje pravila da bi obavio svoj posao“, „Vlast je u pravu kada neke novinare smatra plaćenici-ma i izdajnicima“ i „Većini političara se može verovati“.

Za merenje odnosa prema „drugima unutar društva“ kombinovali smo odgovore ispitanika na sledeća pitanja: „Manjinske grupe treba da se prilagode tradiciji u Srbiji“, „Volja većine treba uvek da prevagne“, „Nacionalne manjine zlopotrebljavaju prava koja imaju u Srbiji“, „Imigranti nanose štetu srpskoj kulturi“ i „Imigranti povećavaju stopu kriminala u Srbiji“.

Sve ove tri poslednje zbirne mere (političari su korumpirani, jak vođa je poželjan, i većina treba da dominira manjinu – imaju više vrednosti što su ispitanici s njima *manje saglasni*).

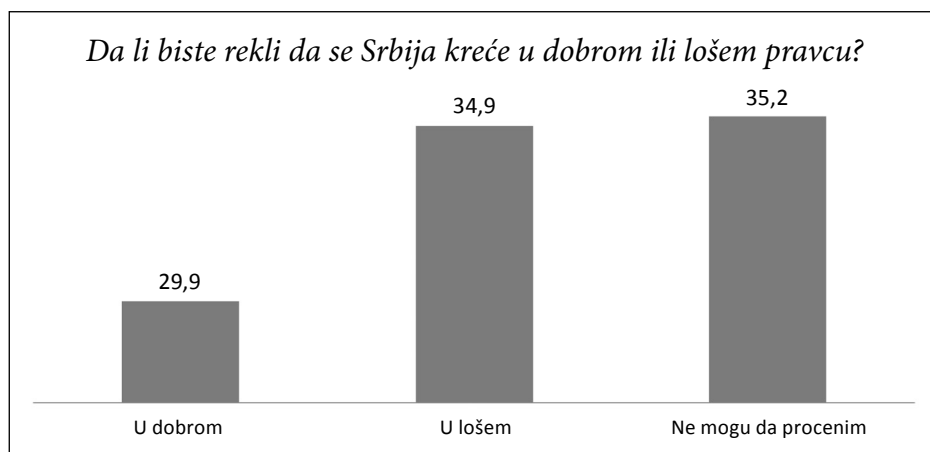
PERCEPCIJE STANJA I KRETANJA U DRUŠTVU

1. Ocena opšteg stanja i kretanja u Srbiji

Nalazi istraživanja javnog mnjenja iz prethodnih godina, u kojima je uočljiv trend rasta nezadovoljstva opštim stanjem u Srbiji, potvrđuju se i u ovom. Deo takvih reakcija se objašnjava, između ostalog, prirodnim (i očekivanim) padom entuzijazma i suočavanjem s realnošću koja nije donela očekivane promene poput poboljšanja privrednog rasta i standarda življenja, unapređenja državne uprave i opipljivog napretka evropskih integracija Srbije.

Najveći deo ispitanika ne može da proceni da li je pravac kretanja dobar (35%) ili smatra da je pravac loš (35%), dok je najmanje onih koji su zadovoljni pravcem kretanja (30%).

Među onima koji smatraju da je pravac dobar najviše je onih od 55 i više godina (54%), dok je najmanje ispitanika od 18 do 34 godina (15%). Ukupno gledano, među starosnom grupom koja obuhvata najmlađe ispitanike ubedljivo prevladava mišljenje da je pravac kojim se Srbija kreće loš (48%). Obrazovanje se ne pokazuje kao značajan činilac, sem kod ispitanika koji poseduju više ili visoko obrazovanje, među kojima prevladavaju oni koji smatraju da stvari idu u lošem pravcu (44%). Očito je da oni koji odobravaju pravac kretanja odobravaju i oblik vladavine Aleksandra Vučića, pošto njih 39% podržava izjavu „Bolje bi bilo da umesto skupštine i partija vlada jak vođa“, dok se gotovo polovina (48%) ispitanika koji stanje opisuju kao loše s time ne slaže. U skladu s navedenim je i razlika među onima koji su simpatizeri vladajuće Srpske napredne stranke i koji su na prethodnim predsedničkim izborima glasali za Aleksandra Vučića, i partija i kandidata iz opozicije odnosno partija koje nisu deo vladajuće koalicije. Dok među prvima više od 60% odobrava

pravac kretanja Srbije, među drugima ubedljiva većina smatra da je pravac kretanja loš. Konačno, slična podela je vidljiva i na osnovu toga koje medije ispitanici prate: dok je među onima koji smatraju da je pravac dobar najviše onih koji svakodnevno prate TV Pink (43%) i čitaju Informer (53%), među onima koji su nezadovoljni je najviše onih koji svakodnevno prate N1 (50%).

2. Rezultati vlade

Mišljenje ispitanika o radu republičke vlade pre predsedničkih izbora 2017. godine je takođe podeljeno. Iako partije vladajuće koalicije godinama unazad dobijaju većinu na svim izborima, kod više od većine građana Srbije preovladava nezadovoljstvo radom Vlade, od čega čak 15% ocenjuje rad vlade kao veoma loš, dok ga 38% smatra lošim. Nasuprot tome 40% smatra da su rezultati vlade dobri, a samo 7% smatra da su veoma dobri. Posmatrano po starosnim grupama, ubedljiva većina ispitanika koji imaju 55 i više godina (59%), smatra rezultate vlade dobrim, dok više od dve trećine onih između 18 i 35 godina ocenjuje rad vlade kao loš (70%). Kako se pitanje neposredno tiče političkih aktera i partija, kao nosilaca rada vlade, ne iznenađuje da su pristalice partija vladajuće koalicije (SNS, SPS, PUPS, JS, SVM) izuzetno zadovoljni radom vlade (pristalice SNS i PUPS čak i do 85%), kao i da su na predsedničkim izborima glasali za Aleksandra Vučića, dok velika većina pristalica opozicionih partija smatra rezultate vlade lošim, među kojima se naročito ističu ispitanici bliski DS (čak 82% njih), Pokretu slobodnih građana – Saša Janković (95%) i Dveri (93%). Ista korelacija važi i za medije: od onih koji svakodnevno prate TV Pink njih 65% smatra da vlada radi dobro,

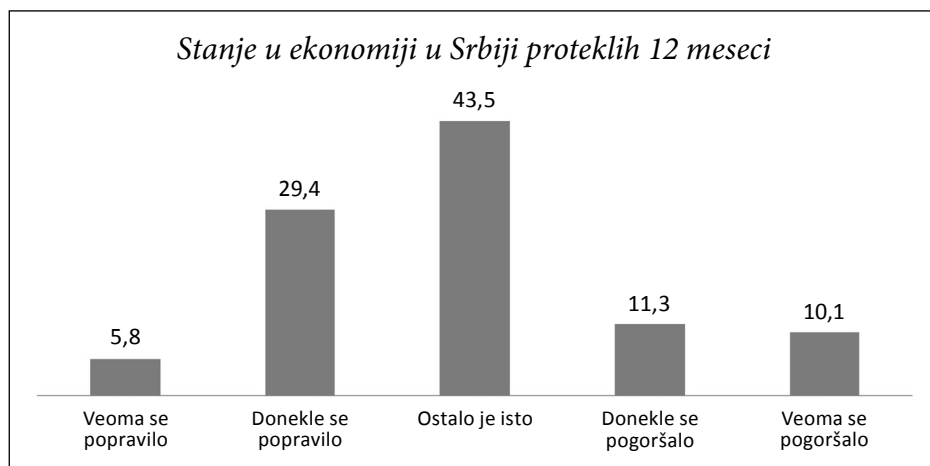
dok to važi za 68% onih koji svakodnevno čitaju Informer. Nasuprot tome, ispitanici koji svakodnevno prate N1 dvotrećinskom većinom (66%) negativno ocenjuju rad vlade.

2.1. Stanje u ekonomiji

Čak 35% ispitanika smatra da se stanje u ekonomiji poslednjih godinu dana u Srbiji veoma ili donekle popravilo. Nasuprot tome, jedna petina smatra da se pogoršalo, dok najveći deo ispitanika, blizu većine (44%), smatra da je stanje u ekonomiji ostalo isto. Među onima koji smatraju da se stanje popravilo skoro 50% čine ispitanici sa više od 55 godina, dok je samo 18% onih između 18 i 34 godina. Kada se pogleda mišljenje samo ove najmlađe starosne grupe, onda među njom preovladava stav da se ništa nije promenilo. Obrazovanje ne predstavlja odlučujući činilac – među ispitanicima s visokom školom i više nema velikih odstupanja, 37% njih smatra da se stanje poboljšalo, 35% da je ostalo isto, dok 28% smatra da se pogoršalo. Među ispitanicima sa srednjom školom i nižim obrazovanjem uviđaju se nešto veće razlike. Tako najveći deo njih (47%), smatra da je stanje ostalo isto, 35% da se poboljšalo, dok 18% misli da se pogoršalo.

Stanje u ekonomiji kao najbolje ocenjuju pristalice SNS-a, od kojih čak dve trećine smatra da se stanje u ekonomiji popravilo. Za razliku od njih, tako misli manje od polovine ispitanika bliskih SPS-u, odnosno samo 29% pristalica PUPS-a. Kod pristalica opozicionih partija dominira suprotno mišljenje, naročito među onim bliskim pokretu DJB (67%) i DS (50%).

Najveći deo ispitanika koji svakodnevno gleda TV Pink (49%) smatra da se stanje u ekonomiji popravilo, dok samo 13% smatra da se stanje pogoršalo.

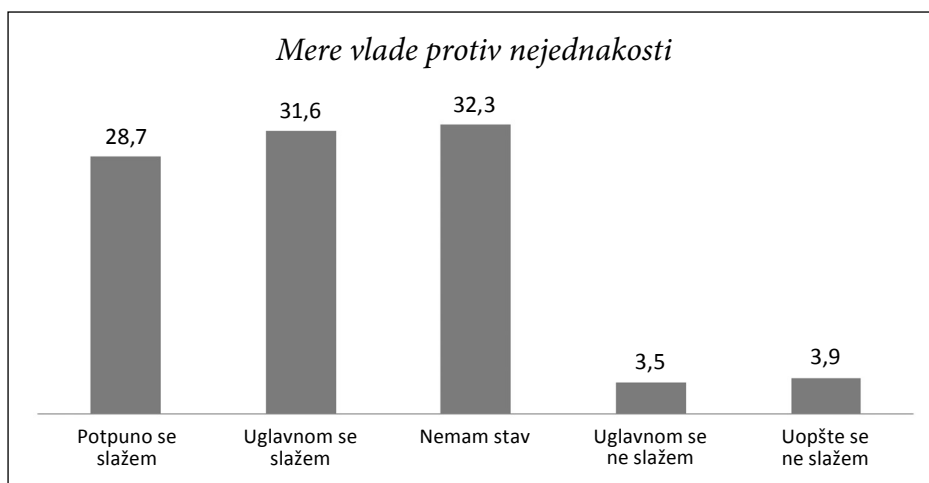

Među onima koji svakodnevno čitaju Informer čak 58% njih smatraju stanje u ekonomiji boljim, a samo 12% smatra da se pogoršalo. S druge strane, od ispitanika koji svakodnevno prate N1 jedna trećina smatra da se stanje popravilo, a isto toliko da se pogoršalo.

2.2. Delovanje vlade protiv nejednakosti

Većina građana nije zadovoljna delovanjem vlade protiv materijalnih nejednakosti. Gotovo dve trećine njih (61%) slaže se u potpunosti ili uglavnom sa tvrdnjom da „Vlada treba da preduzme mere kako bi smanjila razlike u prihodima“, dok se samo 7% s tim ne slaže (jedna trećina ispitanika nije jasno opredeljena). Kod ovog pitanja se godine, obrazovanje i materijalna situacija nisu pokazali kao činilac od značaja, jer su u svim starosnim i obrazovnim grupama mišljenja zastupljena u istoj srazmeri, sa samo jednim odstupanjem: među onima sa višom i visokom školskom spremom je nešto manji procenat neopredeljenih nego kod onih sa srednjom školskom spremom, dok nešto veći broj ispitanika sa visokim obrazovanjem (13%) smatra da vlada po pitanju raslojavanja ne treba da interveniše, naspram samo 5% onih sa srednjim i nižim obrazovanjem.

Načelno se slični rezultati dobijaju i kada se u obzir uzme bliskost ispitanika prema jednoj od partija. Pristalice najvećeg broja stranaka dvotrećinski ili bar natpolovično smatraju takvo delovanje vlade poželjnim, pri čemu je najizrazitije odstupanje vidljivo kod simpatizera Dveri od kojih se čak 87% slaže s navedenom izjavom. Razlike su uočljivije po pitanju da li simpatizeri stranaka eksplicitno ne podržavaju ovakve mere, ili su neopredeljeni. Među onima koji se u odnosu na prosek izrazito zalažu protiv takvih mera su pristalice DS

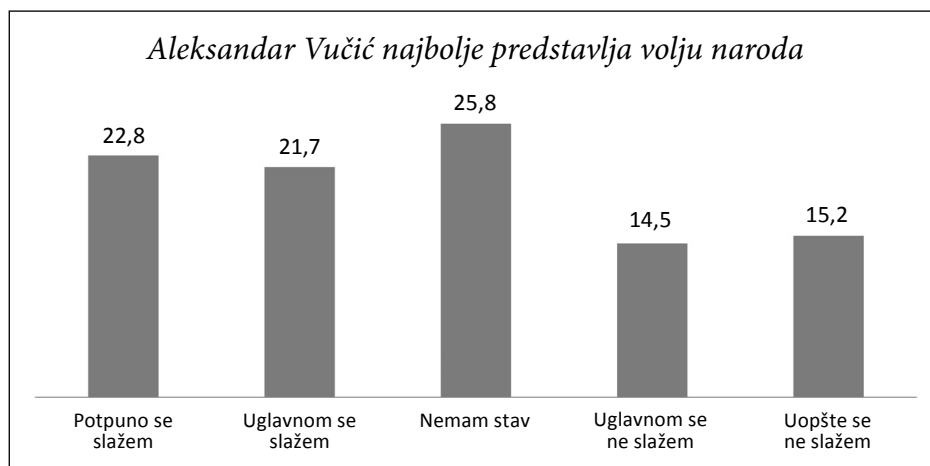

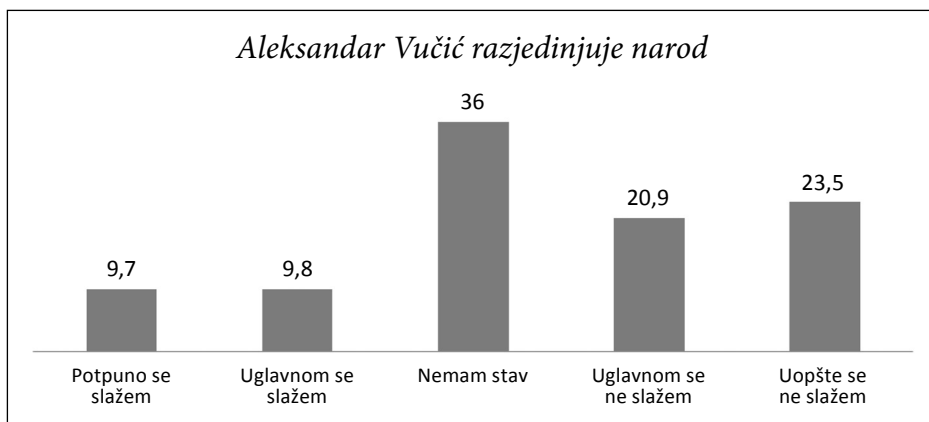
(29%), Pokreta slobodnih građana – Saša Janković (25%), LDP (29%) i Dosta je bilo (20%), dok među simpatizerima PUPS-a, JS, SDP, SDS nema nijednog ispitanika koji se izričito ne slaže s takvim stavom.

2.3. Percepcije o Aleksandru Vučiću

Odnos građana prema doskorašnjem premijeru i sadašnjem predsjedniku Srbije Aleksandru Vučiću istraživan je putem stepena saglasnosti/nesaglasnosti s nekim od mišljenja koja u javnosti postoje o njemu. Izabrana su ona mišljenja koja prikazuju odlike populističkog lidera u odnosu prema narodu, tj. predstavljanju narodne volje („Najbolje predstavlja volju naroda“), prioritetu koji on daje etnički definisanom narodu i državi na čijem je čelu, („Na prvom mestu su mu Srbija i srpski narod“), odnosu prema neprijateljima države i naroda („Ne razlikuje dobro ko su prijatelji, a ko neprijatelji Srbije i naroda“) i integrativnim potencijalima vođe („Razjedinjuje narod“), uz ravnomernu mešavinu pozitivnih i negativnih formulacija stava.

Dominatna percepcija Aleksandra Vučića u sve četiri ispitivane karakteristike političkog vođe je pozitivna, iako nije apsolutno većinska. Više od dve petine ispitanika smatra da Aleksandar Vučić najbolje predstavlja volju naroda (43%), dok se 28% s time ne slaže. Gotovo isti procenat (44%) smatra da su A.Vučiću Srbija i srpski narod na prvom mestu, odnosno 30% misli da to nije slučaj. Takođe se 44% ispitanika ne slaže s mišljenjem da A.Vučić razjedinjuje narod, dok 20% to smatra tačnim. Najmanje je dominantno mišljenje u pogledu sposobnosti A.Vučića da razlikuje prijatelje od neprijatelja Srbije, pa su dve skupine ispitanika sa suprotstavljenim gledištima bliže jedna drugoj: 32% smatra da on to radi dobro, dok 25% smatra suprotno.

Vrlo je jasan trend da afirmativan stav prema A.Vučiću raste sa starošću ispitanika, kao i da višu kritičnost prema njemu i njegovom delovanju pokazuju ispitanici s višim ili visokim obrazovanjem, u odnosu na one sa srednjim ili niskim obrazovanjem. Takođe ispitanici koji podržavaju pozitivno mišljenje o A.Vučiću podržavaju i sistem u kojem jak vođa vodi politiku (u proseku 40%), ali se ipak sličan postotak ispitanika slaže i sa stavom da je demokratija najbolje od svih loših oblika vladavine, što bi moglo da se tumači u svetlu da pristalice populizma podržavaju demokratiju, ali po pravilima koje zastupaju populistčki lideri. Shodno tome bi takvo shvatanje demokratije ipak pre bilo negativno nego afirmativno, jer podrazumeva kritiku procesa demokratizacije, pa i same demokratije (Ristić 2012: 386). Materijalno stanje ispitanika se pri tome nije pokazalo kao činilac od značaja za percepciju i ocenjivanje A.Vučića.

Konačno, korelacija između onih ispitanika koji imaju pozitivno mišljenje o A. Vučiću i onih koji su prema njemu kritični, može se uočiti i u načinu informisanja. Primera radi, čak 59% onih ispitanika koji svakodnevno gledaju TV Pink, a 71% onih koji svakodnevno čitaju Informer smatraju da Vučić najbolje predstvalja volju naroda, dok to mišljenje deli samo 35% onih ispitanika koji svakodnevno prate N1. Među poslednjima je s druge strane 47% onih koji se upravo ne slažu da je Vučić dobar predstavnik Srbije i građana Srbije.

3. Doživljaj stanja u društvu i populističke tendencije

Generalno govoreći, percepcija stanja u društvu je u vezi s komponentama populizma.

Tako je veza stanja u društvu i generalno negativnog stava o političarima (mereno kombinovanjem stavova iz pitanja 24) – jedna od najviših koja je zabeležena u istraživanju, pa je shodno tome viđenje političara kao korumpiranih

povezana s ocenom vlade ($C=-.34$), ocenom stanja ekonomije ($C=-.26$), stavom da je A. Vučiću Srbija na prvom mestu ($C=-.26$), da najbolje predstavlja narod ($C=-.25$) i da razjedinjuje narod ($C=.25$). Drugim rečima, što je ocena vlade i Aleksandra Vučića pozitivnija, to su ispitanici manje skloni da političare doživljavaju kao korumpirane.

Veza između percepcije stanja u društvu i pozitivnog stava prema jakom vođi (mereno kombinacijom tri potpitanja pitanja 24) – takođe je prilično jaka, pa je tako pozitivan stav prema jakom vođi korelisan sa ocenom vlade ($C=.35$), ocenom stanja ekonomije ($C=.29$), stavom da je A. Vučiću Srbija na prvom mestu ($C=.41$), da najbolje predstavlja narod ($C=.41$) i da razjedinjuje narod ($C=-.28$).

Veze ocene stanja u društvu i stavova o „drugima“ unutar društva su mnogo slabije. Koristeći zbirnu meru odnosa prema drugima (u osnovi, stav da manjina treba da se prilagodi većini), dobijamo i dalje statistički značajnu, ali mnogo nižu korelaciju sa ocenom stanja ekonomije ($C=.12$), stavom da je A. Vučiću Srbija na prvom mestu ($C=.17$) i da on najbolje predstavlja narod ($C=.17$).

Tabela 1: *Ilustruje osnovnu dinamiku pozitivnog mišljenja o Aleksandru Vučiću i populističkim tendencijama.*

	ALEKSANDAR VUČIĆ NAJBOLJE PREDSTAVLJA NAROD				
	Potpuno se slažem	Uglavnom se slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopšte se ne slažem
Većini političara je stalo samo do interesa bogatih i moćnih (% koji se potpuno slaže)	30,7	24,6	28,9	36,8	52,8
Imati jakog vođu je važno i ako on ne poštuje pravila da bi obavio svoj posao (% koji se potpuno slaže)	24,9	8,7	6,3	6,2	6,9
Bolje bi bilo da umesto skupštine vlada jak vođa (% koji se potpuno slaže)	22,9	8,2	9,7	5,6	6,7
Manjinske grupe treba da se prilagode tradiciji u Srbiji (% koji se potpuno slaže)	41,4	25,8	17,2	19,9	22,9

Tabela 1: *Ilustracija povezanosti nekih populističkih tendencija i percepcije o Aleksandru Vučiću*

Najzad, stavovi prema reprezentativnoj demokratiji takođe su donekle u vezi sa doživljajem stanja u društvu. Ovo se naročito odnosi na stav „bolje bi bilo da umesto skupštine vlada jak vođa“ koji korelira sa ocenom vlade ($C=0.15$), stanjem ekonomije ($C=0.14$), stavom da je A. Vučiću Srbija na prvom mestu ($C=.29$), da on najbolje predstavlja narod ($C=.27$) i da razjedinjuje narod ($C=-.14$). Stavovi „demokratija nije dobra za održavanje reda“ i „u demokratiji svi mnogo pričaju umesto da se efikasno donose odluke“ su takođe u vezi sa verovanjem da je A. Vučiću Srbija na prvom mestu i da on najbolje predstavlja narod (ove korelacije se kreću između 0,12 i 0,14).

4. Prioriteti građana Srbije

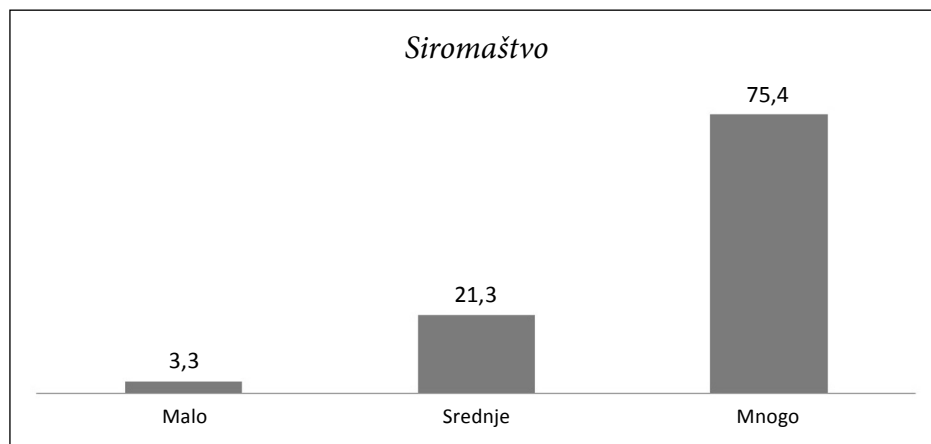
Građane Srbije najviše brinu nezaposlenost, siromaštvo, odlazak mladih stručnjaka i kriminal i korupcija, dok je odnos prema manjinama nešto o čemu najmanje brinu. Za nivo brige o pojedinačnim problemima naročito su značajna finansijska situacija domaćinstva, zainteresovanost za politiku, generalna procena pravca u kojem se kreće Srbija i politička pripadnost.

Tako, relativno govoreći, ispitanici slabije finansijske situacije više brinu o siromaštvu i nezaposlenosti, dok ispitanici koji su veoma zainteresovani za politiku više brinu o odlasku mladih stručnjaka, kriminalu i korupciji, političkoj situaciji i Kosovu i Metohiji. Ispitanici kojima je najbliža stranka SNS i oni koji su na predsedničkim izborima 2017. glasali za Aleksandra Vučića manje brinu o siromaštvu, nezaposlenosti, odlasku mladih stručnjaka, kriminalu i korupciji i političkoj situaciji nego oni kojima su bliže druge stranke. Građani koji su zadovoljni pravcem u kojem Srbija ide generalno brinu manje od onih koji misle da Srbija ide u lošem smeru s izuzetkom Kosova i Metohije i Sandžaka – oko ovih pitanja više brinu građani koji misle da Srbija ide u dobrom smeru.

Nizak životni standard, siromaštvo

Ne brinu sve kategorije ispitanika jednako o svim problemima. S jedne strane, o problemu siromaštva približno jednako brinu muškarci i žene, građani čiji je najviši stepen obrazovanja srednja škola ili manje, u odnosu na one čiji je najviši stepen obrazovanja viša škola ili više, građani u različitim kategorijama starosti (18–34, 35–54, 55 godina i više), i građani različitih nivoa zainteresovanosti za politiku. Uočavaju se, međutim, jasne razlike u odnosu na nekoliko demografskih kategorija kao i stavova ispitanika.

O siromaštvu značajno više brinu ispitanici koji finansijsku situaciju svog domaćinstva opisuju kao „ponekada nemamo dovoljno novca za hranu“ (92% mnogo brine o siromaštvu), „imamo dovoljno novca za hranu i komunalije, ali ne i za odeću“ (82% mnogo brine), „imamo dovoljno novca za hranu, komunalije

Slika 1: *Koliko Vas brinu sledeći problemi u Srbiji – malo, srednje ili mnogo? – Nizak životni standard, siromaštvo*

i odeću ali ne i skuplje stvari“ (82% mnogo brine), dok manje brinu kategorije „možemo priuštiti kupovinu i skupljih stvari, ali ne i kola/stan“ (68% mnogo brine) i „možemo da priuštimo sve što nam je potrebno“ (62% mnogo brine o siromaštvu).

Briga građana o siromaštvu nije u vezi samo s nekim njihovim demografskim karakteristikama, već i nekim političkim stavovima. Tako o siromaštvu najviše brinu građani koji misle da se stanje u srpskoj ekonomiji u poslednjih 12 meseci veoma pogoršalo (84% mnogo brine) i ostalo isto (80% mnogo brine) a najmanje oni koji misle da se, u poslednjih 12 meseci, stanje u ekonomiji veoma popravilo (66% mnogo brine o siromaštvu). Slično tome, o siromaštvu najviše brinu građani koji misle da se Srbija kreće u lošem pravcu (85% mnogo brine o siromaštvu), zatim oni koji ne mogu da procene da li se Srbija kreće u dobrom ili lošem pravcu (76% mnogo brine o siromaštvu) a najmanje oni koji misle da se Srbija kreće u dobrom pravcu (68% mnogo brine o siromaštvu).

Kada sve ispitanike podelimo na pristalice SNS-a (na bazi pitanja „koja stranaka Vam je najbliža“) i one koji su pristalice drugih stranaka, te ispitanike koji su u prvom krugu predsedničkih izbora 2017. godine glasali za Aleksandra Vučića i one koji su glasali za nekog od drugih kandidata, primećujemo da pristalice SNS-a i glasači Aleksandra Vučića manje brinu o siromaštvu od pristalica drugih stranaka i političara.

Shodno prethodnom nalazu, među ispitanicima koji su se izjasnili kao pristalice SNS-a, o siromaštvu mnogo brine 70% anketiranih, dok među ispitanicima koji su pristalice drugih stranaka o siromaštvu mnogo brine 80%. Slično tome, među ispitanicima koji kažu da su u prvom krugu izbora 2017. godine

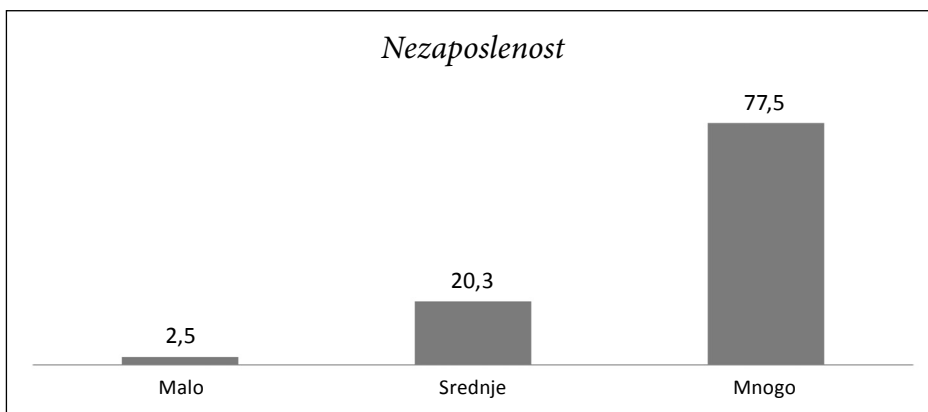
glasali za Aleksandra Vučića, o siromaštvu mnogo brine 71%, dok među ispitanicima koji su glasali za nekog od preostalih kandidata, o siromaštvu mnogo brine 80% anketiranih.

Nezaposlenost, otpuštanja

Povezanost između brige o siromaštvu i nezaposlenosti je veoma jaka: u 91% slučajeva, ispitanik koji je rekao da „mnogo brine“ o siromaštvu je takođe rekao da „mnogo brine“ i o nezaposlenosti. Stoga ne iznenađuje da je profil ispitanika u odnosu na nezaposlenost u velikoj meri sličan kao i u odnosu na siromaštvo.

I u ovom slučaju, između muškaraca i žena, ispitanika različitih nivoa obrazovanja (svrstanih u dve grupe: ispitanika čiji je najviši stepen obrazovanja srednja škola ili manje i onih koji su završili višu školu ili više od toga), ispitanika različitih godina (između 18 i 34, između 35 i 54, i više od 55) i ispitanika različitih nivoa zainteresovanosti za politiku (veoma zainteresovan, prilično zainteresovan, prilično nezainteresovan i potpuno nezainteresovan) ne postoje razlike u brizi o nezaposlenosti.

I o nezaposlenosti značajno više brinu ispitanici koji finansijsku situaciju svog domaćinstva opisuju kao „ponekada nemamo dovoljno novca za hranu“ (84% mnogo brine o nezaposlenosti), „imamo dovoljno novca za hranu i komunalije, ali ne i za odeću“ (81% mnogo brine), „imamo dovoljno novca za hranu, komunalije i odeću ali ne i skuplje stvari“ (83% mnogo brine), dok manje brinu kategorije „možemo priuštiti kupovinu i skupljih stvari, ali ne i kola/stan“ (71% mnogo brine) i „možemo da priuštimo sve što nam je potrebno“ (70% mnogo brine o nezaposlenosti).

Slika 2: Koliko Vas brinu sledeći problemi u Srbiji – malo, srednje ili mnogo? – Nezaposlenost, otpuštanja

Opet uočavamo da briga građana, ovaj put o nezaposlenosti, nije u vezi samo s nekim njihovim demografskim karakteristikama već i nekim političkim stavovima. O nezaposlenosti najviše brinu građani koji misle da se stanje u ekonomiji u poslednjih 12 meseci veoma pogoršalo (88% mnogo brine), dok oni koji misle da se stanje u ekonomiji popravilo brinu mnogo manje (61% mnogo brine); štaviše, procenat ispitanika koji veoma brinu o nezaposlenosti monotono opada s ocenom kretanja ekonomije u poslednjih 12 meseci. Slično tome, o nezaposlenosti najviše brinu građani koji misle da se Srbija kreće u lošem pravcu (84% mnogo brine o nezaposlenosti), zatim oni koji ne mogu da procene da li se Srbija kreće u dobrom ili lošem pravcu (76% mnogo brine o nezaposlenosti) a najmanje oni koji misle da se Srbija kreće u dobrom pravcu (71% mnogo brine o nezaposlenosti).

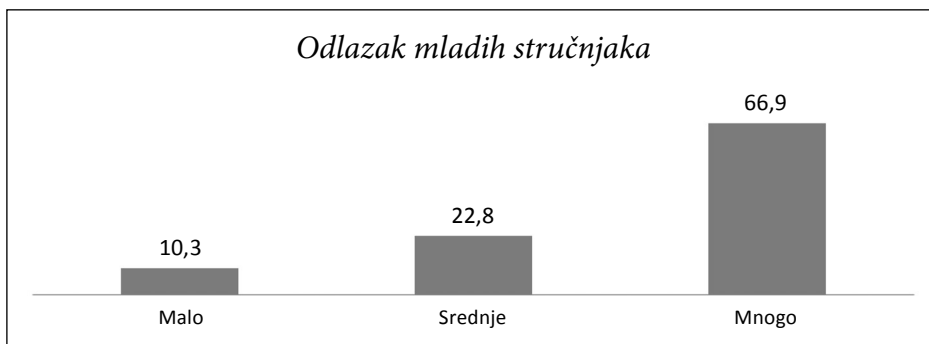
Najzad, ponavlja se pravilnost da pristalice SNS-a i ispitanici koji su glasali za Aleksandra Vučića u prvom krugu izbora 2017, manje brinu od ispitanika koji su pristalice drugih stranaka i koji su se na izborima opredelili za druge kandidate. Tako među ispitanicima koji su na predsedničkim izborima 2017. glasali za Aleksandra Vučića, 73% mnogo brine o nezaposlenosti, dok među ispitanicima koji su glasali za nekog od drugih kandidata 84% mnogo brine o nezaposlenosti. Slično tome, među ispitanicima kojima je SNS najbliža stranka, 71% brine o nezaposlenosti, dok je među simpatizerima drugih stranaka taj broj 82%.

Odlazak mladih stručnjaka u inostranstvo

Zabrinutost u vezi s odlaskom mladih stručnjaka pokazuje slične, ali ne identične pravilnosti kao zabrinutost u vezi sa siromaštvom i nezaposlenošću. I u ovom slučaju, ne postoje vidne razlike između muškaraca i žena, ispitanika čiji je najviši nivo obrazovanja srednja škola ili iznad toga, i ispitanika koji pripadaju različitim starosnim kategorijama (između 18 i 34, 35 i 54, i više od 55). Međutim, za razliku od brige o nezaposlenosti i siromaštvu, ne postoji razlika između kvalitativnog opisa finansijske situacije domaćinstva i brige o odlasku mladih stručnjaka.

S druge strane, ovoga puta postoji razlika između stepena zabrinutosti za odlazak mladih stručnjaka i zainteresovanosti za politiku, pa tako procenat ispitanika koji veoma brinu o ovom problemu monotono opada od ispitanika koji su veoma zainteresovani za politiku (74% veoma brine o odlasku mladih stručnjaka) do onih koji su potpuno nezainteresovani (65% veoma brine o odlasku mladih stručnjaka).

I u slučaju zabrinutosti za odlazak mladih stručnjaka postoji veza između procene pravca kretanja Srbije i promena u finansijskoj situaciji zemlje, pa tako odlazak stručnjaka najviše brine ispitanike koji misle da se stanje u ekonomiji

Slika 3: *Koliko Vas brinu sledeći problemi u Srbiji – malo, srednje ili mnogo? – Odlazak mladih stručnjaka u inostranstvo*

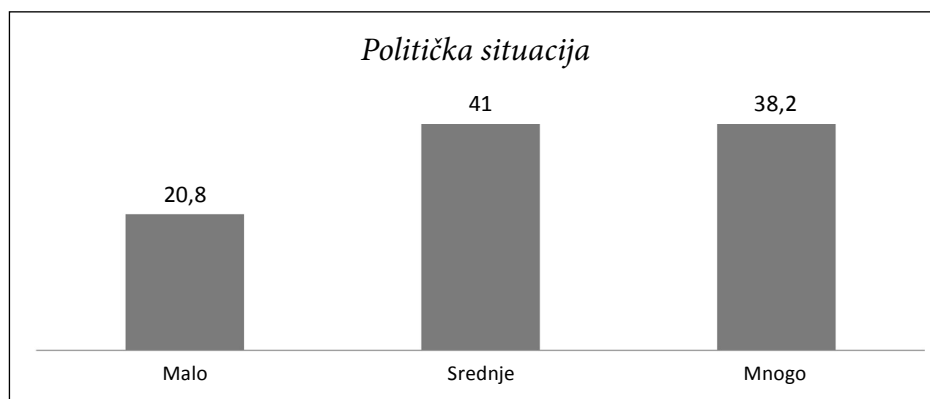
u poslednjih 12 meseci veoma pogoršalo (80% veoma brine o odlasku mladih stručnjaka u poređenju sa 67% onih koji misle da se stanje veoma popravilo i 64% onih koji misle da se donekle popravilo), te ispitanika koji misle da se Srbija kreće u lošem pravcu (74% veoma brine o odlasku mladih stručnjaka u odnosu na 61% među onima koji misle da se Srbija kreće u dobrom pravcu).

Najzad, još jednom se ponavlja pravilnost vezana za zabrinutost, ovog puta za odlazak mladih stručnjaka, i političke pripadnosti iskazane kroz bliskost SNS-u i Aleksandru Vučiću. Ispitanke kojima je najbliža stranka SNS mnogo brine odlazak mladih stručnjaka u 60% slučajeva, dok one kojima je najbliža neka druga stranka ova pojava mnogo brine u 74% slučajeva. Slično tome, ispitanici koji su u prvom krugu predsedničkih izbora ove godine glasali za Aleksandra Vučića odlazak mladih stručnjaka mnogo brine u 62% slučajeva, dok ispitanike koji su glasali za nekog drugog kandidata ova pojava veoma brine u 78% slučajeva.

Politička situacija u zemlji

Nivo zabrinutosti za političku situaciju pokazuje iste pravilnosti u odnosu na demografske karakteristike i stavove ispitanika, kao i zabrinutost za odlazak mladih stručnjaka.

Kada se posmatra zabrinutost zbog političke situacije – ne postoje vidne razlike između muškaraca i žena, ispitanika čiji je najviši nivo obrazovanja srednja škola ili iznad toga, ispitanika koji pripadaju različitim starosnim kategorijama (između 18 i 34, 35 i 54, i više od 55) i ispitanika koji finansijsku situaciju svog domaćinstva opisuju kategorijama „ponekad nemamo dovoljno novca za hranu“, „imamo dovoljno novca za hranu i komunalije ali ne i za odeću“, „imamo dovoljno novca za hranu, komunalije i odeću ali ne i skuplje stvari“, „možemo priuštiti i skuplje stvari ali ne kola/stan“ i „možemo da priuštimo sve što nam je potrebno“.

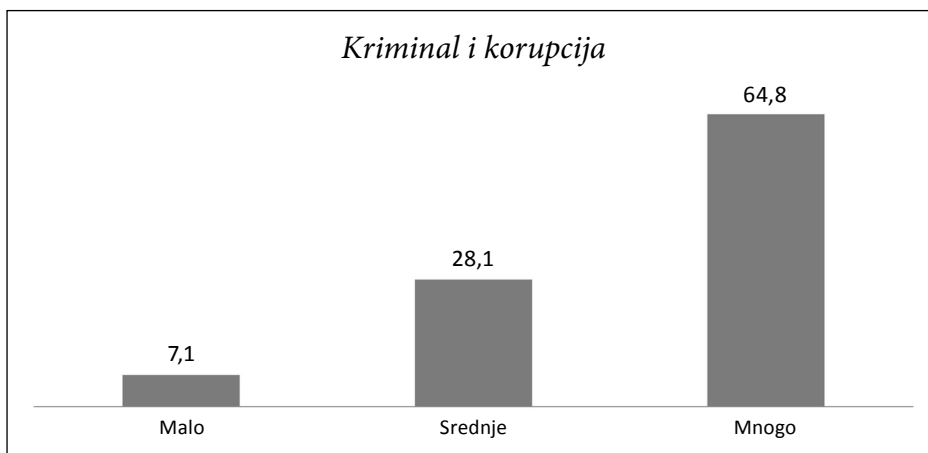
Slika 4: *Koliko Vas brinu sledeći problemi u Srbiji – malo, srednje ili mnogo? – Politička situacija u zemlji*

Kao i kod problema odlaska mladih stručnjaka, i ovde postoji razlika između stepena zabrinutosti za političku situaciju i zainteresovanosti za politiku, pa tako procenat ispitanika koji veoma brinu o ovom problemu skoro monotono opada od ispitanika koji su veoma zainteresovani za politiku (65% veoma brine politička situacija) do onih koji su potpuno nezainteresovani (30% veoma brine politička situacija).

Najzad, ponavljaju se pravilnosti iz prethodnih pitanja i procene pravca kretanja Srbije, promena u ekonomskoj situaciji zemlje i političke pripadnosti s tim što su razlike još izraženije. Tako, politička situacija najviše brine ispitanike koji misle da se stanje u ekonomiji u poslednjih 12 meseci veoma pogoršalo (71% veoma brine politička situacija u poređenju sa 28% onih koji misle da se stanje veoma popravilo) te ispitanike koji misle da se Srbija kreće u lošem pravcu (56% veoma brine politička situacija u odnosu na 27% onih koji misle da se Srbija kreće u dobrom pravcu). Takođe, ispitanike kojima je najbliža stranka SNS mnogo brine politička situacija u 32% slučajeva, dok one kojima je najbliža neka druga stranka ova pojava mnogo brine u 49% slučajeva; ispitanike koji su u prvom krugu predsedničkih izbora 2017. glasali za Aleksandra Vučića politička situacija veoma brine u 30% nasuprot onima koji su glasali za druge kandidate, a koje ova pojava veoma brine u 53% slučajeva.

Kriminal i korupcija

Zabrinutost za kriminal i korupciju nije povezana sa polom ispitanika, njihovim obrazovanjem, godinama, finansijskom situacijom domaćinstva i učestalošću s kojom prisustvuju verskoj službi. Za razliku od prethodnih pitanja, ispitanici koji su simpatizeri SNS-a se ne razlikuju u stepenu zabrinutosti od onih koji su simpatizeri drugih stranaka.

Slika 5: *Koliko Vas brinu sledeći problemi u Srbiji – malo, srednje ili mnogo? – Kriminal i korupcija*

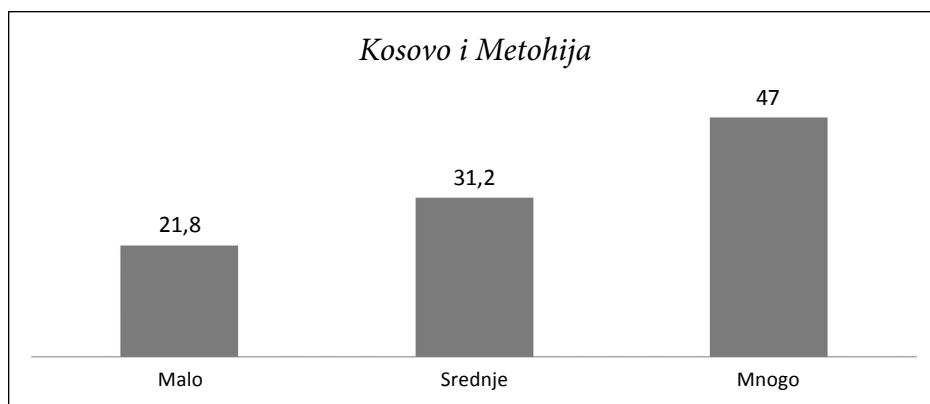
Zabrinutost za kriminal i korupciju raste sa zainteresovanošću za politiku pa tako 81% ispitanika veoma zainteresovanih za politiku veoma brinu kriminal i korupcija, dok ta pojava veoma brine 60% ispitanika koji su prilično nezainteresovani i 61% onih koji su potpuno nezainteresovani za politiku.

Slično prethodnim pitanjima, briga oko različitih pojava je u vezi sa sveukupnim viđenjem pravca u kojem se kreće Srbija i doživljajem ekonomskih promena u poslednjih 12 meseci. Posmatrano iz te perspektive, kriminal i korupcija veoma brinu 72% ispitanika koji misle da se Srbija kreće u lošem pravcu nasuprot 63% onih koji misle da se Srbija kreće u dobrom pravcu. Slično, kriminal i korupcija veoma brinu 81% ispitanika koji misle da se stanje u ekonomiji veoma pogoršalo u poslednjih 12 meseci i monotono opada sve do 58% ispitanika koji misle da se stanje u ekonomiji u poslednjih 12 meseci veoma poboljšalo.

Ispitanike koji su na predsedničkim izborima 2017. u prvom krugu glasali za Aleksandra Vučića manje brine kriminal i korupcija u odnosu na one koji su glasali za druge kandidate: ta pojava veoma brine 62% ispitanika koji su glasali za Aleksandra Vučića nasuprot 72% ispitanika koji su svoj glas dali nekom od ostalih kandidata.

Kosovo i Metohija

Nivo zabrinutosti ispitanika oko Kosova i Metohije (i Sandžaka) pokazuje drugačije pravilnosti u odnosu na prethodna pitanja. Nivo zabrinutosti za Kosovo i Metohiju nije u vezi s obrazovanjem, godinama i finansijskom situacijom domaćinstva ispitanika, ali ni njegovim političkim afinitetima – da li

Slika 6: *Koliko Vas brinu sledeći problemi u Srbiji – malo, srednje ili mnogo? – Kosovo i Metohija*

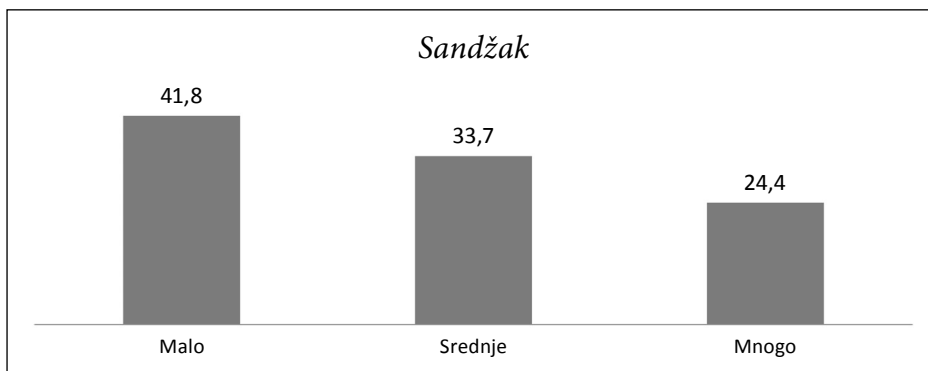
se oseća bližim SNS-u ili nekoj drugoj stranci, te da li je glasao za Aleksandra Vučića na izborima 2017.

S druge strane, uočava se jasna zavisnost od pola: Kosovo i Metohija veoma brinu 53% muškaraca u odnosu na 42% žena. Zabrinutost za Kosovo i Metohiju je u jasnoj vezi i sa zainteresovanošću za politiku, pa tako 67% ispitanika koji su veoma zainteresovani za politiku veoma brine Kosovo i Metohija, dok isti problem veoma brine 37% ispitanika koji su prilično i potpuno nezainteresovani.

Ocena pravca u kojem se kreće Srbija i trendova u stanju ekonomije, u poslednjih 12 meseci takođe pokazuju drugačije zavisnosti u odnosu na većinu drugih pitanja. Za razliku od većine drugih pitanja u kojima ispitanici koji misle da se Srbija kreće u lošem pravcu, generalno pokazuju veći stepen zabrinutosti od onih koji misle da se kreće u dobrom pravcu – kada je reč o Kosovu i Metohiji, situacija je obrnuta. Taj problem veoma brine 47% ispitanika koji misle da se Srbija kreće u lošem pravcu i 56% ispitanika koji misle da se kreće u dobrom pravcu. Zadovoljstvo promenama u stanju u ekonomiji takođe ne pokazuju uobičajenu pravilnost, pa tako situacija na Kosovu i Metohiji najviše brine ispitanike koji misle da se stanje veoma pogoršalo (54% mnogo brine oko Kosova i Metohije) i one koji misle da se veoma popravilo (59% mnogo brine).

Sandžak

Pravilnosti vezane za nivo zabrinutosti ispitanika oko Sandžaka su najslabije onima koje se tiču brige oko Kosova i Metohije. Nivo zabrinutosti za Sandžak nije u vezi sa obrazovanjem, godinama, finansijskom situacijom domaćinstva

Slika 7: *Koliko Vas brinu sledeći problemi u Srbiji – malo, srednje ili mnogo? – Sandžak*

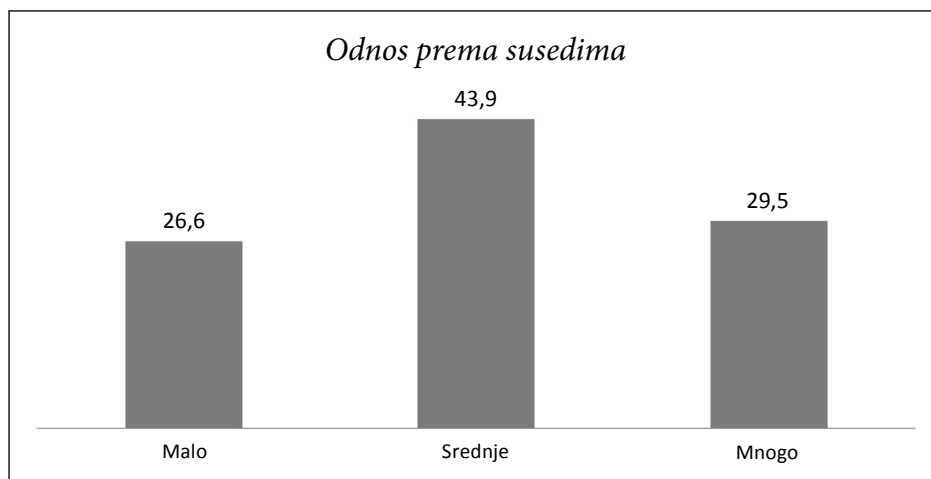
ispitanika i njegovim političkim afinitetima – da li se oseća bližim SNS-u ili nekoj drugoj stranci, te da li je na izborima 2017. glasao za Aleksandra Vučića. Za razliku od Kosova i Metohije, zabrinutost za Sandžak nije vezana ni za pol.

Ocena pravca u kojem se kreće Srbija i trendova u stanju ekonomije u poslednjih 12 meseci pokazuju iste neočigledne zavisnosti sa brigom o Sandžaku kao i pitanje Kosova i Metohije. Tako, za razliku od većine drugih pitanja u kojima ispitanici koji misle da se Srbija kreće u lošem pravcu generalno pokazuju veći stepen zabrinutosti od onih koji misle da se kreće u dobrom pravcu, Sandžak opet veoma brine veći broj ispitanika (29%) koji misle da se Srbija kreće u dobrom pravcu od ispitanika koji misle da se kreće u lošem pravcu (25%). Zadovoljstvo promenama i stanjem u ekonomiji takođe pokazuje istu zavisnost kao i u slučaju Kosova i Metohije i najviše brine ispitanike koji misle da se stanje veoma pogoršalo (33% mnogo brine oko Sandžaka) i one koji misle da se veoma popravilo (38% mnogo brine oko Sandžaka).

Odnos Srbije sa susednim zemljama

Zabrinutost odnosom prema susedima nije vezana za godine, finansijsku situaciju domaćinstva niti učestalost prisustva verskoj službi. Ovo je jedino od u ovom tekstu analiziranih pitanje kod kojeg je intenzitet brige povezan s obrazovanjem: 35% ispitanika čiji je najviši stepen obrazovanja viša škola ili više od toga veoma brine o odnosu prema susedima, u odnosu na 27% ispitanika čiji je najviši nivo obrazovanja srednja škola.

Muškarci više brinu o odnosu prema susedima: 34% muškaraca mnogo brine o odnosu prema susedima u poređenju sa 24% žena koje mnogo brinu o ovom problemu. Briga o odnosu prema susedima je povezana sa zainteresovanošću

Slika 8: *Koliko Vas brinu sledeći problemi u Srbiji – malo, srednje ili mnogo? – Odnos Srbije sa susednim zemljama*

za politiku: 55% ispitanika veoma zainteresovanih za politiku brine o ovom problemu u poređenju sa 21% onih koji su potpuno nezainteresovani.

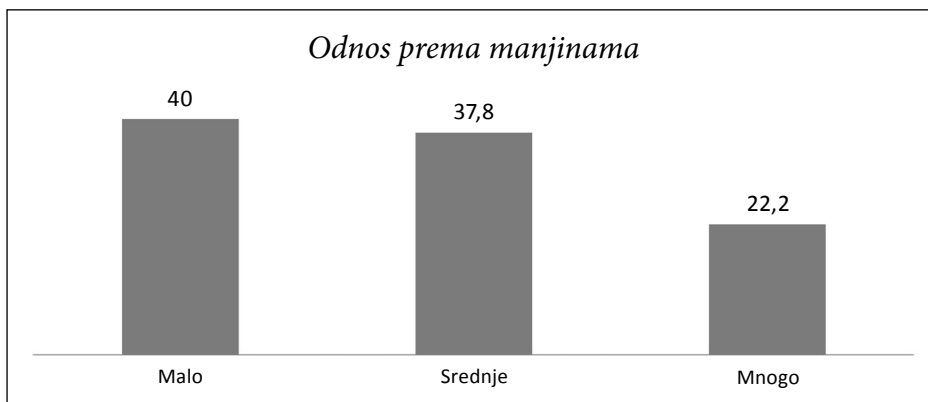
Uopšteno govoreći, simpatizere SNS-a odnos prema susedima brine manje nego ostale ispitanike, pa one kojima je najbliža stranka SNS odnos prema susedima malo brine u 26% slučajeva, dok one kojima je najbliža neka druga stranka ovaj problem malo brine u 17% slučajeva; ispitanike koji su u prvom krugu predsedničkih izbora ove godine glasali za Aleksandra Vučića odnos prema susedima mnogo brine u 28% nasuprot onima koji su glasali za druge kandidate a koje ovaj problem mnogo brine u 36% slučajeva.

Odnos prema manjinama

Briga za problem odnosa prema manjinama nije vezana za pol, obrazovanje, godine, finansijsku situaciju domaćinstva ispitanika i njegove političke afinitete – da li se oseća bližim SNS-u ili nekoj drugoj stranci, te da li je glasao za Aleksandra Vučića na izborima 2017. Ispitanici koji su veoma zainteresovani za politiku više brinu o odnosu prema manjinama (36% mnogo brine) od onih koji su prilično zainteresovani (21%), prilično nezainteresovani (20%) i potpuno nezainteresovani (23%).

Iako postoje statistički značajne razlike u zabrinutosti odnosom prema manjinama i procene trendova u ekonomiji u poslednjih 12 meseci, te ukupnom ocenom pravca u kojem se kreće Srbija, ove razlike su generalno govoreći male. Tako, odnos prema manjinama mnogo brine 25% ispitanika koji misle da se

Slika 9: *Koliko Vas brinu sledeći problemi u Srbiji – malo, srednje ili mnogo? – Odnos prema manjinama*

Srbija kreće u lošem pravcu nasuprot 20% ispitanika koji misle da se kreće u dobrom pravcu. Slično pravilnostima po pitanju Kosova i Sandžaka, odnos prema manjinama najviše brine ispitanike koji misle da se stanje ekonomije u prethodnih 12 meseci veoma pogoršalo (37%) i veoma popravilo (32%) a manje ispitanike čije se procene nalaze između ovih ekstrema.

5. Odnos pripadnosti i prioriteta

Veze između važnosti porodice i ostalih pripadnosti, i prioriteta raznih problema (siromaštvo, nezaposlenost, korupcija i slično iz pitanja 13) su generalno niske sa korelacijama ispod 0,2, a često i manjim od 0,1. Najveće su korelacije između važnosti Srbije, nacije i vere te stepena brige o Kosovu i Metohiji i Sandžaku: što je nekome važnija Srbija – to ga više brine Kosovo i Metohija ($C=0,27$) i Sandžak ($C=0,23$). Slično tome, što je ispitaniku bitnija vera – to ga više brine Kosovo i Metohija ($C=0,24$) i Sandžak ($C=0,25$).

Zabrinutost problemima i populističke tendencije

Generalno govoreći, stepen zabrinutosti zbog različitih problema je slabo povezan s komponentama populizma.

Veza između zabrinutosti u vezi sa raznim problemima i generalnog stava o političarima (mereno kombinovanjem stavova iz pitanja 24) je, iako statistički značajna, uglavnom niska. Najviša je korelacija između negativnog stava o političarima i zabrinutosti u vezi s kriminalom i korupcijom ($C=.20$) i u vezi s odlaskom mladih stručnjaka ($C=-20$).

Još je slabija veza između stepena zabrinutosti i pozitivnog stava prema jakom vođi (mereno kombinacijom tri potpitanja, pitanja 24), i dostiže svoj maksimum u korelaciji između zabrinutosti zbog siromaštva i poverenja u jaku ruku ($C=0,11$).

Veza između prioriteta raznih problema i stavova o „drugima“ unutar društva je slaba. Koristeći zbirnu meru odnosa prema drugima, dobijamo samo jednu statistički značajnu korelaciju, a to je s nivoom zabrinutosti u pogledu odnosa prema manjinama ($C=.21$), Kosovom ($-.16$) i Sandžakom ($C= -.80$).

Najzad, stepen zabrinutosti različitim problemima i odnosa prema reprezentativnoj demokratiji takođe nisu skoro ni u kakvoj vezi: od svih kombinacija stavova najviša je korelacija između stava „bolje bi bilo da umesto Skupštine vlada jak vođa“ i zabrinutosti političkom situacijom, ali i ona iznosi samo $C=0,13$.

Važnost pripadnosti

Ispitanicima je na ubedljivo prvom mestu porodica, a zatim Srbija i mesto u kome žive, koje prate nacija i profesija. Na začelju po značaju su vera, svet i Evropa. Zato je razumljivo da porodicu kao veoma važnu opisuje 87% ispitanika, Srbiju kao veoma važnu opisuje 48% ispitanika, a pripadnost Evropi kao veoma važnu doživljava svega 10% ispitanika. Važnost različitih pripadnosti prikazana je u Tabeli 2.

Najveće razlike u pripadnostima su između ispitanika srpske i drugih nacionalnosti u odnosu na važnost koju pridaju Srbiji i između manje i više obrazovanih ispitanika u pogledu važnosti koju pridaju profesiji. Stariji ispitanici pridaju više važnosti veri i naciji nego mlađi ispitanici, koji pridaju veću važnost profesiji.

Tabela 2: *Ljudima su važne različite pripadnosti. Koliko je Vama lično važno sledeće:*

	Nimalo važno	Malo važno	Srednje važno	Važno	Veoma važno
Porodica	0,3	0,7	2,6	9,5	86,9
Srbija	1,2	4	15,2	32	47,6
Svet	10,1	14,9	36,8	24,4	13,8
Mesto u kome živim	1,4	4,3	14,4	32,8	47,1
Nacija	3,3	6,9	22,1	30,8	36,9
Profesija	4,5	9,1	22	31,6	32,8
Evropa	13,6	20,3	33,2	22,6	10,3
Vera	9	14	23,2	23,6	30,2

Ako pet nivoa važnosti prevedemo u numeričke vrednosti (1– nimalo važno, 2 – malo važno, 3 – srednje važno, 4 – važno i 5 – veoma važno) i zatim izračunamo srednju vrednost, te ispitamo značajnost razlika koristeći t-test i analizu varijanse, dobijamo sledeće rezultate:

Tabela 3: Srednje vrednosti pripadnosti za različite demografske kategorije. Zvezdica označava da je razlika statistički značajna na nivou 0,005.³

	Pol		Obrazovanje		Starost			Nacionalnost	
	Muški	Ženski	Srednja škola-	Viša škola+	18–34	25–54	55+	Srpska	Drugo
Porodica	4,8	4,9	4,8	4,8	4,8	4,8	4,9	4,8	4,8
Srbija	4,3	4,1	4,2	4,2	4,1	4,2	4,3*	4,3	3,8*
Svet	3,1	3,2	3,1	3,3*	3,1	3,2	3,2	3,2	3,2
Mesto	4,2	4,2	4,2	4,2	4,1	4,1	4,3*	4,2	4,1
Nacija	4,0	3,8*	3,9	3,9	3,7	3,9	4,0*	3,9	3,7
Profesija	3,8	3,8	3,6	4,2*	4,0	3,8	3,6*	3,8	3,6*
Evropa	2,9	3,0	2,8	3,3*	2,9	3,0	3,0	2,9	3,2*
Vera	3,4	3,6	3,6	3,3*	3,3	3,5	3,6*	3,5	3,2

Pol

Razlike između polova po važnosti svih navedenih pripadnosti su generalno male. Najveće razlike između polova su u osećanju pripadnosti Srbiji i naciji (koje su od većeg značaja za muškarce), te veri (koja je od većeg značaja za žene).

Starost

Rezultati na prvi pogled nameću zaključak da, kako godine prolaze, tako raste značaj nacije i vere, a smanjuje se značaj profesije. Ipak, pošto ovde nije reč o longitudinalnoj studiji to ne možemo sa sigurnošću da tvrdimo. Ostaje, međutim, činjenica, da stariji ispitanici u našem uzorku pridaju veći značaj naciji i veri, a manji značaj profesiji, i da se radi o monotonim zavisnostima.

Obrazovanje

Razlika u važnosti koju obrazovani (najviši stepen obrazovanja je viša škola ili više od toga) i manje obrazovani (najviši stepen obrazovanja je srednja škola)

³ Nizak nivo statističke značajnosti je 0,005 izabran zbog ogromnog broja poređenja, te rastućeg broja poziva u okviru naučne zajednice da se koristi ovaj nivo.

ispitanici pridaju profesiji je jedna od najvećih razlika među svim grupama koje smo poredili. Manje obrazovani ispitanici takođe veći značaj pridaju veri, dok oni više obrazovani pridaju veći značaj svetu.

Nacionalnost

Ispitanici koji za sebe kažu da su srpske nacionalnosti, osećaju značajno veću pripadnost Srbiji od onih koji svoju nacionalnost drugačije opisuju – pored razlike između više i manje obrazovanih ispitanika u pogledu značaja profesije, ovo je jedan od najvećih kontrasta između grupa koje smo poredili. Pripadnici drugih nacionalnosti takođe osećaju veću pripadnost Evropi, dok je pripadnicima srpske nacionalnosti važnija profesija.

Odnos pripadnosti i populistickih tendencija

Generalno govoreći, osećaj pripadnosti različitim kategorijama je sveukupno uzet takođe slabo povezan s komponentama populizma.

Tako je, veza između osećaja pripadnosti i generalnog stava o političarima (mereno kombinovanjem stavova iz pitanja 24), veoma niska. Najviša je korelacija između negativnog stava o političarima i važnosti porodice ($C=-.08$) i profesije ($C=.07$).

Samo za nijansu je jača veza važnosti pripadnosti i pozitivnog stava prema jakom vođi (mereno kombinacijom tri potpitanja pitanja 24), i dostiže svoj maksimum u korelaciji između pripadnosti porodici i važnosti vere ($C=-0,10$).

Veza važnosti različitih pripadnosti i stavova o „drugima“ unutar društva je za nijansu jača. Koristeći zbirnu meru odnosa prema drugima, dobijamo nekoliko korelacija većih od 0,10 od kojih su najjače one povezane s važnošću vere ($C=-.22$), Srbije, ($C=-.16$) i nacije ($C=-.17$). Dakle, što je ispitanicima važnija vera, Srbija i nacija, to su skloniji da se saglase sa stavovima po kojima manjine treba da se prilagode većini i sl., ali efekat nije veliki.

Najzad, i odnos prema reprezentativnoj demokratiji takođe nije skoro ni u kakvoj vezi sa značajem različitih pripadnosti: od svih kombinacija stavova najviša je korelacija između stava „bolje bi bilo da umesto skupštine vlada jak vođa“ i važnosti profesije ($C=0,12$) i vere ($C=-0,11$), te stava „demokratija može imati problema ali je bolja od bilo kog drugog oblika vladavine“ i važnosti pripadanja profesiji ($C=-0,13$) i Evropi ($C=-0,14$)⁴.

⁴ Negativne korelacije u ovom delu analize znače da je intenzivniji osećaj pripadnosti povezan s manjim nivoom saglasnosti s navedenim stavovima.

ZAKLJUČAK

Rezultati našeg istraživanja otkrivaju glasačko telo koje je ambivalentno prema trenutnoj vlasti i ekonomskoj situaciji i veoma zabrinuto nezaposlenošću, siromaštvom, odlaskom mladih stručnjaka u inostranstvo i kriminalom i korupcijom. Ispitanicima je na ubedljivo prvom mestu porodica dok vera, svet i Evropa za njih nemaju previše značaja.

Tako, uprkos činjenici da aktuelno vladajuća partija u Srbiji, Srpska napredna stranka, proteklih pet godina neprikosnoveno pobeđuje na izborima i samim tim uživa visoku podršku, stavovi građana o stanju u Srbiji nisu preterano pozitivni: samo 30% građana je zadovoljno pravcem u kojem se kreće Srbija, dok je nešto veći deo (35%) kritičan i smatra da se Srbija kreće u lošem pravcu. Postoji takođe jasna negativna većina kada je u pitanju zadovoljstvo radom vlade: 54% građana smatra da je vlada loše obavljala svoj posao u prethodnom periodu, dok 46% smatra da je ona to činila dobro. Istovremeno je percepcija o stanju ekonomije donekle obrnuta: iako najveći deo građana (44%) smatra da se ništa nije promenilo, i time ostavilo otvoreno da li je situacija bila loša pa je ostala ista, ili je bila dobra, i ostala ista, ipak među ispitanicima sa određenijim stavom jasno prevladavaju oni koji smatraju da se stanje u ekonomiji popravilo (35%), naspram onih koji smatraju da se pogoršalo (21%).

S druge strane, čak 43% ispitanika smatra da Aleksandar Vučić najbolje predstavlja volju naroda, a gotovo isti procenat građana (44%) se ne slaže da A. Vučić razjedinjuje narod, što se s obzirom na njegove česte i vrlo polarizujuće izjave u javnosti, kao i na njegovo često napadanje i etiketiranje opozicionih lidera i partija, takođe može tumačiti da građani odobravaju njegov populistički stil komunikacije.

Građane Srbije najviše brinu nezaposlenost i otpuštanja (77% veoma brine), siromaštvo (75%), odlazak mladih stručnjaka u inostranstvo (67%) i kriminal i korupcija (65%), dok je odnos prema manjinama (22%) nešto o čemu najmanje brinu. Za nivo brige o pojedinačnim problemima naročito su značajna finansijska situacija domaćinstva, zainteresovanost za politiku, generalna procena pravca u kojem se kreće Srbija i politička pripadnost. Ispitanicima je na ubedljivo prvom mestu porodica, a zatim Srbija i mesto u kome žive, koje prati nacija i profesija. Na začelju po značaju su vera, svet i Evropa. Suprotno, porodicu kao veoma važnu opisuje 87% ispitanika, Srbiju kao veoma važnu opisuje 48% ispitanika a pripadnost Evropi kao veoma važnu doživljava svega 10% ispitanika.

Veze između doživljaja političke i ekonomske situacije, zabrinutosti različitim problemima te važnosti pripadnosti određenim grupama i populističkih tendencija su, sa nekim izuzecima, slabe. Najjača je povezanost između doživljaja Aleksandra Vučića i populističkih tendencija. Generalno govoreći, ispitanici

koji imaju pozitivno mišljenje o Aleksandru Vučiću pokazuju populističke tendencije u dimenzijama priželjkivanja jakog vođe i odnosa prema manjinama (npr. stavovi da manjina treba da se prilagodi većini, ili da imigranti povećavaju stopu kriminala), dok su ispitanici koji o Aleksandru Vučiću imaju negativno mišljenje skloniji dimenziji populizma koji političare vide kao korumpirane, zainteresovane samo za bogate i uticajne, a narod i stručnjake kao potencijalno pozitivan korektiv. Generalni odnos ispitanika prema demokratiji je pozitivan i nije u velikoj vezi s njihovim doživljajem političke i ekonomske situacije, ili osećajem pripadnosti raznim grupama.

Uprkos atentatu na premijera Srbije Zorana Đinđića 2003. godine i vanrednom stanju koje je usledilo, demokratske forme političkog delovanja u Srbiji su uspele da se održe (Buturović, 2012). U skladu s tim, demokratija i dalje uživa donekle mlaku ali ipak većinsku podršku. Populističke tendencije poput stavova o korumpiranim elitama i priželjkivanja da snažan vođa preuzme stvari u svoje ruke, a koje imaju potencijal da budu eksploatisane od strane nedemokratskih pokreta i lidera – u nekoj su meri podeljene između pristalica vlasti i opozicije, pa tako pristalice vlasti u većoj meri priželjkuju jakog lidera, dok pristalice opozicije u većoj meri doživljavaju političare kao korumpirane.

LITERATURA

- Buturović, Željka; Mijić, Emilija (2017). Tradicionalne ideološke kategorije među glasačima Donalda Trampa, u: Lutovac, Zoran (ur.), *Populizam*. Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 179–194.
- Buturović, Željka (2012). Tresla se gora, *Politika*, 22.05.2011. Dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/219746/Pogledi/Tresla-se-gora>. Pristupljeno 08.10.2017.
- Miler, Jan-Verner (2017). Šta je populizam?. Beograd: Fabrika knjiga.
- Mudde, Cas; Kaltwasser, Cristóbal Rovira (2012). Populism and (liberal) democracy: a framework for analysis, u: Mudde, Cas; Kaltwasser, Cristóbal Rovira (ed.) *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–27.
- Rico, Guillem; Anduiza, Eva (2016). Economic Correlates of Populist Attitudes: An Analysis of Nine European Countries in the Wake of the Great Recession.
- Ristić, Irena; Bieber, Florian (2012). Constrained Democracy: The Consolidation of Democracy in Yugoslav Successor States? *Southeastern Europe* Volume 36, Issue 3, Fall 2012, 373–397.
- Ristić, Irena (2017). Definisanje populizma: Problemi i izazovi, u: Lutovac, Zoran (ur.), *Populizam*. Beograd: Institut društvenih nauka – Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 3–15.
- Stanley, Ben (2008). The Thin Ideology of Populism. *Journal of Political Ideologies*, 13(1), February 2008, 95–110.
- Taggart, Paul (2000). *Populism*. Buckingham/Philadelphia: Open University Press.

THE PERCEPTION OF THE POLITICAL SITUATION AND THE PROPENSITY TO POPULISM AMONG THE CITIZENS OF SERBIA 2017

ŽELJKA BUTUROVIĆ
IRENA RISTIĆ

Summary Given a relatively short presence of democratic institutions in Serbia, the study of it is of paramount importance. The results of our research, conducted on a random sample of 1487 Serbian citizens, suggest that Serbian citizenry is ambivalent about the current leadership and the direction of the economy and very worried about unemployment, poverty, braindrain, and corruption. Respondents put by far the most value on their families, while religion, Europe and the world are of minor importance. Populist attitudes are related to political preferences as opponents of Aleksandar Vučić have more negative attitudes toward political elites while, on the other hand, his supporters have more positive views toward strong-man politics and less respect for the rights of minorities.

Keywords: Serbia, populism, public opinion, state of the economy, Aleksandar Vučić

POPULISTIČKI STAVOVI, IZBORNA IZLAZNOST I IZBORNO OPREDELJIVANJE

BOJAN TODOSIJEVIĆ*

Sažetak U radu se predstavljaju rezultati istraživanja javnog mnjenja, sprovedenog nakon izbora 2017. godine u Srbiji, koji se odnose na neke od osnovnih varijabli političkog ponašanja. U prvom delu rada se iznose nalazi u vezi s partijskom identifikacijom, izborne izlaznosti i izbornog opredeljivanja na izborima 2017. i 2012. godine. Takođe se govori o procenama verovatnoće da izborni kandidati uđu u drugi krug predsedničkih izbora, zatim simpatijama prema političkim partijama, te o osećaju političke efikasnosti. U drugom delu rada se prikazuje analiza povezanosti između jednog aspekta populističke ideologije (prvenstveno antielitistička orijentacija) i izbornog ponašanja. Rezultati pokazuju da uključeni stavovi koji operacionalizuju populizam ne deluju kao konzistentna ideološka orijentacija. Glasачi koji su podržali kandidata vladajuće partije postižu generalno niže skorove na varijablama antielitističke orijentacije. Istovremeno, isti glasači su relativno skloniji da prihvate figuru snažnog političkog vođe.

Ključne reči: populizam, ideologija, izborna izlaznost, izbori, glasanje, Srbija

UVOD

Ovaj rad se sastoji od dve povezane celine. U prvom delu se prikazuju osnovni rezultati istraživanja javnog mnjenja koji se odnose na varijable političkog ponašanja i stavova. Prikaz počinje partijskom identifikacijom, koja je od samog početka empirijskih politikoloških istraživanja jedan od ključnih koncepata u objašnjenju izbornog ponašanja (Campbell et al., 1960, Bartels, 2000). Zatim slede varijable političkog, tj. izbornog ponašanja: pitanja o izlasku na izbore 2017. i 2012. godine, i pitanja o izbornom opredeljivanju – za koje partije i kandidate su ispitanici glasali. Primarni fokus je na izborima koji su neposredno prethodili ovom istraživanju – predsedničkim izborima 2017. Jedan od ciljeva celog projekta je napredak u razumevanju izbornog opredeljivanja.

---

* Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.

Taj napredak je moguće ostvariti samo ako se podaci prikupe neposredno nakon izbora, kada se ispitanici još dobro sećaju da li su i za koga su glasali.

U vezi sa izborima 2017. godine postavljena su i pitanja o šansama da pojedini od kandidata uđu u eventualni drugi krug predsedničkih izbora. Te varijable su bitne zbog mogućnosti istraživanja strateškog glasanja. Iza toga slede varijable koje utvrđuju stepen sviđanja ili simpatija koje ispitanici osećaju prema političkim partijama i kandidatima. To su pitanja koja su se pokazala kao pouzdane mere afektivnog reagovanja ispitanika prema relevantnim objektima, u ovom slučaju političkim objektima – partijama i kandidatima (Lupton & Jacoby, 2016). Prvi deo rada se završava pregledom varijabli koje se odnose na doživljaj političke efikasnosti. Ove varijable se takođe redovno sreću u istraživanjima izbornog ponašanja, a za ovo istraživanje su preuzete iz CSES (Comparative Study of Elektoral Systems) projekta (www.cses.org).

Varijable iz drugog dela rada takođe su preuzete iz CSES projekta. Tamo je fokus na populističkim stavovima, i analizi njihove povezanosti sa izbornom izlaznošću i izbornim opredeljivanjem. Uključene su varijable koje se odnose na neke od centralnih aspekata populizma: antielitistička orijentacija, podrška autoritarnom političkom vođstvu, te nepoverenje u reprezentativnost političke elite.

1. Partijska identifikacija

Partijska identifikacija je jedan od ključnih koncepata u objašnjenju izbornog ponašanja (Campbell et al., 1960, Bartels, 2000). Uprkos decenijama istraživanja, još nije dovoljno razjašnjeno u kojoj meri je taj konstrukt primenjiv na političko ponašanje u tzv. „novim demokratijama“, gde se Srbija još uvek ubraja. Ovaj blok pitanja je uključen da bi se razumevanje tog problema unapredilo.

Jedan od problema ranijih istraživanja koja su sprovedena u Srbiji na tu temu je u operacionalizaciji tog koncepta. Istraživači su često koristili nedovoljno adekvatne zamene za te varijable, kao što je, na primer, glasačka intencija ili simpatije prema partijama. U ovom istraživanju je primenjen standardni skup pitanja, koji stoga omogućava i komparaciju rezultata dobijenih na našim ispitanicima sa onima iz drugih zemalja.

Prisustvo i orijentacija partijske identifikacije su operacionalizovani standardnim skupom pitanja na tu temu. Ispitanici su prvo pitani da li se smatraju pristalicama neke partije (Q29). U slučaju negativnog odgovora, ispitanici su pitani da li ipak postoji neka partija koja im je bliža nego druge (Q30). Na taj način se uključuju i ispitanici koji izražavaju umereniji stepen bliskosti sa odabranom strankom. Ispitanicima koji odgovore pozitivno na jedno od ta dva pitanja se zatim postavlja pitanje o smeru partijske identifikacije, tj. koja

je to partija koja im je bliska (Q31). Konačno, intenzitet identifikacije je utvrđen pitanjem o tome u kojoj meri im je označena partija bliska. Ovde su doslovno navedena ta pitanja:

Q29. Da li biste za sebe mogli reći da ste pristalica neke političke partije u Srbiji?

1. Da (prelazak na Q31)   5. Ne (Prelazak na Q30)

Q30. Da li ipak postoji neka stranka koja Vam je nešto bliža nego druge?

1. Da (prelazak na Q31)   5. Ne

Q31. Koja stranka vam je najbliža?

Q32. Da li se smatrate vrlo bliskim toj stranci, donekle bliskim ili ne naročito bliskim?

1. Vrlo blizak   2. Donekle blizak   3. Ne naročito blizak

Sledeće dve tabele prikazuju distribuciju odgovora na dva povezana pitanja o prisustvu partijske identifikacije. Na prvo pitanje je samo četvrtina ispitanika odgovorila afirmativno, dok tri četvrtine ispitanika odgovara da nema partije kojoj bi se osećali bliski (Q29). Dakle, u populaciji je znatno dominantniji negativan stav prema političkim partijama. Ipak, stav građanstva nije uniformno negativan prema svim partijama. Oko 30% od preostalih ispitanika ipak vidi barem neku stranku kao bliskiju nego druge (pitanje Q30). Ukupno, uzimajući u obzir pozitivne odgovore na obe varijable, oko 47% od svih ispitanika izražava prisustvo partijske identifikacije.

Tabela 1: *Distribucija odgovora na prvo pitanje o prisustvu partijske identifikacije*

Q29. Da li ste pristalica neke političke partije u Srbiji?	Frekvencija	Procenat
Da	374	25,2%
Ne	1087	73,1%
Bez odgovora	26	1,7%
Total	1487	100%

* U svim prikazanim analizama su podaci ponderisani radi adekvatne zastupljenosti osnovnih demografskih kategorija.

Ranija istraživanja generalno daju više procene rasprostranjenosti partijske identifikacije u Srbiji (npr., Slavujević, 2002, za pregled, vidi Antonić, 2005). Razlike mogu da reflektuju realne promene – da je opala popularnost političkih partija u Srbiji. Ali deo razlika se sigurno mora pripisati i metodološkim razlozima, jer ranija istraživanja često koriste indirektno metode za procenu prisustva partijske identifikacije.

Tabela 2: *Distribucija odgovora na drugo pitanje o prisustvu partijske identifikacije*

Q30. Da li vam je neka stranka ipak bliža?	Frekvencija	Procenat*
Da	322	29,7%
Ne	762	70,3%
Total	1084	100%

* Procenat se odnosi na ispitanike koji su odgovorili „Ne“ na pitanje Q29.

Zabeleženo prisustvo partijske identifikacije nije relativno nisko samo u poređenju sa ranijim rezultatima iz Srbije. Kada se gleda u globalnim razmerama, Srbija je jedna od zemalja sa najnižom stopom partijske identifikacije. Sledeća tabela prikazuje rezultate za Srbiju, paralelno sa rezultatima iz 27 zemalja sa različitih kontinenata. Podaci dolaze iz CSES projekta (Modul 4), i uključuju podatke za Srbiju iz 2012. godine. Podaci izveštavaju samo o prvom pitanju o prisustvu partijske identifikacije, jer drugo pitanje nije postavljano u svim slučajevima.

Najviše prisustvo partijske identifikacije je generalno u zemljama sa relativno stabilnim političkim i partijskim sistemom, kao što su Australija, SAD, Francuska, Novi Zeland. Očigledno, te karakteristike predstavljaju pogodno tlo za stvaranje stabilnije veze između građana i političkih partija. Među zemljama sa raširenijom partijskom identifikacijom su i Turska, te neke azijske zemlje, kao što su Tajvan i Koreja. Iako su to zemlje sa nešto turbulentnijom političkom i partijskom istorijom, i u tim sistemima ponekad postoje partije sa dugom tradicijom. Na primer, Republikanska narodna partija, jedna od glavnih partija u Turskoj je na političkoj sceni još 1919 godine.

Od evropskih zemalja u CSES uzorku, manje prisustvo partijske identifikacije od Srbije pokazuju samo Irska (21%) i Slovenija (samo 14%). Spekulisano o razlozima za to su van dometa ovog izveštaja. No, verovatno da nestabilnost političke scene, na primer u Sloveniji, ostavlja traga na stavove građanstva prema političkim partijama.

Takođe valja zapaziti da je prisustvo partijske identifikacije u Srbiji zabeleženo u anketi iz 2012. godine (29%) slično nivou zabeleženom u anketi iz 2017. godine. Dakle, izgleda da se ne radi o stanju specifičnom samo za period sprovođenja ove ankete, nego o trajnijoj karakteristici mnjenja javnosti Srbije.

Što se tiče smera, partijsko poistovećivanje je trenutno u Srbiji prilično fokusirano na jednu partiju – SNS, kako pokazuju rezultati prikazani u narednoj tabeli. Gotovo 53% ispitanika od onih koji su izrazili neku partijsku identifikaciju smatra da im je SNS najbližija partija. Ni jedna druga partija se ne

Tabela 3: *Prisustvo partijske identifikacije – komparativni prikaz*

	Da li ste pristalica neke političke partije u ...?		
	Da	Ne	Total
Australija (2013)	87	13	100
Turska (2015)	74	26	100
SAD (2012)	61	39	100
Francuska (2012)	61	39	100
Novi Zeland (2011)	57	43	100
Tajvan (2012)	56	44	100
Švedska (2014)	52	48	100
Južna Koreja (2012)	50	50	100
Norveška (2013)	48	52	100
Meksiko (2015)	48	52	100
Nemačka (2013)	48	52	100
Kanada (2011)	48	52	100
Crna Gora (2012)	47	53	100
Island (2013)	46	54	100
Meksiko (2012)	45	55	100
Japan (2013)	43	57	100
Portugalija (2015)	42	58	100
Izrael (2013)	41	59	100
Švajcarska (2011)	40	60	100
Grčka (2012)	38	62	100
Poljska (2011)	37	63	100
Bugarska (2014)	37	63	100
Austrija (2013)	37	63	100
Češka Republika (2013)	32	68	100
<u>Srbija (2012)</u>	29	71	100
Brazil (2014)	27	73	100
<u>Srbija (2017)</u>	<u>25</u>	<u>75</u>	<u>100</u>
Irska (2011)	21	79	100
Slovenija (2011)	14	86	100
Tajland (2011)	12	88	100
Total	46	54	100

Izvor: CSES Modul 4 podaci, dostupno na www.cses.org.

približava tom procentu. Druga partija po izraženoj stranačkoj identifikaciji je koalicioni parter SNS-a – SPS. Mali broj građana oseća da su im ostale partije, posebno opozicione, bliske. Zanimljivo je da je pokret „Beli – Samo Jako“ – Lj. Preletačević Beli naveden kao partija kojoj se ispitanici osećaju bliskima, iako se zapravo i ne radi o regularnoj političkoj partiji. Uglavnom, jasno je da sadašnja partijska scena ne sadrži ni jednu partiju koja prema osećanju bliskosti kod građanstva može da se meri sa SNS-om.

Konačno, poslednje pitanje iz bloka o partijskoj identifikaciji se odnosi na *stepen* identifikacije. Odgovori na to pitanje su prikazani u Tabeli 5. Ako su prethodno prikazani rezultati ukazali na ne naročito široko prisustvo partijske identifikacije, ovi rezultati pokazuju da je stepen te identifikacije umeren. Tek oko jedne petine ispitanika izjavljuje da im je odabrana partija „veoma bliska“. To znači da samo oko 10% od svih ispitanika ima neku partiju za koju oseća da joj/mu je „veoma bliska“. Većina ispitanika izjavljuje da im je označena

Tabela 4: *Distribucija odgovora na pitanje o smeru partijske identifikacije*

Q31. Koja partija vam najbliža?	Frekvencija	Procentat*
SNS	338	51,8
SPS	62	9,4
SRS	45	6,9
DS	44	6,7
Pokret slobodnih građana – Saša Janković	39	6,0
Dveri	30	4,6
„Beli – Samo Jako“ – Lj. Preletačević	18	2,7
DSS	16	2,4
SVM	12	1,8
„Dosta je bilo“	9	1,4
PUPS	7	1,1
LDP	6	1,0
SDP – Rasim Ljajić	6	0,9
SDA – Sulejman Ugljanin	4	0,7
LSV	3	0,5
SDS – Boris Tadić	3	0,5
JS	2	0,4
Neka druga	8	1,2
Ukupno	652	100%

* Procentat se odnosi na ispitanike koji su potvrdno odgovorili na jedno od pitanja o postojanju partijske identifikacije (Q29 i Q30).

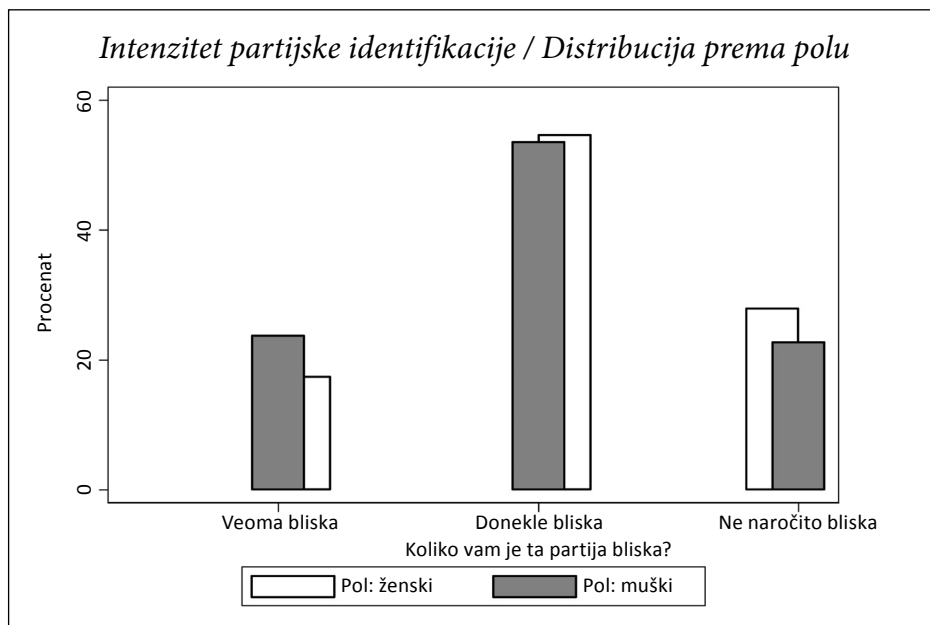
Tabela 5: *Distribucija odgovora na pitanje o stepenu partijske identifikacije*

Q32. Koliko vam je ta partija bliska?	Frekvencija	Procenat*
Veoma bliska	143	21,4
Donekle bliska	356	53,5
Ne naročito bliska	167	25,1
Ukupno	666	100%

* Procenat se odnosi na ispitanike koji su potvrdno odgovorili na jedno od pitanja o postojanju partijske identifikacije (Q29 i Q30).

stranka „donekle bliska“ (oko 53%), dok oko četvrtine smatra da im odabrana partija „nije naročito bliska“. Dakle, entuzijazam za političke partije nije raširen u srpskoj populaciji.

U literaturi se ponekad sreće teza da postoje polne razlike u odnosu prema politici. Po tom viđenju, muškarci bi imali racionalniji, instrumentalni stav, dok bi za žene bio više karakterističan emocionalniji odnos prema političkim objektima. Ta teza može da se proveri i u odnosu na pitanje o stepenu bliskosti odabrane političke partije. Prema tezi o postojanju polnih razlika, očekivalo bi se da će za žene biti karakterističan osećaj izraženije bliskosti nego za muškarce. Rezultati provere te teze su prikazani u narednom grafikonu.

Grafikon 1: *Razlike između polova u stepenu partijske identifikacije*

Naši rezultati pokazuju da je intenzivni stepen identifikacije karakterističniji za ispitanike muškog pola. Dakle, teza o emocionalnijem odnosu žena prema politici nije dobila podršku u prikazanim rezultatima. Oni bi se verovatno pre mogli tumačiti u skladu sa tezom da su žene generalno manje uključene u politiku, te otuda dolazi i njihova manje intenzivna stranačka identifikacija.

2. Učešće na izborima 2017. godine

Ključne varijable u istraživanju političkog ponašanja su one koje se odnose na učešće na izborima, i na izbornu opredeljivanje. Zbog toga je formulisanju tih varijabli potrebno posvetiti odgovarajuću pažnju. Dosadašnja iskustva u svetu i kod nas, ukazuju da ispitanici generalno precenjuju svoju izbornu participaciju. Nije retkost da u anketama zabeležena izlaznost bude viša za oko 10–15% nego što je stvarna izlaznost. To se pripisuje uticaju socijalne poželjnosti, ali i nesavršenoj memoriji ispitanika. Problem memorije se ublažava ako se anketa sprovede u što kraćem periodu nakon izbora. Da bi se smanjio uticaj socijalne poželjnosti, iskustva istraživača pokazuju da je pitanja potrebno tako formulirati da se ispitanicima olakšava davanje onih odgovora koji su manje socijalno poželjni. U našem istraživanju je primenjena formulacija koja je razvijena u projektu Američke nacionalne izborne studije (www.electionstudies.org). Suština je u tome da se ispitanicima ponudi nekoliko opcija koje opisuju razloge za neučešće na izborima. Iskustva istraživača pokazuju da se na taj način umanjuje pristrasnost kod varijable izborne participacije. Ovo je doslovna formulacija tog pitanja:

Tabela 6: *Povezanost partijske identifikacije i učešća na izborima 2017. godine*

Q33. Da li ste glasali na izborima 2017?	Partijska identifikacija		Ukupno
	Da (%)	Ne (%)	
Siguran sam da sam glasala/o	85,3	45,4	64,3
Nisam glasala/o na izborima 2017	5,4	36,1	21,6
Nameravala/o sam da glasam, ali nisam	3,6	6,1	4,9
Obično glasam, ali ovaj put nisam	3,9	7,7	5,9
Nisam bio upisan/a u birački spisak	0,8	1,8	1,3
Ne sećam se da li sam glasao/la	0,9	2,9	1,9
Ukupno	100%	100%	100%

Primedba: Izlaznost na izbore 2017. godine je bila 54,36%.

Q33. Razgovarajući sa ljudima o izborima, često čujemo da dosta njih nije bilo u mogućnosti da glasa zato što nisu dobili poziv, ili su bili bolesni, ili jednostavno nisu imali vremena. Da li ste Vi glasali na izborima 2. aprila ove godine, kada se birao novi Predsednik Srbije? Koji od sledećih iskaza Vas najbolje opisuje: [Opcije su prikazane u Tabeli 6.]

Tabela 6 prikazuje odgovore na pitanje o učešću na izborima (Q33), kao i njihovom povezanost sa partijskom identifikacijom. Vidi se da je nivo izborne participacije precenjen (stvarna izlaznost je bila 54,4%). Međutim, razlika je oko 10% (prema rezultatima ankete, izlaznost je bila 64%), što je umereni prebačaj. Jedan od uobičajenih uzroka tog prebačaja je i činjenica da ispitanici koji učestvuju na izborima su takođe spremniji da učestvuju i u anketama.

Takođe može da se zapazi i da znatan broj ispitanika bira odgovore koji objašnjavaju razloge za neučestvovanje na izborima. Dakle, takvo metodološko rešenje se pokazuje kao korisno.

Ista tabela pokazuje i povezanost participacije sa partijskom identifikacijom. Vidi se ono što je očekivano: ispitanici koji imaju partiju koju osećaju bliskom, daleko su skloniji učestvovanju na izborima, nego oni kojima ni jedna partija nije bliska. Slične rezultate, ali na uzorku mladih, saopštava, na primer, i Pavlović (2013). Od onih koji su bliski nekoj partiji, čak 85% ispitanika je izašlo na izbore. Sa druge strane, tek oko 45% ispitanika kojima ni jedna partija nije bliska je izašlo da izbore. Uglavnom, pokazuje se da partijska identifikacija nije isto što i glasanje, ali da je faktor koji može da učestvuje u objašnjenju izlaznosti. Partijska identifikacija se kod pojedinih autora tumači kao znak poverenja u politički sistem i prihvatanja stranaka kao ključnih aktera sistema. U tom smislu, nedostatak partijske identifikacije može da ukazuje na negativan stav prema partijama, i postojanje političkog otuđenja kod dela građanstva.

3. Izorno opredeljivanje na izborima 2017. godine

Odgovori ispitanika na pitanje o tome za kojeg kandidate su glasali na izborima 2017. godine prikazuje Tabela 7. Paralelno sa distribucijom odgovora ispitanika prikazani su i zvanični rezultati na tim izborima. Iz metodološkog ugla je korisno napomenuti da je distribucija odgovora na pitanje o kandidatu za kojeg su glasali veoma bliska samim zvaničnim rezultatima izbora. Ilustracije radi, 56,6% ispitanika koji su odgovorili da su glasali i naveli partiju/kandidata, kaže da je glasalo za A. Vučića, dok je zvanični rezultat tog kandidata 55,1%. Ova razlika je manja od uobičajene razlike koja se u većini anketa pojavljuje u korist pobjedničkog kandidata ili partije.

Tabela 7: *Distribucija odgovora na pitanje o izbornom opredeljivanju na izborima 2017. godine*

Q34. Za koga ste glasali na izborima 2017?	Frekvencija	Procenat	Rezultat izbora
Aleksandar Vučić	481	56,6	55,1
Saša Janković	129	15,2	16,4
Ljubiša Preletačević – Beli	70	8,2	9,4
Vuk Jeremić	54	6,3	5,7
Vojislav Šešelj	39	4,5	4,5
Boško Obradović (Dveri)	32	3,7	2,3
Aleksandar Popović	21	2,5	1,0
Saša Radulović	12	1,4	1,4
Nenad Čanak	8	0,9	1,1
Milan Stamatović	3	0,4	1,2
Miroslav Parović	2	0,3	0,3
Ukupno	851	100,0%	98,4
Glasali ali bez odgovora o stranci	141		
Nisu glasali	495		

4. Mišljenje o šansama kandidata za ulazak u drugi krug

Poznato je da na izlaznost, kao i na izbor partije za koju će se glasati utiče verovanje građana u vezi s tim kolike šanse njihov preferirani kandidat ili partija ima za ulazak u parlament (pobedu, ulazak u drugi krug, i sl.). Ovo je posebno relevantno za proporcionalne izborne sisteme koji imaju relativno visok izborni prag, kao i za izbore gde postoji mogućnost drugog kruga izbora kandidata. Obe te mogućnosti postoje u sadašnjem izbornom sistemu u Srbiji.

Literatura ukazuje da je u slučaju sumnje u šanse preferiranog kandidata/partije za ulazak u parlament ili drugi krug izbora često strateško glasanje, tj. takvo glasanje u kojem se ne izražava stvarna prva preferencija, nego ona koja ima šanse da ostvari željeni cilj. Glasачi imaju otpor prema „bacanju“ svojeg glasa za kandidata/partiju koji nema šanse za izbor. Takvo glasanje, koje ne otkriva stvarne prve preferencije je problematično sa normativnog stanovišta, jer ugrožava jednu od ključnih funkcija političkog sistema – da obezbedi adekvatnu reprezentaciju političkih preferencija građana. Istraživanja takođe pokazuju da u takvim slučajevima može da dođe do širenja političke apatije, apsentizma, i generalnog nezadovoljstva funkcionisanjem demokratije.

Situacija je posebno problematična u slučajevima kada građani nemaju tačnu sliku o šansama pojedinih kandidata. U slučajevima kada se radi o nekom novom kandidatu/partiji, i/ili kada se pojedini kandidati neobjektivno marginalizuju u medijima, moguće je da ionako nedovoljno informisano građanstvo potceni šanse takvih kandidata. Na koncu je tada moguće da njihov rezultat bude zaista ispod potrebnog nivoa, iako bi u slučaju iskrenog izražavanja preferencija takav kandidat mogao da ima dovoljnu podršku.

Zbog toga su u ovo istraživanje uključena pitanja koja se odnose na procenu šansi da određeni predsednički kandidati uđu u eventualni drugi krug predsedničkih izbora. Pitanje je formulisano imajući u vidu činjenicu da je uoči izbora bilo jasno da samo kandidat A.Vučić ima šanse za pobjedu u prvom krugu, ali da postoji realna mogućnost da neko od drugih kandidata uđe u drugi krug ako kandidat SNS-a ne dobije više od 50% glasova u prvom krugu.

Pitanje je formulisano na sledeći način:

Q35. Da li ste na dan izbora Vi lično mislili da sledeći kandidati imaju neke šanse da uđu u drugi krug predsedničkih izbora, ili da nemaju šanse da uđu u drugi krug?

Saša Janković

Vuk Jeremić

Ljubiša Preletačević – Beli

Aleksandar Vučić (SNS, SPS, PUPS...)

Mogući odgovori su:

Ima neke šanse; Nema nikakve šanse; Nisam o tome razmišljao/la

Tabela 8: *Mišljenje o šansama predsedničkih kandidata da uđu u drugi krug izbora (pitanje Q35)*

	Ima neke šanse	Nema nikakve šanse	Nisam razmišljala/o o tome	Ukupno
A. Vučić	80,88	4,82	14,30	100%
S. Janković	34,08	42,09	23,83	100%
V. Jeremić	23,67	51,41	24,92	100%
Lj.Preletačević – Beli	17,19	56,61	26,20	100%

Iz gornje tabele (Tabela 8) se jasno vidi da je javnost bila objektivno informisana o podršci koju je uživao kandidat A.Vučić, jer je preko 80% ispitanika bilo uvereno da on ima šanse za drugi krug. Manje od 5% je smatralo da nema takve šanse. Javnost je bila mnogo sumnjičavija u pogledu šansi preostalih kandidata.

Tek oko trećine ispitanika je smatralo da drugi najpopularniji kandidat, S. Janjović, ima šanse za drugi krug. Interesantno je da je uverenost u šanse za drugi krug veća kod kandidata V. Jeremića nego kod kandidata Lj. Maksimovića (Beli), iako je Beli dobio na koncu znatno više glasova od Jeremića. Međutim, Maksimović, kao kandidat bez podrške razvijene organizacije, bio je mnogo manje prisutan u javnosti, te je javnost zbog toga imala veće sumnje u njegove izborne šanse. To se vidi i po tome što je kod Belog najviši procenat ispitanika koji je na ovo pitanje odgovorio sa „Nema nikakve šanse“ i „Nisam razmišljala/o o tome“. Dakle, javnost je u ovom pogledu bila nedovoljno informisana. Ovo ilustruje važnost proučavanja problema strateškog glasanja, jer ukazuje kako neadekvatna informisanost javnosti može da vodi suboptimalnom funkcionisanju demokratskih institucija.

5. Učešće na izborima 2012. godine

Radi proučavanja dis/kontinuiteta u izbornom ponašanju, u anketu je uključen i skup pitanja posvećen izlasku i glasanju na predsedničke i parlamentarne izbore 2012. godine. Ovi izbori su odabrani jer je kao rezultat tih izbora došlo do značajne promene na vlasti. Umesto ranije vlade gde je Demokratska stranka (DS) bila dominantna, u novoj vlasti je dominantnu ulogu osvojila Srpska napredna stranka (SNS).

Pošto se tada radilo o izborima za predsednika i parlament, primenjen je kompleksniji skup pitanja, ali u načelu istih kao i povodom izbora 2017. godine. Razlika je što sada imamo dva pitanja o izlaznosti (izlazak na parlamentarne i na predsedničke izbore), i tri pitanja o izbornom opredeljivanju (glas na izborima za parlament, i glas u prvom u drugom krugu predsedničkih izbora).

Sledeća pitanja se odnose na parlamentarne i predsedničke izbore koji su održani 2012. godine:

Q36. Da li ste glasali na izborima za Narodnu skupštinu, maja 2012. godine?

1. Da, glasao/la sam
2. Ne nisam glasao/la
3. Nisam bio/la upisan/a u birački spisak
4. Ubacio/la sam nevažeći listić
5. Ne sećam se da li sam glasao/la
8. Nešto drugo

Q37. Za koju partiju ili koaliciju ste tada glasali?

Q38. Da li ste glasali na izborima za Predsednika Republike 2012. godine?

Q39. Za kojeg predsedničkog kandidata ste glasali u PRVOM krugu izbora, u maju 2012. godine?

Q40. Za kojeg predsedničkog kandidata ste glasali u DRUGOM krugu izbora 2012. godine?

U sledećoj tabeli prikazane su distribucije varijabli izlaznosti na izbore 2012. godine (Tabela 9). Ako se prisetimo da je tadašnja zvanična izborna izlaznost na parlamentarne izbore bila 57,8%, na prvi krug predsedničkih izbora 57,7%, dok je na drugom krugu bila 46,3%, vidimo da su rezultati ankete prilično reprezentativni. Pri toj oceni treba imati u vidu da je od tada prošlo pet godina, te da značajan procenat ispitanika saopštava da se ne seća da li su izašli na te izbore.

Tabela 9: *Distribucije varijabli izlaznosti na izbore 2012. godine*

	Izlazak na izbore 2012.	
	Q36. Parlamentarni izbori	Q38. Predsednički izbori
Da, glasao/la sam	46,5	54,9
Ne nisam glasao/la	23,0	23,9
Nisam bio upisan u birački spisak	6,6	1,8
Ubacio sam nevažeći listić	5,1	4,0
Ne sećam se da li sam glasao/la	17,6	15,4
Nešto drugo	0,4	
Bez odgovora	0,7	
Ukupno	100,0%	100,0%

Primedba: Zvanična izborna izlaznost 2012: Parlamentarni izbori 57,8%; Predsednički: Prvi krug: 57,7%; Drugi krug: 46,3%.

Tabela 10 prikazuje odgovore ispitanika na pitanje za koga su glasali na parlamentarnim izborima 2012. godine, paralelno sa zvaničnim izbornim rezultatima. Rezultati pokazuju veća odstupanja nego u vezi sa ovogodišnjim izborima, što je i očekivani rezultat. S jedne strane, sećanje je nepouzđano, te se javljaju greške, a poznata je tendencija da greške u sećanju deluju u smeru veće podrške pobedniku izbora. Tako u tabeli vidimo da, prema sećanju ispitanika, više njih je glasalo za listu „Pokrenimo Srbiju – Tomislav Nikolić“ nego što rezultati izbora pokazuju. Istovremeno, javlja se i potcenjivanje podrške nekim drugim partijama, u prvom redu DS-u, tj. izbornoj listi „Izbor za bolji život – Boris Tadić“, koji su tada označeni kao glavni gubitnici na tim izborima.

S druge strane, odstupanja su neizbežna jer se tokom tolikog perioda (pet godina) menja i samo izorno telo. Drugim rečima, populacija koja je tada glasala nije ista kao populacija koju naš uzorak treba da reprezentuje.

Tabela 10: *Distribucija odgovora na pitanje o glasanju na izborima 2012. godine sa zvaničnim rezultatima izbora*

Q37. Glas na parlamentarnim izborima 2012. Izborne liste	Procenat ispitanika	Rezultat izbora
Pokrenimo Srbiju – Tomislav Nikolić	38,43	24,04
Izbor za bolji život – Boris Tadić	20,15	22,06
SPS–PUPS–JS Ivica Dačić	11,62	14,51
SRS – Vojislav Šešelj	8,87	4,61
DSS – Vojislav Koštunica	6,93	6,99
Dveri za život Srbije	3,35	4,34
URS – Mlađan Dinkić	2,76	5,51
Preokret – Čedomir Jovanović	2,40	6,53
SVM – Ištvan Pastor	1,96	1,75
Komunistička partija – Josip Broz	0,86	0,74
SDA – Sulejman Ugljanin	0,78	0,71
Pokret radnika i seljaka	0,76	1,46
Nijedan od ponuđenih odgovora – NOPO	0,56	0,59
Reformistička stranka – Milan Višnjić	0,30	0,23
Crnogorska partija – Nenad Stevović	0,27	0,10

Izvor zvaničnih rezultata izbora za Narodne poslanike: <http://www.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/2012/CIR/2.%20izvestaj%20o%20ukupnim%20rezultatima%20np.docx>

Slična tendencija precenjivanja podrške pobedničkim partijama/kandidatima je vidljiva i u narednoj tabeli (Tabela 11), koja prikazuje varijable izbornog opredeljivanja na predsedničkim izborima 2012. godine. Vidimo da čak 43% ispitanika koji su se izjasnili za koga su glasali kaže da su svoj glas dali kandidatu SNS-a T. Nikoliću, iako je na izborima u prvom krugu taj kandidat osvojio nešto preko 25% glasova. Komplementarno tome, znatno manje ispitanika izjavljuje da je glasalo za B. Tadića nego što je bio rezultat na izborima. Na primer, taj kandidat je na izborima u drugom krugu osvojio 48.8% glasova, ali tek 35% ispitanika koji su dali odgovor na to pitanje kaže da su glasali za njega.

Da ponovimo, ovo su uobičajene i očekivane tendencije, koje se delom pripisuju nesavršenom sećanju ispitanika, a delom promenama u samoj populaciji.

6. Simpatije prema političkim partijama i liderima

Varijable koje utvrđuju stepen sviđanja ili simpatija koje ispitanici osećaju prema političkim partijama i kandidatima, smatraju se pouzdanim merama afektivnog reagovanja ispitanika prema političkim objektima – partijama i

Tabela 11: *Varijable izbornog opredeljivanja na predsedničkim izborima 2012. godine i rezultati izbora*

	Predsednički izbori 2012.–prvi krug		Predsednički izbori 2012. – drugi krug	
	Procenat ispitanika JMS 2017	Rezultat izbora	% ispitanika JMS 2017	Rezultat izbora (% važećih listića)
Tomislav Nikolić	43,05	25,31	64,94	51,2
Boris Tadić	21,26	25,05	35,06	48,8
Ivica Dačić	10,68	14,23		
Vojislav Koštunica	7,04	7,44		
Jadranka Šešelj	5,01	3,78		
Zoran Stanković	4,33	6,58		
Zoran Dragišić	3,69	1,54		
Vladan Glišić	1,52	2,77		
Čedomir Jovanović	1,15	5,03		
Ištvan Pastor	1,08	1,62		
Danica Grujičić	0,65	0,78		
Muamer Zukorlić	0,55	1,39		

Zvanični rezultati izbora za Predsednika Republike 2012: <http://www.rik.parlament.gov.rs/arhiva-izbori-za-predsednika-2012.php>

kandidatima (Lupton & Jacoby, 2016). U ovom delu iznosimo osnovne rezultate u vezi sa ovim varijablama.

6.1. Simpatije prema političkim partijama

Stepen sviđanja ili simpatija prema političkim partijama je operacionalizovan sledećim pitanjem:

Q43. Sada bismo hteli da razmislite o svakoj od sledećih političkih partija. Molimo Vas da ih ocenite na skali od 0 do 10, pri čemu 0 znači da Vam se konkretna partija uopšte ne sviđa, a 10 da Vam se ta partija veoma sviđa. – Ukoliko niste čuli za partiju, molim Vas da to navedete.

To pitanje je postavljeno u vezi sa šest političkih partija: SNS, SPS, DS, SDS, „Dosta je bilo“, i LDP. Distribucija odgovora ispitanika je prikazana u narednoj tabeli. Nekoliko stvari može da se zapazi. Prvo, u vezi sa svakom partijom, kategorija s najvećim procentom odgovora je „0. Uopšte mi se ne sviđa“. Kod nekih partija gotovo polovina ispitanika odabralo je taj odgovor (LDP i „Dosta je bilo“). Drugo, kod svih partija barem 50% ispitanika se nalazi u

kategorijama ispod broja 5, koji treba da označi neutralan, neopredeljen odnos. Dakle, navedene partije, a to su najznačajnije partije u periodu tokom i nakon izbora, generalno izazivaju negativne afektivne reakcije kod građanstva. Ni jedna partija ne izaziva pretežno pozitivne emocije.

Međutim, očigledne su i znatne razlike u stepenu simpatije ili antipatije koji građani osećaju prema navedenim partijama. Generalno SNS i SPS izazivaju pozitivnije, tj. manje negativne emocije nego partije iz opozicije. Već je napomenuto da posebno LDP izaziva pretežno negativne reakcije kod građanstva Srbije.

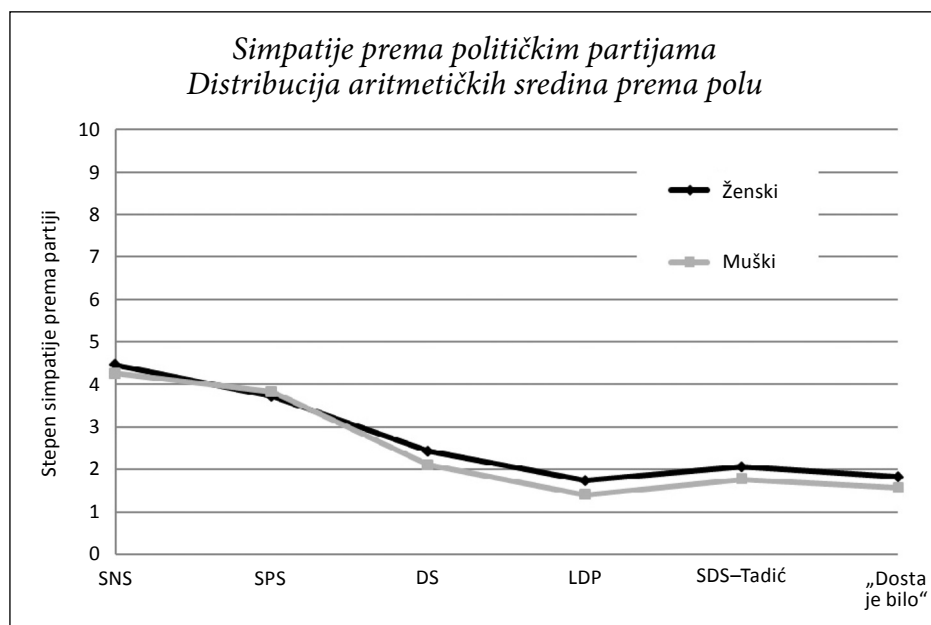
Tabela 12: *Distribucije odgovora na pitanja o simpatijama prema političkim partijama*

	SNS	SPS	DS	SDS-Tadić	„Dosta je bilo“	LDP
0. Uopšte mi se ne sviđa	22,8	20,6	29,6	38,1	43,7	44,8
1	9,8	8,9	19,1	19,0	19,1	18,9
2	6,7	9,6	14,2	12,0	10,6	11,7
3	7,1	11,4	10,6	9,9	7,3	7,8
4	4,7	8,6	7,8	6,5	6,0	6,1
5	8,7	11,9	8,0	6,0	5,4	5,0
6	6,0	7,1	3,6	3,2	2,2	1,9
7	7,4	8,7	2,8	1,9	2,7	1,9
8	9,6	6,2	2,0	1,6	1,6	0,6
9	6,3	2,4	1,0	0,9	0,7	0,7
10. Veoma mi se sviđa	11,0	4,5	1,3	1,1	0,8	0,6
Ukupno	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Primedba: Procenti su dati u kolonama.

Sledeća tendencija koju možda treba napomenuti je da kod pojedinih partija postoji blago povišenje u najpozitivnijoj kategoriji („10. Veoma mi se sviđa“). To je uočljivo kod reakcija na partije SNS i SPS. Izgleda da te partije imaju jedan broj posvećenijih sledbenika, sa izrazito pozitivnim afektivnim odnosom. Prema ovim podacima, taj fenomen se ne javlja kod preostalih partija, što za njih svakako predstavlja problem kada treba mobilizovati potencijalne glasače.

U delu o partijskoj identifikaciji prikazali smo polne razlike u stepenu identifikacije. Ovde prikazujemo polne razlike u simpatijama prema različitim političkim partijama. Dok su na pitanje o partijskoj identifikaciji odgovarali samo oni koji su izjavili da im je neka partija bliska, a pitanje o intenzitetu se odnosilo na odabranu partiju, ovde je svim ispitanicima postavljeno pitanje o tome koliko im se svaka od navedenih partija sviđa. Rezultati koje predstavlja Grafikon 2

Grafikon 2: Razlike između polova u prosečnom stepenu izraženih simpatija prema političkim partijama

pokazuju da su žene izrazile generalno nešto pozitivniji stav prema većini političkih partija, osim prema SPS-u. Međutim, te razlike nisu statistički značajne, tako da se zaključuje da u tom pogledu ne postoje stvarne razlike između polova. Dakle, ni ovde nema potvrde o emocionalnijem odnosu žena prema politici.

6.2. Simpatije prema političkim liderima

Neposredno nakon pitanja o političkim partijama, sledi pitanje o afektivnom odnosu prema političkim liderima. Ono glasi:

Q44. A šta mislite o političkim liderima? – Molim Vas da svakog navedenog lidera ocenite na skali od 0 do 10, pri čemu 0 znači da Vam se konkretan lider uopšte ne sviđa, a 10 da Vam se taj lider veoma sviđa. Ukoliko niste čuli za lidera, ili ne znate dovoljno o njemu da biste ga ocenili, molim Vas da to navedete.

To pitanje je postavljeno u vezi sa sledećim političkim ličnostima: A. Vučić, Lj. Maksimović („Ljubiša Preletačević–Beli“), I. Dačić, V. Šešelj, S. Janković, A. Obradović, B. Tadić, V. Jeremić, Č. Jovanović, D. Šutanovac, i S. Radulović. Sledeće dve tabele prikazuju distribuciju odgovora na pitanja o simpatijama prema političkim liderima.

Tabela 13: *Distribucija odgovora ispitanika na pitanja o simpatijama prema političkim liderima (prvi deo)*

	A. Vučić	Preletačević-Beli	I. Dačić	Šešelj	S. Janković
0. Uopšte mi se ne sviđa	21,6	32,3	16,9	26,8	32,2
1	8,6	11,6	7,5	14,9	16,8
2	6,5	8,2	9,2	12,2	10,2
3	5,3	10,9	11,0	11,4	9,1
4	5,2	6,3	8,9	8,5	6,6
5	7,1	9,6	13,0	10,2	7,5
6	4,5	3,9	8,1	3,7	4,0
7	5,5	4,3	8,1	4,2	4,1
8	10,6	4,3	7,5	2,9	3,7
9	8,6	2,6	4,2	1,7	3,0
10. Veoma mi se sviđa	16,4	5,9	5,6	3,6	2,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Aritmetička sredina	4,81	2,90	4,10	2,73	2,64

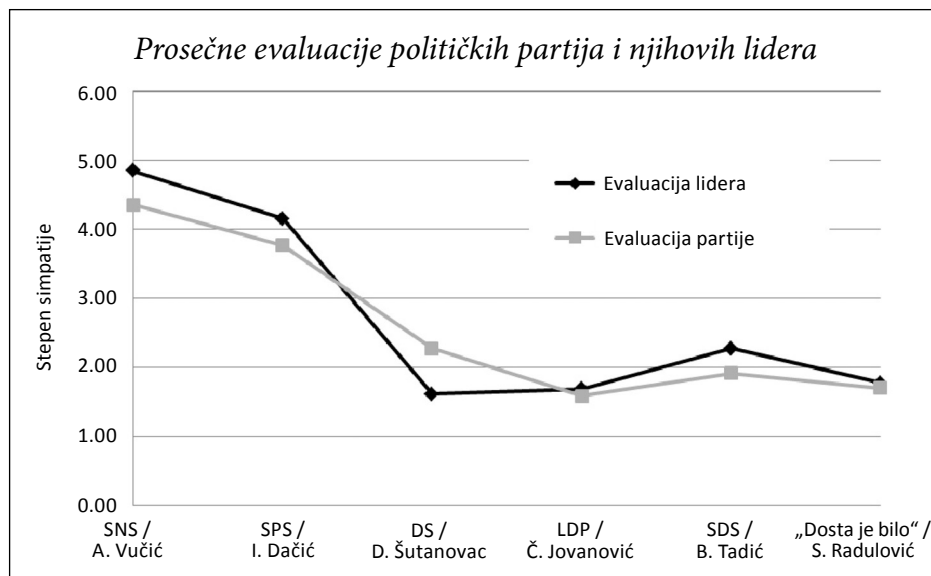
Tabela 14: *Distribuciju odgovora ispitanika na pitanja o simpatijama prema političkim liderima (drugi deo)*

	Obra- dović	B. Tadić	V. Je- remić	Č. Jova- nović	Šuta- novac	Radu- lović
0. Uopšte mi se ne sviđa	35,9	29,5	28,5	43,2	43,8	42,6
1	14,4	18,2	13,1	19,4	20,9	17,1
2	11,3	14,0	13,2	11,4	10,4	12,6
3	11,2	13,3	10,8	8,2	8,0	8,0
4	6,5	6,8	9,8	5,3	4,8	4,9
5	7,1	7,4	8,7	4,3	5,4	4,9
6	3,4	3,2	4,7	3,0	2,0	3,7
7	3,5	2,4	4,8	1,9	2,0	2,9
8	2,5	3,0	3,4	1,5	1,1	1,5
9	1,7	1,0	1,9	0,7	0,8	1,5
10. Veoma mi se sviđa	2,5	1,2	1,1	1,0	0,7	0,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Aritmetička sredina	2,38	2,27	2,72	1,68	1,59	1,80

I ovde se mogu zapaziti slične tendencije kao i kod evaluacije političkih partija. Generalno dominiraju negativne evaluacije, koje su posebno izražene u vezi sa liderima partija koje su takođe negativno ocenjene. Tako su, na primer, posebno negativno ocenjeni D. Šutanovac (DS), Č. Jovanović (LDP), i S. Radulović ('Dosta je bilo'). Na stepen negativnosti opšte ocene lidera posebno jasno ukazuju aritmetičke sredine (prikazane u donjem redu navedenih tabela). Nijedan od opozicionih lidera nije dobio prosečnu ocenu iznad 3, dok je prosečna ocena za lidere DS i LDP, na primer, ispod 2. Čini se da je poruka jasna u pogledu većine opozicionih lidera: ako žele da dobiju veću podršku u budućnosti, moraju da porade na svojoj popularnosti, tj. da barem umanje negativne afektivne reakcije koje izazivaju kod ispitanika, tj. građanstva.

Još valja napomenuti da je od opozicionih političkih ličnosti, Beli dobio najmanje negativnu prosečnu ocenu (2,90), kao i da se samo kod njega javlja određeno povišenje na kategoriji najvećeg sviđanja (5,9%). Očigledno je da je nekonvencionalni nastup tog kandidata naišao na izrazitije simpatije kod jednog dela javnosti.

Postavljanje posebnih pitanja o strankama i o liderima omogućava poređenje tih odgovora. Grafikon 3 prikazuje prosečne evaluacije pojedinih stranaka i njihovih lidera. U slučaju stranaka koje čine vladajuću koaliciju (SNS, SPS), primetna je pozitivnija evaluacija lidera nego političke partije. Slična razlika se javlja i u slučaju DS/Borisa Tadića. Takva razlika se, prema literaturi, posebno

Grafikon 3: *Usporedni prikaz prosečnih evaluacija političkih partija i njihovih lidera*

očekuje kod populističkih lidera, gde bi emocije simpatizera tih partija bile usmerene na ličnost lidera. Partije se, s druge strane, mogu negativnije ocenjivati, kao organizacije podložne korupciji. Naravno, da li takvo objašnjenje odgovara našem slučaju ostaje kao problem za dalja istraživanja i analize. To objašnjenje verovatno ne bi bilo primenjivo na razliku u oceni lidera i stranke kod B. Tadića i SDS. Ovde se verovatno radi o nepoznavanju same stranke, ili doživljaju da zapravo ta stranka nije relevantna kada se radi o ličnosti bivšeg predsednika Srbije.

Suprotna tendencija da je partija ocenjena pozitivnije nego njen lider, zabeležena je u slučaju DS-a i Dragana Šutanovca. Do takve razlike bi moglo doći po dva scenarija. Po jednom, moglo bi da se radi o slučaju gde je partija, njena organizacija i ideologija, primarna, dok bi ličnost lidera bila od sekundarnog značaja. U takvom slučaju bi predmet afektivnog odnosa ispitanika bila partija pre nego lider, i odatle bi moglo da dođe do manje pozitivne ocene lidera. Drugi scenario je da je prosto ličnost lidera manje prihvatljiva većem delu javnosti.

7. Politička efikasnost

Varijable političke efikasnosti uključene u našu anketu se odnose na tzv. ekster-nu efikasnost, osećaj i verovanje da politički sistem omogućava da mišljenje i akcije građanstva utiču na politička događanja. Prvo od dva pitanja, preuzeta iz CSES projekta (www.cses.org) – odnosi se na verovanje da je važno ko je na vlasti (Q41), dok se drugo odnosi na verovanje da je glasanje politički relevantan akt (Q42).

Pitanja su formulisana na sledeći način:

Q41. Neki ljudi kažu da uopšte nije važno ko je na vlasti. Drugi kažu da je jako važno ko je na vlasti. Koristeći sledeću skalu, gde biste postavili svoje mišljenje?

1. Uopšte nije važno ko je na vlasti
5. Jako je važno ko je na vlasti

Q42. Neki kažu da to za koga ljudi glasaju nimalo ne utiče na događanja u zemlji. Drugi kažu da to za koga ljudi glasaju može jako uticati na događanja u zemlji. Koristeći sledeću skalu, gde biste postavili svoje mišljenje?

1. Za koga ljudi glasaju ni malo ne utiče na događanja u zemlji
5. Za koga ljudi glasaju može jako uticati na događanja u zemlji

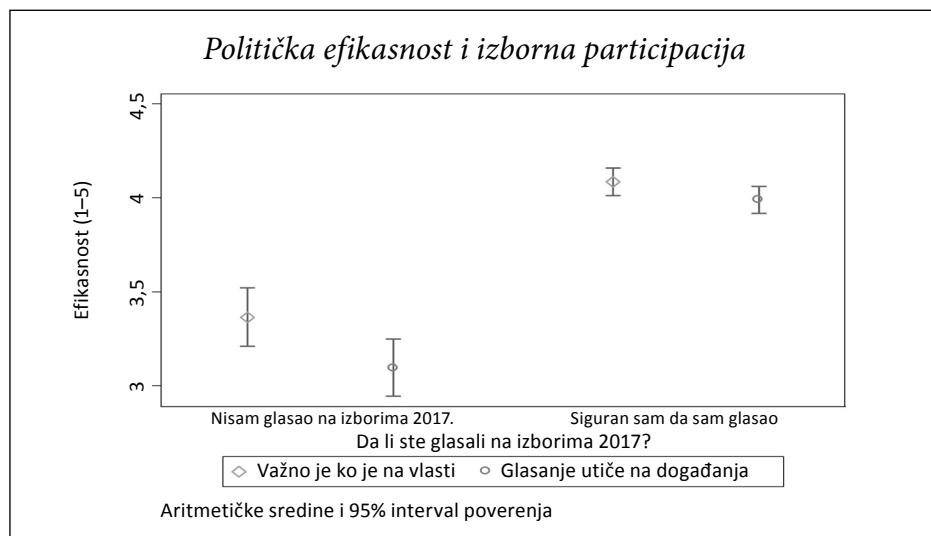
Tabela 15 prikazuje distribucije odgovora na pitanja o političkoj efikasnosti. Vidi-mo da preovlađuje osećaj političke efikasnosti. Manje od 10% ispitanika smatra da nije važno ko je na vlasti, ili da izbor za koga se glasa ne utiče na događanja u zemlji. Ovaj rezultat je zanimljivo prodiskutovati u kontekstu ranije prikazanih

negativnih stavova u sferi politike, kao, na primer, negativan stav prema političkim partijama, odsustvo partijske identifikacije, i slično. Izgleda da evidentirani negativan stav prema politici nije (u potpunosti) izraz političke apatije i generalno negativističke političke orijentacije, nego kao da je fokusiran na političke partije i aktere. Relativno izražen osećaj efikasnosti govori da ispitanici generalno smatraju da barem oni osnovni elementi demokratije, imaju smisla.

Tabela 15: *Distribucija odgovora na pitanja o političkoj efikasnosti*

	Procenat		Procenat
1. Uopšte nije važno ko je na vlasti	7,8	1. Za koga ljudi glasaju ne utiče na događanja u zemlji	8,2
2.	5,8	2.	8,8
3.	19,5	3.	22,5
4.	26,0	4.	24,8
5. Jako je važno ko je na vlasti	40,9	5. Za koga ljudi glasaju može jako uticati na događanja u zemlji	35,7
Ukupno	100,0%		100,0%

Politička efikasnost je koncept koji se, prema literaturi, smatra važnom predispozicijom koja utiče na učešće u političkim procesima, uključujući, na primer, i izbornu participaciju. Grafikon 4 prikazuje povezanost između političke

Grafikon 4: *Aritmetičke sredine i intervali poverenja na varijablama političke efikasnosti u odnosu na izbornu izlaznost*

efikasnosti i izborne participacije. Na grafikonu su prikazane aritmetičke sredine i 95% intervali poverenja za podgrupe ispitanika koji su učestvovali i koji nisu učestvovali na izborima 2012. godine. Očigledne su statistički značajne razlike između participanata i apstinenata na obe varijable političke efikasnosti. Jasno je da se umanjeni osećaj političke efikasnosti izražava kroz samoisključivanje iz političkog procesa, i verovatno samim tim doprinosi učvršćivanju i razvoju samog tog osećanja neefikasnosti.

8. Populistička ideologija i izborna opredeljivanje

Čak i površni pregled savremene akademske i žurnalističke literature o politici potvrđuje Mudeovu ocenu da populistički *Zeitgeist* obeležava svetsku politiku na početku XXI veka (Mudde 2004: 562). *Google Scholar* samo za godinu 2016. pronalazi preko 11.000 rezultata za termin „*populism*“. To svakako svedoči o popularnosti teme, i o tome da autori nalaze da je taj termin nezaobilazan u prikazivanju i analizi savremene politike (Mudde & Kaltwasser, 2012). Međutim, nedovoljno je ispitano u kojoj meri postoji empirijska podrška za uobičajenu praksu da se javnom mnjenju pripisuje veći ili manji sadržaj populističke ideologije. Uobičajeno je, na primer, da se pobeda D. Trampa na predsedničkim izborima u SAD-u pripisuje populizmu znatnog dela glasačkog tela. Manje je, međutim, istraživanja koja to mogu i empirijski da potvrde.

Ovaj zaključak je primenjiv i na druge zemlje gde se pojedine partije nazivaju populističkim, pa i na Srbiju. Posebno u žurnalističkim publikacijama i analizama, pojedine partije i njihovi glasači se često opisuju kao populistički. Ali do sada nije postojalo pouzdano istraživanje javnog mnjenja gde bi bila primenjena neka šire prihvaćena koncepcija populističke ideologije. Zato će u nastavku teksta biti prikazani odnosi između glasačkog opredeljivanja i elemenata populističke ideologije u Srbiji, nakon izbora 2017. godine.

Jedan od razloga za globalni nedostatak pouzdanih empirijskih istraživanja populističke ideologije jeste i nedostatak šire prihvaćene definicije populizma, i s tim u vezi prihvaćene upitničke operacionalizacije te ideologije. Uzimajući u obzir postojeću teorijsku literaturu i operacionalizacije populističke ideologije, CSES projekat (Comparative Study of Electoral Systems, www.cses.org) razvio je jednu novu upitničku meru populističke ideologije prilagođenu komparativnom proučavanju javnog mnjenja (Hobolt et al., 2016). Prema toj koncepciji, tri osnovne dimenzije populističke ideologije su:

- negativan stav prema političkim elitama i glorifikacija „naroda“,
- kritičan stav prema predstavničkoj demokratiji, i
- negativan stav prema manjinama (etničke manjine, izbeglice, migranti).

Pitanja koja mere populističku ideologiju iz CSES projekta su uključena u naše istraživanje. Dva su osnovna razloga: da bismo imali široko prihvaćenu i teorijski zasnovanu definiciju populističke ideologije, i da bi naši podaci mogli da se porede sa onima iz drugih zemalja.

8.1. Varijable populističke ideologije

U ovom pregledu pažnja će biti posvećena prvenstveno negativnom stavu prema političkim elitama i predstavničkoj demokratiji. U većini teorijskih koncepcija antielitistička orijentacija čini centralni ili jedan od centralnih elemenata te ideologije. Ono što je od posebne važnosti, ta orijentacija može da bude karakteristična i za populizam levice kao i za populizam desnice. Druge dve dimenzije, posebno etnocentrizam, obično su vezane uz političku desnicu (Zaslove, 2008).

Ovde su navedene tvrdnje koje su namenjene za merenje stavova prema političkim elitama i predstavničkoj demokratiji:

- *Ono što ljudi u politici nazivaju kompromisom je zapravo izdaja sopstvenih principa.*
- *Većini političara nije stalo do naroda.*
- *Većini političara se može verovati.*
- *Političari su najveći problem u Srbiji.*
- *Imati snažnog vođu na vlasti je dobro za Srbiju, čak i kada taj lider ne poštuje pravila kako bi obavio posao.*
- *Narod, a ne političari bi trebalo da donosi najvažnije političke odluke.*
- *Većini političara je stalo samo do interesa onih koji su bogati i moćni.*

Iz navedenog se vidi da uključene tvrdnje sadrže niz mišljenja koja se smatraju bitnim za populističku ideologiju: osuda kompromisa s političkim neistomišljenicima, viđenje političke elite (političara) kao otuđenih, odvojenih od naroda, sklonih korupciji, zatim verovanje da snažni vođa može da reši probleme ako nije sputan ograničenjima, te verovanje da 'narod' treba da ima presudni uticaj na političke odluke. Pojedini od ovih indikatora su ranije već korišteni u istraživanjima populističkih stavova (Akkerman, Mudde and Zaslove 2013, Stavrakakis et al., 2016).

Osnovni parametri distribucije odgovora na navedena pitanja prikazani su u narednoj tabeli (Tabela 16). U upitniku, odgovori su formulisani tako da je na skali od 1 do 5 viši skor značio izrazitije neslaganje. Radi intuitivnijeg razumevanja, ovde su odgovori tako prikazani da viši skor označava izrazitije slaganje.

Tabela 16: Stavovi prema političkim elitama i predstavničkoj demokratiji: osnovni parametri distribucije

	Aritmetička sredina*	St. greška	Interval poverenja (95%)	
Kompromis je izdaja	3,51	0,027	3,45	3,56
Političarima nije stalo do naroda	4,02	0,027	3,97	4,07
Političarima se može verovati	2,21	0,030	2,15	2,27
Političari su najveći problem	3,32	0,031	3,26	3,38
Dobro je imati jakog vođu...	2,73	0,034	2,66	2,79
Narod treba da donosi odluke	3,49	0,030	3,43	3,55
Političarima stalo do interesa bogatih i moćnih	3,93	0,027	3,87	3,98

*Odgovori su na skali od 1 do 5, veći broj označava izrazitije slaganje sa tvrdnjom.

Iz prikazanih rezultata prvo što može da se zapazi je da prosečni odgovori na sva pitanja variraju u relativno malom rasponu oko neutralne tačke na petostepenoj skali (3). Najizrazitije odstupanje se odnosi na slaganje sa tvrdnjom da političarima nije stalo do naroda. Prosečni odgovori ispitanika su iznad teorijske neutralne tačke i na tvrdnjama da je političarima stalo samo do interesa bogatih i moćnih, zatim da je kompromis izdaja, da narod treba da donosi odluke, te da su političari najveći problem u Srbiji. Dakle, ovi prosečni odgovori ukazuju na to – da je viđenje da su političke elite otuđene i korumpirane prilično rašireno u Srbiji.

Ispod neutralne tačke je prosečni odgovor na tvrdnju da se političarima *može* verovati. Ovo je pitanje formulisano u suprotnom smeru, tako da se uklapa u prethodno opisanu opštu tendenciju. Prosečni stav ispitanika je blago negativan i u odnosu na tvrdnju da je dobro imati snažnog vođu koji ponekad zaobilazi pravila. Dakle, s jedne strane prosečni odgovori ispitanika ukazuju na rašireno viđenje političke elite kao otuđene, ali s druge strane nije jednako široko prihvaćen stav da je rešenje u 'jakom vođi'.

Prethodni pasusi su prikazali osnovne karakteristike primenjenog instrumenta za merenje jednog od najbitnijih aspekata populističke ideologije. U nastavku se posmatra relacija tih stavova s osnovnim pokazateljima izbornog ponašanja. Počinjemo sa izbornom izlaznošću.

U literaturi mogu da se zapaze dva oprečna mišljenja. Jedno kaže da populistička ideologija može da mobiliše inače apolitične i apatične građane, i tako da podigne opštu izlaznost. U takvim prilikama bi se pojedinci sa izrazitijim populističkim stavovima češće sretali na biralištima. Ova teza, naravno, deluje uverljivije ako u datim slučajevima postoje političke partije koje bi se

mogle okarakterisati kao populističke i koje bi privukle glasače sa odgovarajućim stavovima. U protivnom, druga teza je verovatnija – da populistički stavovi izražavaju otuđenost u odnosu na zvaničnu politiku, sumnju u verodostojnost i efikasnost demokratskih institucija. Ako ne postoji partija koja bi mobilisala glasače sa takvim stavovima, onda je njihova izborna participacija manje verovatna a efekat populističkih stavova – demobilizirajući.

Takođe se sreće i tvrdnja da populizam, posebno kada postoji populistička partija koja ima ozbiljne izborne aspiracije, može da utiče na izlaznost tako što podstiče dodatnu mobilizaciju onih koji se suprotstavljaju takvoj ideologiji i partijama. To se objašnjenje sretalo kada se govorilo o izlaznosti na skorašnjim izborima u Francuskoj (na predsedničkim izborima 2017. oko 78% u prvom krugu) i Holandiji (oko 82% na parlamentarnim izborima 2017).

U Tabeli 17 su paralelno prikazani prosečni skorovi ispitanica/ka koji su i koji nisu izašli na predsedničke izbore 2017. godine, zajedno sa p vrednošću primenjenog t -testa. Ovdje dobijeni rezultati prvenstveno sugerišu da su razlike u stepenu populističkih stavova između izbornih učesnika i apstinencata neznatne. Razlike nisu statistički značajne na pet od sedam pitanja. Mala statistički značajna razlika je utvrđena na tvrdnji „da su političari najveći problem Srbije“. Tu su nešto izrazitije slaganje sa tom tvrdnjom izrazili ispitanici koji nisu učestvovali na izborima. Ovo bi, dakle, sugerisalo da populizam deluje blago destimulativno na izlaznost.

Nešto izraženija razlika je utvrđena na tvrdnji „da je dobro imati jakog vođu“. Oni koji su glasali iskazali su izrazitije odbijanje te tvrdnje. Dakle, i ovaj rezultat ukazuje da su populistički stavovi blago povezani sa izraženijom izbornom apstinencijom.

Tabela 17: *Izborna izlaznost i stavovi prema političkim elitama i predstavničkoj demokratiji*

	Aritmetička sredina*		p (t-test)
	Nije glasala	Glasala	
Kompromis je izdaja	3,57	3,50	0,20
Političarima nije stalo do naroda	4,03	4,01	0,79
Političarima se može verovati	2,23	2,18	0,39
Političari su najveći problem	3,38	3,24	0,03
Dobro je imati jakog vođu...	2,83	2,61	0,002
Narod treba da donosi odluke	3,50	3,47	0,66
Političarima stalo do interesa bogatih i moćnih	3,98	3,90	0,13

* Odgovori su na skali od 1 do 5, veći broj označava izrazitije slaganje sa tvrdnjom.

Opštije implikacije iz ovih nalaza su da su populistički stavovi građanstva malo ili nikako uticali na izbornu izlaznost na izborima 2017. godine. To protivreći tezi koja se često mogla sresti u žurnalistici da je ideološki karakter SNS-a i njenog lidera A. Vučića uticao na izbornu izlaznost tako što je bio u skladu s populističkim stavovima građanstva.

8.2. Populistički stavovi građana i izborna opredeljivanje

Ako neslaganje karakteriše pokušaje definicije populizma, očigledan je konsenzus da je 'populizam' nepoželjna politička etiketa. Tako je, na primer, nakon pobeđe na izborima 2017, pobeđnički kandidat A. Vučić izjavio „Uspeo sam da pobedim ne populizmom, demagogijom i šovinizmom...“¹

S druge strane, konkurentski opozicioni predstavnici se međusobno karakterišu kao populistu. Primer može da bude Goran Ješić (DS), koji veli: „Ključna greška ekipe oko Saše Jankovića je ta što su poneseni prostim, populističkim, pučkim mišljenjem da su političke partije osnovni krivac za loš životni standard i ovu našu agoniju, [...] kao i Pokret 'Dosta je bilo' ili Vuk Jeremić u najavi. Populizam koji curi na sve strane, a to meni malo smeta.“²

U takvim međusobnim kvalifikacijama, redovno se podrazumeva da u pozadini stoje populistički stavovi rašireni kod građanstva, koji onda vode prostom rezultatu: populistički nastrojani građani glasaju za partije i kandidate s kojima se poklapaju baš u dimenziji populizma. Međutim, potvrda za to, u vidu rezultata empirijskog proučavanja javnog mnjenja, do sada nije postojala. Zato se u narednom delu ovog poglavlja prikazuju prvi rezultati koji se odnose na povezanost izbornog opredeljivanja i populističkih stavova građana Srbije.

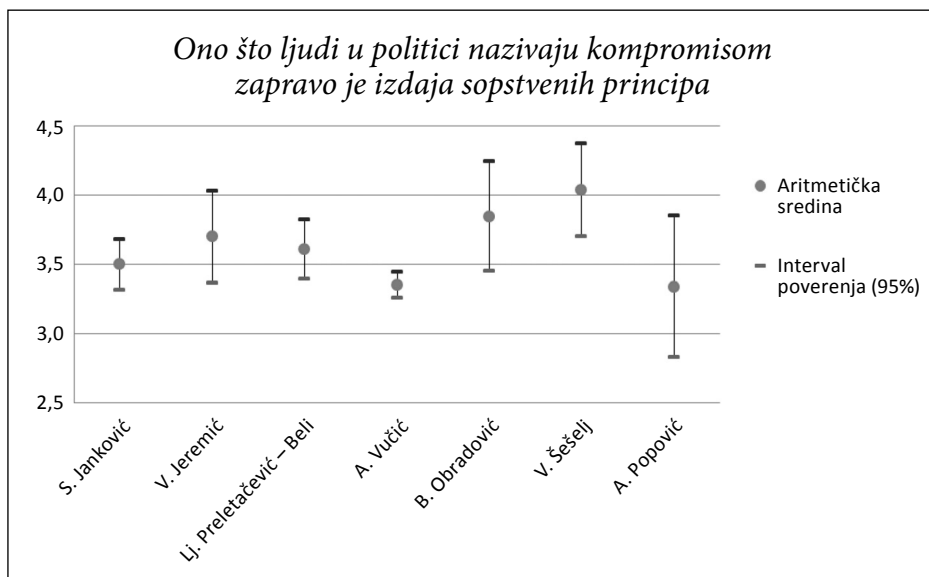
Rezultati su prikazani na sledećih sedam grafikona. Svaki od njih predstavlja prosečne odgovore ispitanika koji su na izborima 2017. glasali za različite kandidate, za svaku od ranije predstavljenih tvrdnji koje operacionalizuju populističku ideologiju. Na grafikonima su prikazane aritmetičke sredine i intervali poverenja (95%), tako da se istovremeno može očitati i statistička značajnost razlika između aritmetičkih sredina. Širina intervala poverenja zavisi od broja ispitanika, tako da je interval širi u slučajevima gde je manje glasača za određenu partiju/kandidata.

Prva analizirana tvrdnja je da je kompromis zapravo izdaja sopstvenih principa (Grafikon 5). Vidimo da je najniži skor zabeležen kod onih koji su glasali za kandidata SNS-a, A. Vučića. Po tome izgleda da su ti glasači relativno

¹ <http://mondo.rs/a996285/Info/Srbija/Aleksandar-Vucic-Pobeda-cista-kao-suza-hvala-Srbijo.html> (pristupljeno 6. 10. 2017).

² <http://www.srbijaizbori.com/article/da-li-raskidi-u-opoziciji-donose-nedosti%C5%BEnu-prednost-sns> (pristupljeno 6. 10. 2017).

najspremniji da prihvate politički kompromis, da ih karakteriše politička fleksibilnost. Drugim rečima, te glasače karakteriše niži nivo ove komponente populizma. Ipak, razlike između glasača različitih partija su male. Statistička značajnost karakteriše samo razlike u odnosu na glasače kandidata V. Šešelja i kandidata B. Obradovića. Viši prosečni skor glasača V. Šešelja se može interpretirati kao ideološka posvećenost, ali i kao populistička rigidnost.

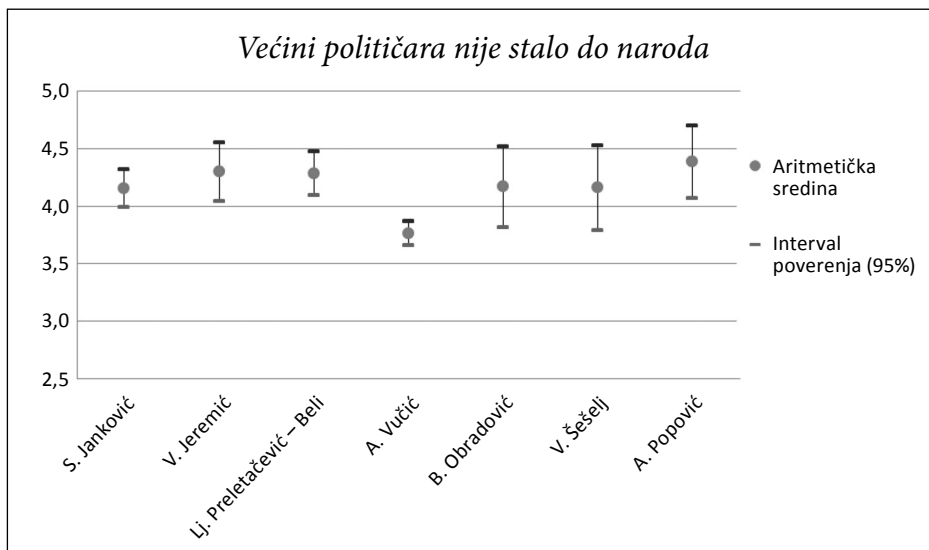
Grafikon 5: Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma

Na sledećem grafikonu su prikazani rezultati za tvrdnju da većini političara nije stalo do naroda (Grafikon 6). Ovaj stav, koji prema teoriji izražava populistički antielitizam, izrazitije karakteriše glasače svih opozicionih partija u odnosu na kandidata SNS-a. Oni koji su glasali za A. Vučića su manje skloni da prihvate toliki stepen antielitizma. Prema ovome rezultatu, ono što je prethodni grafikon nagovestio, ovaj očiglednije potvrđuje – da su barem neki populistički stavovi rasprostranjeniji kod glasača opozicije nego kod onih koji su podržali aktuelnu vlast.

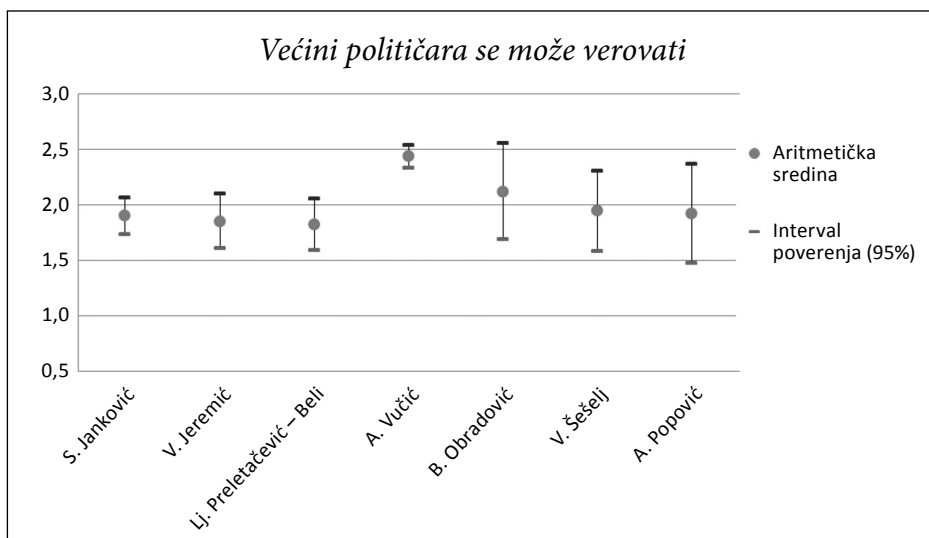
Ipak, na ovakav rezultat moguće da je uticala činjenica da je pobjednički kandidat i pre izbora bio u vladajućoj partiji, zapravo njena dominantna ličnost. Zbog toga bi simpatizeri te partije, i verovatni glasači, mogli biti skloniji da barem neke političare vide u pozitivnom svetlu.

Takođe je zanimljivo i to da su glasači tradicionalnih opozicionih partija podjednako negativno raspoloženi prema 'političarima' kao i oni koji su glasali za

Preletačevića-Belog. On je bio kandidat čiji je celokupan nastup kreiran kao eksplicitna suprotnost tradicionalnim političarima. Rezultati pokazuju da ni oni koji su glasali za druge opozicione partije nemaju glasače manje negativistički raspoložene prema 'političarima'.

Grafikon 6: Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma

Grafikon 7: Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma

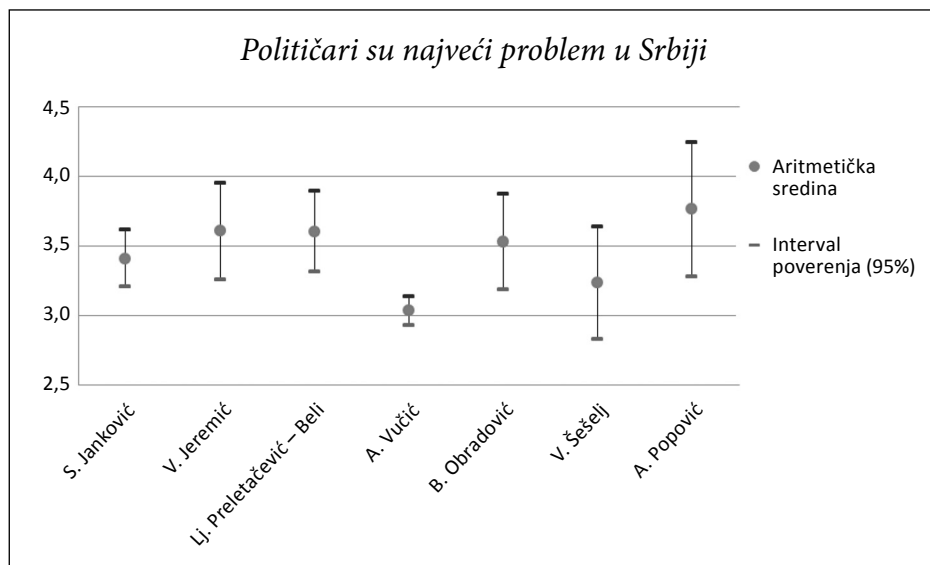
Rezultati za tvrdnju da se političarima može verovati predstavlja Grafikon 7. Ta tvrdnja je u suštini samo suprotno formulisana prethodna tvrdnja, te nije iznenađujuće da su i rezultati slični.

Iako je opšti prosek ovde nizak, tj. ispitanici u celini imaju negativno mišljenje o mogućnosti poverenja u političare, postoje statistički značajne razlike. Pozitivniji stav prema političkoj eliti pokazali su glasači koji su podržali A. Vučića. Statistički značajno niže poverenje u političare pokazali su glasači sve tri glavne opozicione opcije – glasači S. Jankovića, V. Jeremića, i Lj. Preletačevića Belog.

Dakle, i na ovaj način iskazani antielitizam karakteriše glasače opozicionih kandidata.

Sledeća antielitistička tvrdnja kaže da su političari najveći problem u Srbiji. Ovde je prosek Vučićevih glasača na teorijski neutralnoj tački. Izgleda kao da nisu sigurni da li su političari najveći problem Srbije (Grafikon 8). Prosečne vrednosti kod glasača svih ostalih kandidata su u smeru slaganja sa tom tvrdnjom, dakle kritičkog viđenja političke elite. Slično kao i kod prethodnih tvrdnji koje su izražavale antielitizam, i ovde su razlike između glasača A. Vučića i većine opozicionih kandidata statistički značajne (osim u slučaju glasača V. Šešelja).

Prema teorijskoj koncepciji populizma, antielitizam koji karakteriše populiste je redovno praćen izrazitom podrškom populističkom vođi. U idealnom slučaju, radi se o glorifikaciji, a takvom lideru se pripisuje harizmatičnost i sposobnost

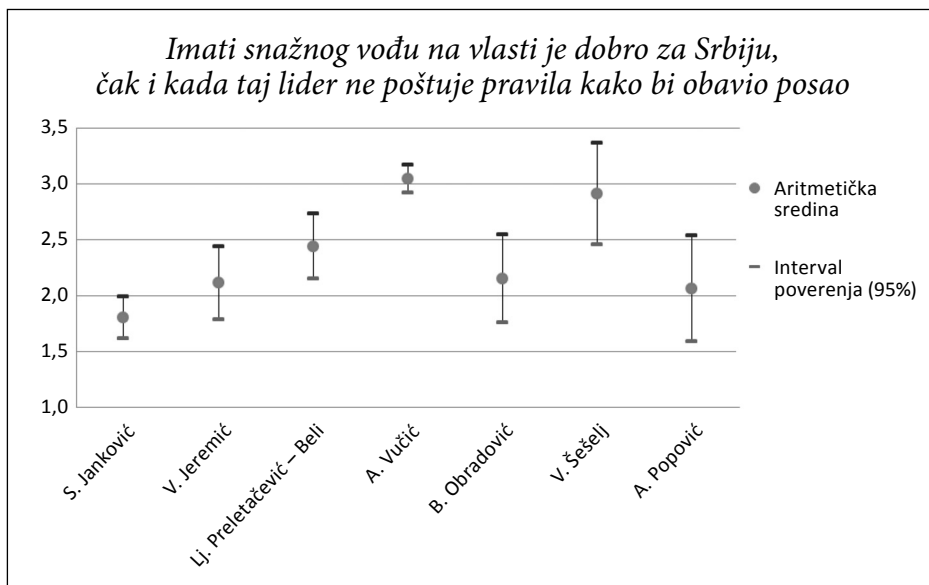

Grafikon 8: Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma

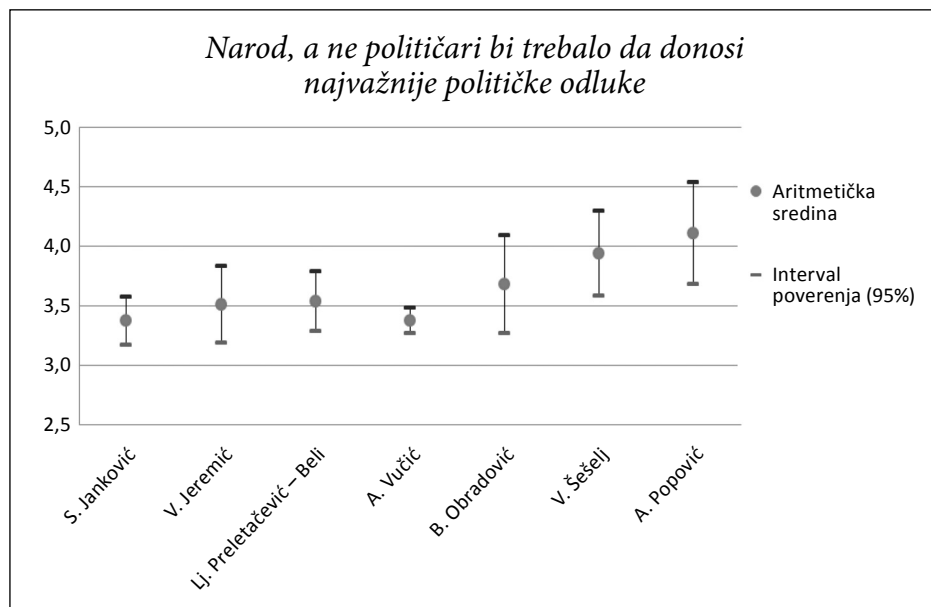
da manipuliše sledbenicima. Peta tvrdnja u ovom skupu populističkih stavova izražava uverenje da je dobro imati snažnog vođu, koji se ne obazire uvek na formalna ograničenja. Grafikon 9 jasno pokazuje da postoje statistički značajne razlike između prosečnih skorova glasača različitih kandidata. Najviši skor, na nivou teorijski neutralnog ili ambivalentnog stava, karakterističan je za ispitanike koji su glasali za A. Vučića. Oni se u značajno većoj meri slažu (preciznije bi bilo: manje se ne slažu) da je dobro imati takvog vođu. Ispitanici koji su podržali ostale kandidate u znatno većoj meri odbijaju taj stav, osim ispitanika koji su glasali za V. Šešelja. Ovi rezultati, dakle, pokazuju da populistička podrška nedemokratskom karakteru političkog 'vođe' manje karakteriše glasače većine opozicionih partija. Najizrazitija opozicija takvom vođi je zabeležena kod ispitanika koji su glasali za S. Jankovića.

Ovde bi se moglo primetiti i da su partije čiji su glasači pozitivnije raspoloženi prema populističkom 'vođi' zaista izrazitije liderske partije. I A. Vučić i V. Šešelj deluju kao vrlo dominantne ličnosti u okviru svojih partija. S druge strane, kandidati S. Janković i V. Jeremić u vreme kandidature uopšte i nisu bili striktno partijske ličnosti. Kandidat Beli je u svojoj kampanji, štaviše, karikirao ulogu političkog vođe.

Naličje populističkog antielitizma je glorifikacija 'naroda'. Taj stav je u ovoj bateriji populističkih indikatora, izražen tvrdnjom da narod a ne političari

Grafikon 9: Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma

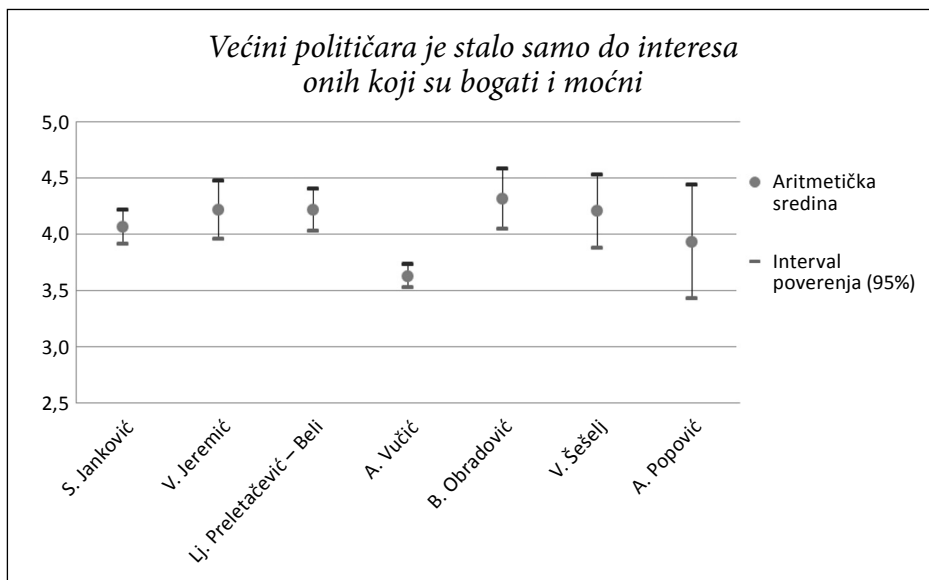

Grafikon 10: *Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma*

treba da donosi najvažnije odluke. Grafikon 10 prikazuje odgovarajuće rezultate. Glasači svih uključenih partija umereno pozitivno prihvataju navedenu tvrdnju. Malo je ispitanika koji bi se u potpunosti suprotstavili ideji o političkoj suverenosti naroda. Pošto se izgleda radi o tvrdnji koja zahvata i socijalnu poželjnost, zapažene su vrlo male razlike između glasača pojedinih partija. Statistički značajno, i to u smeru izrazitijeg slaganja, razlikuju se ispitanici koji su glasali za kandidate SRS-a i DSS-a u odnosu na one koji su glasali za A. Vučića i S. Jankovića. Izgleda da su glasači SRS-a i DSS-a izrazitije uvereni da stavovi građana nisu adekvatno zastupljeni u donošenju političkih odluka.

Konačno, Grafikon 11 prikazuje rezultate koji se odnose na tvrdnju koja je posebno usmerena na identifikaciju potencijalnog 'levog' populizma. Ta tvrdnja izražava uverenje da politička elita zastupa interese bogatih i moćnih. Slično kao i kod prethodnih antielitističkih stavova, i ovde su ispitanici koji su podržali A. Vučića manje negativno nastrojeni prema političkoj eliti. Ovaj aspekt antielitizma je karakterističniji za glasače svih ostalih kandidata, osim ispitanika koji su glasali za DSS kandidata, gde razlika nije statistički značajna.

Odgovori ispitanika na ovo pitanje ne daju povoda da bi se moglo govoriti o specifičnom ideološkom profilu populizma kojeg bi indikovala ova tvrdnja. Kandidati/partije čiji su glasači izrazili izrazitije slaganje sa tom tvrdnjom su ideološki vrlo heterogeni.

Grafikon 11: Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Ovde prikazani rezultati koji se odnose na povezanost izbornog opredeljivanja i populističke ideologije sugerišu nekoliko opštih zaključaka. Prvo, anti-elitizam koji je eksplicitno zastupljen u barem četiri od sedam tvrdnji, generalno je više izražen kod glasača opozicionih kandidata nego kod ispitanika koji su glasali za A. Vučića. Verovatno je sama ta činjenica da su opozicione partije i kandidati bili van vlasti i pre i posle izbora uticala na izraženiji negativan stav prema političarima. Slično, oni koji podržavaju partiju koja je bila na vlasti i pre izbora, i nastavila da politički dominira, imaju manje negativan stav prema političkoj eliti. Ovo takođe sugerise da je merenje populizma, posebno političkog antielitizma osetljivo na status partije/kandidata, i da je to potrebno uzeti u obzir pri tumačenju rezultata. Buduća istraživanja, posebno komparativna, mogla bi dati odgovor da li je taj efekat karakterističan i za ostale zemlje, i kako bi se u analizama mogao kontrolisati.

Drugi je zaključak da je pozitivan stav prema 'snažnom vođi' više prihvaćen kod glasača onih partija/kandidata gde su partijski lideri sami izrazito dominantne političke ličnosti. U našem slučaju, najmanje negativan stav prema takvom vođstvu zabeležen je kod ispitanika koji su glasali za A. Vučića. Dakle, dok se dimenzija antielitizma pokazala karakterističnija za glasače opozicionih partija, podrška za autoritarno vođstvo je manja kod tih partija.

Razlike između glasača u pogledu političke netolerancije (stav prema kompromisu) su gotovo nepostojeće. Izrazitije slaganje ispitanika koji su glasali za SRS kandidata se može pripisati i izrazitijoj ideološkoj posvećenosti. Posebno ako se ima u vidu da je sada vladajuća i dominantna partija, SNS, nastala otcepljenjem od SRS-a.

Glasači koji su podržali različite kandidate se takođe malo razlikuju i u pogledu isticanja naroda kao nosioca političkog suvereniteta. Samo glasači nešto ideološki specifičnijih partija (SRS i DSS) više ističu ovu dimenziju u odnosu na glasače druga dva najpopularnija kandidata (Vučić i Janković). Dimenzija sumnje u političku reprezentativnost političkih elita je u Srbiji, dakle, karakteristična za specifični skup partija koje su na margini po izbornim rezultatima, ali zastupaju političke stavove koji se bitno razlikuju od dominantnih (evroskepticizam, na primer).

Konačno, tvrdnja koja bi trebalo da indikuje levičarski antielitizam pokazuje rezultate jednake kao i ostali antielitistički indikatori. Negativni stav prema političkoj eliti je karakterističniji za ispitanike koji su glasali za skoro sve opozicione partije u odnosu na glasače SNS kandidata.

Najopštiji zaključak je da ni jedna od partija nije konzistentno populistička na svim dimenzijama populističkih stavova ovde uključenih. Pri tome 'partija' ovde znači ispitanici koji su glasali za te kandidate. Ovo se ne odnosi na partije kao organizacije, na politiku koju zastupaju i sprovode, kao ni na njihove javne nastupe.³ Radi se isključivo o stavovima ispitanika koji su glasali za određene kandidate.

Jedna od implikacija ovakvih rezultata tiče se same koncepcije populističke ideologije. Iako teorija sugeriše da postoji nešto kao srž populizma, makar bila vrlo 'tanka', u empirijskim istraživanjima nije lako utvrditi tu srž (e.g., Todosijević, 2015). Upravo prikazani rezultati pokazuju da različiti populistički stavovi karakterišu različite partije/glasače. Ni jedna partija se ne javlja kao konzistentno manje ili više populistička. Pri tome, ovde je analiziran samo deo, mada centralni, populističke ideologije. Moguće je, dakle, da se populizam zaista ne može okarakterisati kao iole konzistentnija ideologija, kada se radi o stavovima u javnom mnjenju.

Ipak, problem može biti i metodološke prirode. Moguće je da sama operacionalizacija populističke ideologije ovde primenjena, nije adekvatna. Moguće je da bi bolje formulisana pitanja dala rezultate koji bi bili bliži teorijskim očekivanjima. Deo razloga za moguće metodološke probleme je i u tome što se radi o bateriji pitanja koja treba da budu primenjiva u komparativnim analizama.

³ Rezultati nekih istraživanja sugerišu da populističke partije leve i desnice, kada su u parlamentu generalno glasaju kao i partije tradicionalne leve odnosno desnice (Otjes & Louwse, 2013).

Zato je bilo neophodno da pitanja budu formulisana uopšteno, da ne bi previše zavisila od specifičnog konteksta.

Ovo tumačenje nas vodi, konačno, i na mogućnost da političke partije u Srbiji, tj. njihovi glasači, zapravo nisu konzistentno populistički. Drugim rečima, etiketa 'populistički' se ne može objektivno primeniti na glasače bilo koje od analiziranih partija. To ne bi bilo iznenađujuće, jer i druga istraživanja sugerišu vrlo slabu ideološku profilisanost glasača u Srbiji (npr., Todosijević, 2016). Alternativno tumačenje, kakvo se uvek može formulisati jeste da se u Srbiji radi o lokalno- specifičnoj varijanti populizma koji izmiče primenjenoj koncepciji. To opet implicira da je populizam termin čije je značenje – lokalno, ali to ga čini i analitički ne naročito korisnim. Ostaje da se zasnovanost ovakvih spekulacija proveri u narednim, detaljnijim analizama ovih podataka, ali i podataka prikupljenih uz pomoć istog instrumenta u drugim zemljama.

LITERATURA

- Akkerman, A., Mudde, C., & Zaslove, A. (2014). How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative political studies*, 47(9), 1324–1353.
- Antonić, S. (2005). Stranačko poistovećenje – slučaj Srbije. *Sociološki pregled*, Vol. 39, br. 2, str. 123–151.
- Bartels, L. M. (2000). Partisanship and voting behavior, 1952–1996. *American Journal of Political Science*, 35–50.
- Campbell, A., P. E. Converse, W. E. Miller, and D. E. Stokes. 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons.
- Hobolt, S., Anduiza, E., Carkoglu, A., Lutz, G. & Sauger, N. (2016). *Democracy Divided? People, Politicians and the Politics of Populism*. CSES Planning Committee Module 5 Pre-Plenary Report (http://www.cses.org/plancom/module5/CSES5_ContentSubcommittee_FinalReport.pdf).
- Lupton, R. N., & Jacoby, W. G. (2016). *The reliability of the ANES feeling thermometers: An optimistic assessment*. Paper presented at the 2016 Annual Meetings of the Southern Political Science Association. San Juan, Puerto Rico, January 7, 2016.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, Volume 39, Issue 4, 541–563.
- Mudde, C. Kaltwasser, R. C. (2012). *Populism in Europe and the Americas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Otjes, S., & Louwse, T. (2015). Populists in parliament: Comparing left-wing and right-wing populism in the Netherlands. *Political Studies*, 63(1), 60–79.
- Pavlović, Z. (2013). Prediktori izborne apstinencije mladih u Srbiji. *Primenjena psihologija* 6, no. 1 (2013): 5–21.
- Slavujević, Z. (2002). Partijska identifikacija građana pre i posle izbora 2000. godine. U: *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*, ur. Vladimir Goati, str. 195–226. Beograd: Institut društvenih nauka.

- Stavrakakis, Y., Andreadis, I., & Katsambekis, G. (2016). A new populism index at work: identifying populist candidates and parties in the contemporary Greek context. *European Politics and Society*, 1–19.
- Todosijević, B. (2015). The elusive substance of populism: Structure of populist ideology in the Netherlands. *Teme*, Vol. 39, No. 9, pp. 1121–1146.
- Todosijević, B. (2016). Left-right ideology: its meaning and effects on party preferences in Serbia. *Sociološki pregled*, 50(2), 161–178.
- Zaslove, A. (2008). Here to stay? Populism as a new party type. *European review*, 16(3), 319–336.

POPULIST ATTITUDES, ELECTORAL TURNOUT AND VOTE CHOICE: RESULTS OF A PUBLIC OPINION RESEARCH IN SERBIA, 2017

BOJAN TODOSIJEVIĆ

Summary The paper presents results of a public opinion survey, conducted after the Serbian presidential election in 2017, focusing on some of the basis political behavior variables. The first part of the paper reports findings on party identification, electoral turnout and vote choice with reference to the 2012 and 2017 elections. This part also deals with respondents estimates of the probabilities that various candidates enter the second round of presidential election. Finally, it reports some finding about party sympathies and political efficacy. The second part of the paper analyses the association between one aspect of populist ideology (anti-elitist orientation) and electoral behavior. The results demonstrate that the included attitudinal measures do not appear to indicate a consistent populist ideology. Voters who supported the ruling party candidate generally obtained higher scores on the indicators of the anti-elitist orientation. The same voters also tend to less disapprove the 'strong leader' figure.

Keywords: populism, ideology, electoral turnout, vote choice, Serbia

POPULIZAM I MEDIJSKA PUBLIKA

JOVANKA MATIĆ*

Sažetak Rad prikazuje deo rezultata istraživanja javnog mnjenja koje je sproveo Institut društvenih nauka (IDN) u junu–julu 2017. godine s ciljem da utvrdi raširenost populističkih stavova među građanima Srbije. Prikazani rezultati analiziraju se u kontekstu teorijskih viđenja uloge medija u stimulanju podrške populizmu, i odlika medijskog sistema Srbije. Istraživanje se nije direktno bavilo uticajem medija na populistička opredeljenja javnosti, ali daje uvide u ovu temu ispitivanjem interesovanja građana za politiku, njihove informisanosti o politici putem medija, razumevanja političkih problema, korišćenja medija kao izvora informacija i odnosa prema slobodi medija. Analiza rezultata pokazuje da iako je populistička vlast u Srbiji ekonomski i politički zarabila najveće medije, ona ne uspeva da ostvari hegemonistički položaj kome teži. Građani su većinski nezainteresovani za politiku, nemaju poverenje u medije, u značajnoj meri koriste malobrojne medije s kritičkom orijentacijom prema vlasti – i smatraju da su za slobodu medija odgovorniji političari nego novinari. Populistički stavovi najprisutniji su kod publike onih medija koji čine glavni stub režima (tabloid *Informer* i TV *Pink*), na nivou proseka kod publike medija bliskih vlasti (RTS i *Večernje novosti*), a najmanje kod publike kritički orijentisanih medija (TV N1).

Ključne reči: javno mnjenje, mediji, populizam, Srbija

Uloga medija u nastajanju i širenju populizma je relativno nova tema u obimnoj literaturi o ovom fenomenu koji snažno obeležava prve decenije 21. veka (Mazzoleni 2003, Krämer 2014, NCCR 2016).

Iako se istraživanju teme pristupa na različite načine, do sada su se iskristalisale tri opšteprihvaćene uloge medija (Albertazzi, McDonnell 2008) u etabliiranju populizma kao novog duha vremena (Mudde 2004). Prvo, mediji su glavni izvor političkih informacija i time akter političkog obrazovanja građana, koje su ranije obavljale političke partije. Drugo, mediji imaju sve više uticaja na oblikovanje političke agende. Treće, komercijalizacija i tabloidizacija novinarstva, dominantnim trendovima personalizacije politike, senzacionalizma, skandala i dramtizacije, pogoduju legitimizaciji i prihvatanju populističkih poruka.

---

* Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.

Istraživanje javnog mnjenja Instituta društvenih nauka, čiji se rezultati predstavljaju u ovom zborniku, nije se posebno bavilo uticajem medija na populistička opredeljenja javnosti u Srbiji. Ipak, anketni upitnik je sadržao nekoliko pitanja koja bar delimično dotiču značaj medija u političkoj komunikaciji, pre svega u kontekstu političkog znanja i razumevanja, poverenja u medije i korišćenje medija kao izvora informacija, kao i tekuće debate o slobodi medija, koju vlast ne priznaje kao problem, iako se Srbiji s raznih strana zamera da u tom pogledu nazaduje. Ukrštanjem odgovora na neka od ovih pitanja i opredeljenja ispitanika prema pojedinačnim aspektima populističke ideologije, dobijeni su određeni uvidi u povezanost posebnih medijskih publika s populističkim raspoloženjem.

1. POLITIČKO INTERESOVANJE I POLITIČKO RAZUMEVANJE

Pitanja o zainteresovanosti građana za politiku, pažnja kojom oni prate politička dešavanja i njihovo razumevanje političkih problema, standardni su deo istraživanja o političkom raspoloženju javnosti i spremnosti za političku participaciju. Iako nisu u centru ispitivanja, mediji se u ovom sklopu pojavljuju kao nezaobilazan činilac i političkog interesovanja, i pažnje, i razumevanja politike. To je posledica procesa medijalizacije politike, koji je primorao sve političke institucije i aktere da svoje aktivnosti usaglasе s logikom medija, budući da su mediji preuzeli tradicionalnu ulogu političkih partija kao glavnih izvora političkog znanja i aktera političke socijalizacije (Manin 1997). Mediji time dobijaju najvažniju ulogu u podsticanju demokratskog angažmana građana, koji obuhvataju interesovanje za politiku, traženje i primanje informacija, diskutovanje o političkim temama i druge oblike političke participacije, kao što su: glasanje, učešće u političkim događajima, članstvo u političkim strankama, nadmetanje za javne i partijske funkcije itd.

Politička participacija se smatra odlikom dobrog kvaliteta demokratskog sistema, budući da omogućuje pojedincima da ispoljavaju svoje interese i poglede i tragaju za zajedničkim rešenjima o pitanjima zajednice, što doprinosi stabilnosti demokratije.

Nivo interesovanja za politiku i razumevanje političkih događaja obično su dobri indikatori spremnosti za učešće u političkom životu.

1.1. Zainteresovanost za politiku

Punoletni građani Srbije, dakle oni s pravom glasa, imaju otklon prema politici. Iako politika ima veliki uticaj na njihov svakodnevni život, apsolutna većina građana (57%) je nezainteresovana za političke teme i događaje (43% je

zainteresovano). Umereni odnos prema politici blago naginje u korist nezainteresovanosti (40% prema 35%). Intenzivan odnos, pak, snažno preteže u tom smeru: dvostruko je više onih koje politika nimalo ne interesuje (17%) od onih koje veoma interesuje (8%).

Zainteresovanost za politiku je dominantna odlika malobrojnih socio-demografskih grupa, i to dve najviše obrazovne grupe, grupe najimućnijih građana i pristalica nekih političkih stranaka (tri vladajuće i četiri opozicione od 14 ispitivanih stranaka).

U poređenju s istraživanjem IDN-a iz 2010. godine, zainteresovanost za politiku je u opadajućem trendu. Tada je zabeležen suprotan odnos prema politici: građani su nešto češće bili zainteresovani (52%) nego nezainteresovani (48%) za političke događaje i teme.

Interesovanje za politiku je ravnomerno raspoređeno među starosnim grupama. Najstariji ispitanici (više od 55 godina) iskazuju nešto veću zainteresovanost od proseka (45%), iako i kod njih preovlađuje nezainteresovanost (55%), dok između mlađih ispitanika (od 18 do 34 godine) i onih u srednjim godinama (od 35 do 54) nema razlike (58% ukupno nezainteresovanih prema 42% zainteresovanih). Intenzivna zainteresovanost je najprisutnija u najmlađoj starosnoj grupi (11%), a najmanja u srednjoj (6%), dok je potpuno odsustvo interesovanja veoma slično u sve tri starosne grupe (16–17%).

Interesovanje za politiku raste s obrazovnim nivoom, pa dve najobrazovanije grupe odudaraju od opšteg trenda dominirajuće nezainteresovanosti. Politika zanima 15% građana bez osnovnog obrazovanja, 30% s osnovnom školom,

40% sa završenom srednjom školom, 48% s višom školom, 60% s fakultetskim obrazovanjem i 70% s najvišim obrazovanjem. Ispitanici s fakultetskom i diplomama višeg stepena obrazovanja (master, specijalizacija, doktorat) veoma su retko potpuno nezainteresovani (8% i 6%) i natprosečno često veoma zainteresovani (12% i 24%). Ispitanici s višom školom su polarizovani, dok oni sa srednjom prate generalni trend i iskazuju dva i tri puta češću potpunu nezainteresovanost od velike zainteresovanosti.

Zainteresovanost raste i s rastom finansijskih pokazatelja o stanju domaćinstva. Politika ne interesuje po dve trećine (66%) ispitanika iz dve najsiromašnije grupe (domaćinstvo koje nema uvek ni za hranu, ili nema za odeću), a najimućnija grupa je jedina s natpolovičnom zainteresovanošću (53%). Dve srednje stojeće grupe građana (nemaju za neke skuplje stvari, i za auto) prate generalni model većinske nezainteresovanosti za politiku (po 54%).

Stranački opredeljeni građani se ponašaju suprotno od celine populacije. Kod većine partijskih simpatizera koji su relevantno zastupljeni u uzorku (više od 3) dominira interesovanje za politiku. Po broju zainteresovanih prednjače pristalice i opozicionih i vladajućih stranaka – najviše PSG-a (82%) i LDP-a (77%), zatim SDP-a (R. Ljajić) (71%), DJB-a (67%), SPS-a (65%) i SNS-a (64%), pa DS-a (58%). Pristalice SRS-a i DSS-a su na sredini skale s polarizovanim odnosom (53%, tj. 50% zainteresovanih).

Kod ostalih preovlađuje ukupna nezainteresovanost (SDA: 80%, SVM: 64%, Beli – Samo jako: 61%, PUPS: 57%, Dveri: 52%). Pristalice dveju partija koje su najbrojnije u Sandžaku imaju dijametralno suprotan odnos prema politici: u slučaju vladajuće SDP (R. Ljajić) to je zainteresovanost (80%), a u slučaju opozicione SDA (S. Ugljanin) nezainteresovanost (80%). Ovaj nalaz treba uzeti s rezervom zbog malog broja ispitanika bliskih obema partijama (5 i 6). Natprosečno odsustvo zanimanja za politiku iskazuju simpatizeri SVM-a (36%) i Beli – Samo jako (28%).

1.2. Pažnja u praćenju političkih dešavanja preko medija

Pažnja s kojom građani prate politička dešavanja preko medija – televizije, radija, novina i interneta – u potpunosti odgovara njihovom interesovanju za politiku. Raspodela odgovora o velikoj pažnji, priličnoj pažnji, malo i nikakvoj pažnji, poklapa se s raspodelom odgovora o velikoj i umerenoj zainteresovanosti, umerenoj i nikakvoj nezainteresovanosti.

Većina građana (58%) poklanja političkim informacijama malo ili nimalo pažnje. Od 10, tek četiri ispitanika s mnogo ili prilično pažnje prati politička dešavanja. Razlika između ekstremno pasivnih i aktivnih u ovom pogledu je dvostruka u korist onih koji uopšte ne prate politiku (16% prema 9%).

Male varijacije u odgovorima ispitanika ukazuju da ogromna većina građana najveći deo informacija o političkim događajima dobija iz medija, tj. da se veoma mali broj njih obaveštava iz drugih izvora.

Pažnja u praćenju političkih dešavanja (u %)

	Veoma zainteresovan	Prilično zainteresovan	Prilično nezainteresovan	Potpuno nezainteresovan
Zainteresovanost za politiku	8,1	35,1	40,3	16,5
	Mnogo	Prilično	Malo	Nimalo
Pažnja u praćenju politike	8,7	33	41,6	16,3

Pažnja u praćenju politike preko medija zavisna je od istih varijabli, kao i interesovanje za politiku: ona je veća ukoliko je obrazovanje veće i ekonomsko stanje domaćinstva bolje, nije mnogo zavisna od starosnog doba, a stranačko opredeljenje ima isti uticaj kao na zainteresovanost za politiku.

1.3. Razumevanje političkih problema

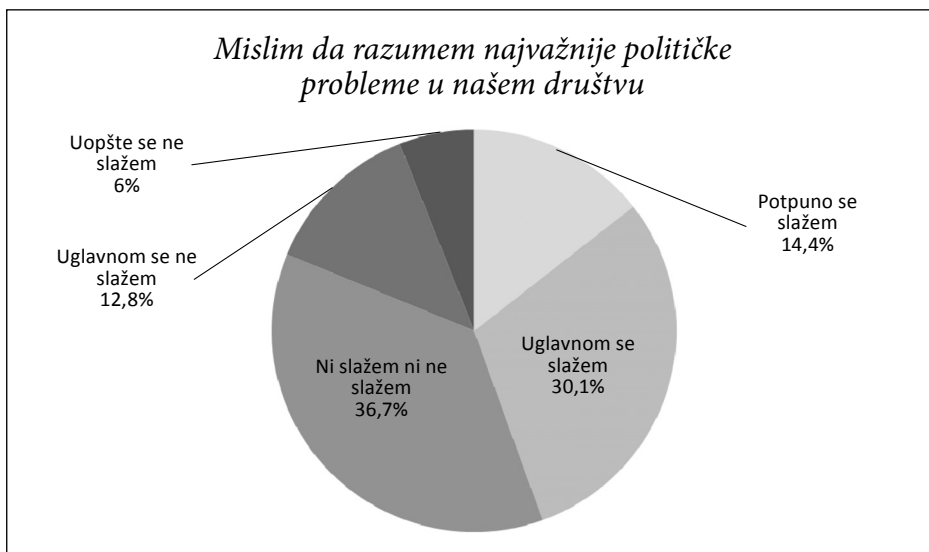
Nešto manje od polovine građana (44%) smatra da razume najvažnije političke probleme u Srbiji. Iako nije apsolutno većinski, ovo je preovlađujući osećaj među populacijom. Jedna petina (19%) ne misli da ih razume, bar ne u potpunosti, dok je trećina (37%) podeljenog mišljenja.

Pozitivna samoocena o razumevanju političkih problema je dominantna među svim starosnim i obrazovnim grupama, osim među građanima sa samo osnovnoškolskim obrazovanjem ili bez njega.

Iako su osilacije među različitim starosnim grupama male, one su najveće između mlade i srednje generacije. Mišljenje da razumeju najvažnija politička pitanja nešto češće iskazuju ispitanici do 35 godina (48%), zatim oni sa više od 55 (45%), a najređe pripadnici srednje generacije (42%). Među ljudima srednjih godina prisutniji je i osećaj nerazumevanja (21%), gde je nešto češća i nezainteresovanost za politiku, a u istoj meri među mlađima i starijima (po 18%).

Pozitivnu ocenu svog razumevanja političkih problema najčešće iskazuju najobrazovaniji (60% fakultetski obrazovanih i 74% onih sa većim stepenom). Među onima sa višom, srednjom školom i školom za radnička zanimanja nema bitnih razlika: nešto manje od polovine (oko 44%) smatra da razume političke

probleme. Među najniže obrazovanim grupama tek svaki peti (bez obrazovanja), svaki četvrti (sa osnovnim obrazovanjem) ili svaki treći (nezavršena srednja škola) smatra da razume politička pitanja, a najčešće (u prva dva slučaja u natpolovičnoj većini) nisu sigurni da li ih razumeju ili ne razumeju. Ovakva raspodela odgovora ispitanika je u saglasnosti s njihovim iskazanim interesovanjem za politiku.

Finansijska moć domaćinstva nema bitnijeg uticaja na osećaj razumevanja političkih problema, osim kod dve najsiromašnije grupe. Kod njih je dominantan ili osećaj nerazumevanja (38%) ili podeljeno mišljenje (41%), dok je za ostale grupe koje nisu opterećene brigom za zadovoljenje osnovnih potreba karakterističan odnos kao za celokupnu populaciju, pa nešto manje od polovine (46–7%) smatra da razume najvažnije političke probleme, a trećina (33–36%) ima podeljeno mišljenje.

Kao i zainteresovanost za politiku, i ocene o razumevanju politike su u snažnoj korelaciji sa stranačkom orijentacijom. Kod pristalica većine stranaka dominira osećaj da razumeju političke probleme, osim u slučaju SRS-a (38%) i SDA S. Ugljanina (80%). Pristalice LDP-a i SDP-a su podeljene na dve istovetne grupe: po 50% smatra da razume politiku, a po preostalih 50% da niti razumeju niti ne razumeju. Najveću pouzdanost u svoje političko razumevanje iskazuju pristalice dve opozicione snage – PSG-a (72%) i DJB-a (67%), a za njima slede pristalice vladajućih stranaka – SNS -a (58%), SPS-a (57%), SVM-a (55%). Pristalice Dveri izražavaju razumevanje u 55% slučajeva, Beli – Samo jako i DSS-a u 50%, pristalice DS-a u 40% slučajeva.

1.4. Dominacija tihe, nezainteresovane i pasivne većine

Opadajući trend interesovanja za politiku, dominacija nezainteresovanosti, mala ili nikakva pažnja koja se posvećuje političkim dešavanjima i ispodpolovično razumevanje političkih problema u zemlji: zajedno ukazuju na nerazvijeni koncept aktivnog građanstva u Srbiji, i malu spremnost građana da učestvuju u političkim procesima. Četiri od 10 građana se zanimaju za politiku, prate politička dešavanja preko medija i smatraju da razumeju najvažnije političke probleme u društvu. Na izborima, prema istraživanju, učestvuje njih šest (u realnosti nešto više od pet), ali se može realno pretpostaviti da su drugi oblici političke participacije gotovo 60% birački sposobnih građana oskudni. „Tiha većina“, nezainteresovana, nedovoljno obaveštena, s nejasnim razumevanjem političkih problema i pasivna, dakle, čini osnovu političkog sistema i njegovih potencijala za konsolidaciju demokratije. Pasivno građanstvo, kako upozorava Miler, idealna je podloga za uspon populističkih aktera koji ne samo da tvrde da predstavljaju autentičnu volju naroda već i „pokušavaju da stvore ujedinjen (i pasivan) narod“ (Miler, 2017:55).

Najaktivniji građani su najobrazovaniji i najimućniji, kao i pristalice vladajućih stranka SNS, SPS i SDP (R. Ljaić), kao i opozicionih stranaka DS, PSG, LDP i DJB. Mlada generacija ne iskazuje veće interesovanje i razumevanje politike od proseka, a po odsustvu interesovanja i razumevanja prednjači srednja generacija.

2. KORIŠĆENJE MEDIJA I ODNOS PREMA MEDIJIMA

Za populističke režime, pluralistički, nepristrasni i kritički mediji predstavljaju smetnju ostvarenju ideala direktne povezanosti s narodom i identifikacije. Ideja pluralističke debate između suprotstavljenih gledišta i njihova artikulacija kroz takmičarske političke platforme suprotna je njihovom shvatanju homogene, uniformne narodne volje (NCCR, 2016). Populisti stoga teže da eliminišu posrednike i vrlo često da se „otarase novinara“ (Miler, 2017: 43), optužujući medije za medijaciju, „iako, kao što sama reč ‘mediji’ kaže, oni upravo to treba da rade“ (*Ibid.*, 43). Umesto konstruisanja narodne volje kroz široku racionalnu debatu i proces stvaranja kritičkog mišljenja, populisti teže aklamaciji i drugim oblicima direktnog izražavanja narodne volje. Populistima su stoga mediji potrebni samo kao transmisioni mehanizam njihovih političkih poruka, a ne i kao slobodni entiteti koji te poruke kritički preispituju i reprezentuju raznovrsne građanske glasove i interese.

Vlast SNS-a i Aleksandra Vučića u Srbiji samo je jedan od primera navedenog odnosa populista prema medijima. Ona je uspela da najvažnije medije upodobi svojim potrebama. Pored strategija koje su medije stavile u klijentelistički

odnos prema vlasti – (nastavljanje urušavanja medijskog tržišta, iskorišćavanje privatizacije da se direktno državno upravljanje medijima u državnoj svojini zameni upravljanjem u interesu vlasti od strane pojedinaca ili grupa u klijentelističkim odnosima sa vlašću, uspostavljanje finansijske zavisnosti javnih medijskih servisa RTS i RTV od državnog finansiranja, zloupotreba novouvedenog sistema projektnog finansiranja medijskih sadržaja od javnog interesa za finansiranje medija bliskih vlasti, izostavljanje regulacije državnog i političkog oglašavanja iz novog Zakona o oglašavanju, nastavljanje opstrukcije primene zakonskih odredbi o transparentnosti medijskog vlasništva i dozvoljavanje nekontrolisane koncentracije vlasništva, pasiviziranje Regulatornog tela za elektronske medije) u ovom procesu kao pogodna strategija korišćen je i izbor najpopularnijih (RTS), najkomercijalnijih (TV Pink) i najtabloidnijih medija (dnevni listove Informer i Srpski telegraf) – za glavne propagandne alatke vlasti.

Pitanja u upitniku imala su za cilj da utvrde: da li građani prepoznaju upliv vladajuće politike na medije i kako se odnose prema tome u korišćenju medija koji su glavni saveznici vlasti, i onih (malobrojnih) koji gaje kritički odnos prema vlasti.

Ispitivanje odnosa prema medijima usmereno je na dva aspekta: poverenje u medije i percepciju aktera koji ima odgovornost za stanje slobode medija.

2.1. Korišćenje medija

Iako je u Srbiji registrovano više od 1.800 medija, većina građana koristi tek nekoliko medija kao glavne izvore političkih informacija. To su nekoliko televizijskih stanica dostupnih na celoj teritoriji i sa značajnom informativnom produkcijom i nekoliko dnevnih listova koji imaju štampana i online izdanja, dok je radio generalno izgubio na značaju. Ispitivanje o korišćenju medija u upitniku je stoga bilo fokusirano na identifikovanje publikâ najzanačajnijih medija i na učestalost njihovog praćenja.

Za većinu građana glavni informativni izvor je Republički javni servis RTS, koji svakodnevno ili skoro svakodnevno prati 62%, a bar jednom nedeljno još 22% (8% retko ili nikada). Drugi je TV Pink koji na svakodnevnoj osnovi prati 42% odrasle populacije (retko ili nikada ga gleda 21%). TV N1, jedinu televiziju sa kritičkom uređivačkom politikom, redovno gleda 16%, a retko ili nikada 51% ispitanika.

Dok su prve dve stanice dostupne na celokupnoj teritoriji Srbije, N1 je kao kablovska televizija dostupna samo pretplatnicima distributera medijskih sadržaja (kablovska, satelitska televizija, IPTV), i to ne svim, kojih je u prvoj polovini 2017. godine bilo 1,7 miliona (u pitanju su domaćinstva).¹ Prema podacima

¹ <http://www.ratel.rs/upload/Kvartalni%20pregled%20podatka%20o%20stanju%20trzista%20elektronskih%20komunikacija%20Q2%202017%20-%20cirilica.pdf>.

Nielsen Audience Measurement, u vreme anketnog ispitivanja RTS1 je pratilo 3,6% stanovnika Srbije starijih od četiri godine (oko tri miliona), TV Pink 2,4% (2,3 miliona), dok za N1 podaci nisu dostupni.² Jedini javno objavljeni podatak o popularnosti TV N1 jeste da je u noći nakon parlamentarnih izbora aprila 2016. godine udeo N1 u ukupnoj gledanosti bio 13,5%, što je bilo više od udela gledanosti TV Pink (10,7%), a manje od gledanosti RTS1 (19,5%).³

Učestalost korišćenja informativnih izvora (u %)

	RTS	TV Pink	TV N1	Blic	V. novosti	Kurir	Informer	Politika	Srpski telegraf
Svakodnevno	61,9	42,4	16,4	19,6	14,1	13,3	11,7	10,2	4,3
1–2 nedeljno	22,0	24,4	16,1	18,7	18,1	15,7	12,9	13,1	9,5

Za razliku od TV publike koja je dominantno usmerena na medije bliske vlasti, novinska publika ima raznovrsnije orijentacije. Građani se češće informišu preko semi-tabloida nego tabloida, iako se tabloidi hvale najvećim tiražima. Ispitanici učestalije prate povremeno kritički Blic (20% svakodnevno), što uključuje i njegovu *on-line* verziju, nego nacionalno i propagandno orijentisane Večernje novosti (14%), dok je svakodnevna publika tabloida podeljena između kritički opredeljenog Kurira (13%) i propagandno korišćenog Informera (12%). Najmlađi tabloid u službi vlasti, Srpski telegraf, svakodnevno čita 4% građana. Kurir nikada ili retko prati 52%, a Informer 59% ispitanika. Prma ovim rezultatima, jedini ispitivani dnevni ne-tabloid Politika takođe ima značajnu svakodnevnu čitanost (10%), iako ima manji tiraž od drugih dnevnika.

Stranačka opredeljenost ima uticaja na izbor glavnog sredstva informisanja. Većina stranački opredeljenih građana bira RTS. U gledanju programa TV Pink, kao medija najbližeg vlasti i N1, kao medija koji najviše neguje kritički pristup vlasti, postoje velike razlike s obzirom na stranačke preferencije.

RTS svakodnevno gleda više od polovine pristalica 10 od registrovanih 14 stranaka koje ispitanici smatraju najbližima. U tome prednjače simpatizeri PUPS-a (86%), SNS-a (78%) i SPS-a (75%), a na začelju te liste su simpatizeri DS-a (41%) i LDP-a (20%), kao i pristalice manjinskih stranaka SVM (17%) i SDA (20%). Retki su oni koji RTS veoma retko ili nikada ne gledaju (kod većine od 0 do 6%), a češće od proseka RTS ignorišu pristalice LDP-a (29%), SVM-a (25%) i SDP-a (20%).

² <http://www.rts.rs/page/rts/sr/CIPA/story/171/istrazivanja/2846060/gledanost-tv-programa-s-nacionalnom-pokrivenoscu-u-julu-2017godine.html>.

³ <http://ba.n1info.com/a92688/Svijet/Regija/Gledanost-programa-N1-u-Srbiji.html>.

Gledaoci informativnih sadržaja TV Pink i TV N1 su u velikoj meri stranački obeleženi. Pristalice samo četiri od 14 stranaka gledaju TV Pink svakog dana, i to samo vladajućih stranaka (PUPS – 71%, SNS – 66%, SDP – 67%, SPS – 58%). Međutim, među pristalicama sve ove četiri stranke više je gledalaca RTS-a nego Pinka. Od ostalih stranački opredeljenih ispitanika, TV Pink gleda tek trećina (SRS, DJB), četvrtina (DSS, SDA, Dveri, Beli – Samo jako) ili još manje ispitanika (11% pristalica DS-a i 17–18% LDP-a i PSG-a). Čak polovina pristalica DS-a, LDP-a i PSG-a nikada ili retko gleda TV Pink, dok je to kod drugih simpatizera slučaj najviše do jedne četvrtine.

Korišćenje medija među stranačkim pristalicama (u %)

		PUPS	SNS	SPS	DJB	DSS	SRS	SDP
RTS	Svaki dan	85,7	78,3	75,4	66,7	62,5	60,0	60,0
	Nikada	0	2,7	0	0	6,3	2,2	20,0
Pink	Svaki dan	71,4	66,3	58,1	37,5	25,0	37,8	66,7
	Nikada	28,6	7,1	3,2	12,5	12,5	20,0	16,7
N1	Svaki dan	0	16,9	5,4	11,1	14,3	12,8	0
	Nikada	85,7	52,2	66,1	11,1	35,7	66,7	60,0

		Dveri	Beli	PSG	DS	LDP	SDA	SVM
RTS	Svaki dan	58,6	52,9	52,5	40,9	28,6	20,0	16,7
	Nikada	10,3	11,8	5,0	9,1	28,6	0	25
Pink	Svaki dan	22,2	27,8	17,9	11,4	16,7	25,0	0
	Nikada	29,6	27,8	53,8	50,0	50,0	0	45,5
N1	Svaki dan	14,8	29,4	55,3	53,5	57,1	0	9,1
	Nikada	40,7	35,3	23,7	11,6	14,3	60,0	63,6

Televizija N1 je glavni izvor informacija upravo za one koji najređe gledaju TV Pink. Informacije TV N1 svakodnevno prati 57% simpatizera LDP-a, 55% PSG-a i 53% DS-a, dok se udeo njegovih svakodnevnih gledalaca među pristalicama vladajućih stranaka kreće od 0 (PUPS, SDP), do 5% (SPS) i 9% (SVM) i najviše do 17% (SNS). Tek nešto više od desetine (11%–15%) simpatizera ostalih opozicionih stranaka gleda TV N1, s izuzetkom pristalica Beli – Samo jako (29%).

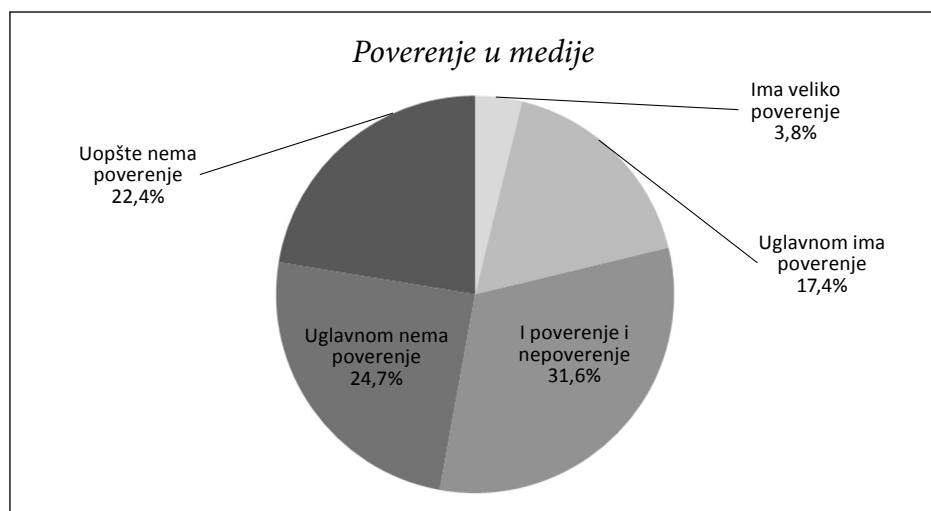
2.2. Poverenje u medije

Merenje poverenja građana u društvene institucije svrstalo je medije u listu onih koji nemaju integrativni potencijal.

Budući da su mediji u Srbiji, sem malog broja izuzetaka, u privatnom vlasništvu, oni bi trebalo da se tretiraju kao institucije civilnog društva. Poverenje u institucije civilnog društva, koje obavljaju socijalnu integraciju mimo države i mimo tržišta, prema Slavujeviću predstavlja „indikator razvijenosti i legitimnosti temelja demokratičnosti društva“ (Slavujević, 1999: 73). Međutim, zbog velikog uticaja države na funkcionisanje medija, njihove ekonomske zabljenosti, a zatim i raznih oblika političkih uticaja na medijske sadržaje, „mediji su više funkcija političke volje novih elita, nego faktor demokratizacije celokupnog društvenog sistema“ (Matić, Nedeljković 2014: 73), pa je o njima teško govoriti kao o oblicima „racionalizacije interakcije između države i društva“ i „slobodne artikulacije i realizacije različitih interesa“, kako ih definiše Slavujević (*Ibid.*, 73). Mediji su i dalje poprište političkih sukoba i veoma se često dele na režimske, koji štite interese vlasti i malobrojne nezavisne, koji deluju u funkciji javnog interesa. Podatke o poverenju u medije stoga pre treba tumačiti kao indikator percepcije nezavisnosti medija od silovitih pokušaja vlasti da ih uvrsti u svoju propagandnu mašineriju nego kao indikator razvijenosti i legitimnosti temelja demokratičnosti društva.

Dominantni odnos građana prema medijima je nepoverenje. Ono je prisutno dvostruko češće (47%) nego poverenje (21%), ali je i znatan broj onih koji gaje i poverenje i nepoverenje (32%). U proseku, od 10 građana, pet ne veruju medijima, tri im i veruje i ne veruje, a dva veruje.

Obe pojedinačne kategorije nepoverenja (umereno i potpuno) češće su prisutne kod građana i od umerenog i od velikog poverenja. Naročito je veliki raskorak između krajnosti ove skale – dok svega 4% građana ima veliko poverenje,

petostruko više (22%) nimalo ne veruje medijima. Umereno nepoverenje (25%) je približno slično prisutno kao i potpuno nepoverenje (22%).

Ovi nalazi ukazuju da građani ne prepoznaju delovanje većine medija kao instrumenta javnosti. U poređenju s rezultatima istraživanja IDN-a iz 2010. godine, odnos prema medijima je dramatično promenjen. Tada su mediji bili jedna od retkih institucija s većim ukupnim poverenjem (46%) nego nepoverenjem (33%) građana (Matić, 2102, 313).

Nijedna pojedinačna starosna, obrazovna ili imovinska grupa građana nema većinsko poverenje u medije, a od stranački opredeljenih, to je slučaj samo sa jednom.

Ukupno poverenje i nepoverenje u medije je ravnomerno rasporstranjeno među mladom, srednjom i starijom generacijom, sa samo jednom značajnom razlikom: duplo je više ispitanika sa umerenim poverenjem u medije među ispitanicima starijim od 55 godina (23%), nego među onima u srednjim godinama (14%) i među mlađima od 35 godina (12%). Mlađi ispitanici su, dakle, kritičkije orijentisani prema medijima od sredovečnih i starijih.

Obrazovanje se pokazuje kao uticajan činilac samo kod najnižih obrazovnih grupa (nezavršena ili završena osnovna škola, nezavršena srednja škola) koje prednjače u iskazivanju velikog poverenja u medije. Ono kod pomenute tri grupe iznosi 13%, 7% i 9%, a kod svih ostalih 2–4%. Kod ovih grupa nepoverenje ima oko trećine ispitanika, dok je u drugim obrazovnim grupama ono rasprostranjeno na polovinu. Potpuno odustvo poverenja je relativno ravnomerno raspoređeno kroz obrazovne grupe (20–25%), a najmanje ga iskazuju ispitanici sa završenom višom školom (15%).

Poverenje u medije nije u snažnoj korelaciji s finansijskim stanjem domaćinstva. Ispitanici iz pet imovinskih grupa pokazuju sličan odnos poverenja u medije – oko jedne polovine ne veruje medijima, jedna trećina ima podeljen stav, a jedna petina veruje. Jedini izuzetak je najsiromašnija ekonomska grupa. Dve trećine ovih ispitanika (65%) ne veruju medijima, a od njih čak 40% ne veruje nimalo. Istovremeno, u ovoj grupi je najveći udeo onih koji imaju veliko poverenje (10%, nasuprot ostalima sa oko 3%).

Mnogo više nego starošću i obrazovanjem, poverenje u medije posredovano je stranačkim opredeljenjima. Bez obzira na stranačke preferencije, pristalice stranaka se prema medijima odnose s nepoverenjem ili pomešanim osećanjima. U 13 od 14 slučajeva, poverenje nije bilo dominantni odnos prema medijima. Izuzetak su simpatizeri SDA (S. Ugljanin), ali je već napomenuto da ovaj nalaz nije pouzdan zbog malog broja ispitanika u uzorku. Generalno, pristalice vladajućih stranaka više veruju medijima nego pristalice opozicionih stranaka, ali među prvima to čini tek jedna trećina, četvrtina ili petina, sem u

slučaju PUPS-a (dve petine). Poverenje češće iskazuju pristalice manjih vladajućih stranaka – kao što su PUPS (43%) i SVM (36%), nego glavnih. Pristalice SNS-a češće veruju medijima (31%) nego pristalice SPS-a (24%) i SDP-a (20%). Značajno poverenje u medije imaju i simpatizeri DSS-a (25%).

Među pristalicama većine opozicionih stranaka poverenje je retko. Najmanje poverenja iskazuju pristalice Dveri (svega 3%), a zatim DS-a i DJB-a (po 11%), PSG-a (13%) i SRS-a (13%). Niko od ispitanih pristalica ovih stranaka nije imao veliko poverenje u medije, već samo umereno. Međutim, pristalice LDP-a (29%) i Beli – Samo jako (22%) su po ukupnom odnosu poverenja bliži pristalicama vladajućih stranaka.

Nepoverenje u medije prisutnije je kod pristalica opozicionih stranaka, ali je ponekad preovlađujuće i kod pristalica vladajućih stranaka. Nepoverenje je najraširenije i najintenzivnije među pristalicama DJB-a (67%), DS-a i PSG-a (po 62%), a apsolutno većinsko nepoverenje gaje još i simpatizeri Dveri (58%), LDP-a (57%) i SRS-a (54%).

Pristalice pojedinačnih vladajućih stranaka imaju različit odnos prema medijima.

Pristalice SNS-a su podeljene na tri relativno ujednačene grupe – po trećina veruje medijima (31%), ne veruje medijima (37%) i ima podeljen stav (32%). Kod simpatizera SPS-a podjednako su velike grupe ispitanika koje imaju nepoverenje i pomešana osećanja (po 38%), a najmanja je grupa onih koji medijima veruju (24%). Pristalice PUPS-a medijima ili veruju ili ne veruju, a nepoverenje (57%) je češće prisutno od poverenja (43%). I kod pristalica SVM-a preovlađuje nepoverenje (46%), dok je više verujućih (36%), nego neopredeljenih (18%).

Pristalice jakih opozicionih stranaka, kao što su DS, DJB, PSG imaju isti model odnosa prema medijima: dve trećine im ne veruje, jedna petina je neopredeljena, a jedna desetina im veruje.

Kod drugih opozicionih stranaka oko polovine pristalica gaji nepoverenje prema medijima, dok je udeo neopredeljenih i verujućih različit. Pristalice SRS-a manje veruju medijima (54% nema poverenje, 13% im veruje) nego pristalice Beli – Samo jako (45% nema poverenje, 22% veruje) ili pristalice LDP-a (57% nema poverenje, 29% im veruje).

2.3. Zavisnost slobode medija od političara

Sloboda medija jedan je od dugoročnih kontroverznih aspekata demokratske orijentacije aktuelne vlasti. Nasuprot mnogobrojnim pokazateljima opadanja slobode medija pod aktuelnim režimom i ukazivanja kako međunarodnih, tako i domaćih, pre svega profesionalnih institucija na nepoštovanje standarda

slobode izražavanja i medija, vlast odbija kritike, navodeći da su novinari slobodni u svom delovanju i da su značajni mediji, a posebno društvene mreže, preplavljeni kritikom vlasti. Upitnik je stoga težio da utvrdi percepciju nezavisnosti medija od politike u kontekstu slobode medija, koja je merena stepenom slaganja sa stavom „Sloboda medija u Srbiji mnogo više zavisi od političara nego od novinara“.

Više od polovine građana (58%) smatra da na slobodu medija više utiču političari nego novinari, dok je obrnut stav prisutan pet puta ređe (12%). Jedna trećina građana (30%) ima podeljeno mišljenje po ovom pitanju.

Svega 3% građana ima čvrsto uverenje da se političari ne mešaju u slobodu medija, dok 30% snažno veruje da se mešaju. Blaga uverenja takođe su višestruko prisutna u korist odgovornosti političara za slobodu medija (29% se uglavnom slaže s tvrdnjom, a 9% se uglavnom ne slaže).

Odgovornost za slobodu medija političarima pripisuju najviše mlađi ispitanici i oni s višim stepenom obrazovanja, dok finansijski status njihovih domaćinstava ne utiče jasno na ovo mišljenje. To je i dominantni stav pristalica svih stranaka.

Mišljenje o većoj zavisnosti slobode medija od političara nego od novinara direktno je povezano sa starosnim dobom – što su ispitanici mlađi, oni češće prihvataju taj stav, dok sa starošću rasprostranjenost stava opada. Dve trećine mlađih ispitanika (68%) smatra političare odgovornijima, dok je to slučaj sa

58% građana srednjih godina i 52% starijih od 55 godina. Mladi su najređe neopredeljeni po ovom pitanju, a među njima je i najmanje onih koji se ne slažu s tvrdnjom o zavisnosti slobode medija od političara.

Što su ispitanici obrazovaniji, oni češće misle da sloboda medija zavisi od političara. Kod ispitanika bez osnovne škole ovo mišljenje je prisutno u četvrtini slučajeva, a kod onih s osnovnom oko 40%; sa srednjim i višim obrazovanjem je iznad natpolovičnog, a kod najobrazovanijih dostiže do dve trećine. Između ispitanika s fakultetskim obrazovanjem i onih s još višim stepenom postoje male razlike u odgovorima. Nosioци master i doktorskih diploma su malo rezervisaniji u saglašavanju s tvrdnjom o odgovornosti političara (2–5%), što bi se moglo tumačiti kao posledica izraženijeg stava i o postojanju odgovornosti novinara za slobodu medija.

Od stranački opredeljenih ispitanika, svi osim pristalica SNS-a i SDA većinski misle da sloboda medija više zavisi od političara nego od novinara. Ovo mišljenje je posebno dominantno među simpatizerima DS-a (86%), LDP-a (86%), PSG-a (85%), Dveri (77%) i DJB (70%), ali ga dele i pristalice vladajućeg SDP-a (R. Ljajić) – (83%) i po dve trećine simpatizera SVM-a, DSS-a i Beli – Samo jako.

Simpatizeri vladajućih stranaka SPS-a i PUPS-a i SNS-a su na dnu lestvice po saglasnosti sa ispitivanim stavom, ali je ona kod svih dominantno opredeljenje, čak i kada ne prelazi polovinu, kao u slučaju SNS-a (44%).

Viđenje odgovornosti političara za slobodu medija među stranačkim pristalicama (u %)

	DS	PSG	LDP	SDP	Dveri	DJB	DSS
Slažu se	86,0	85,3	85,7	83,3	76,6	70,0	68,7
I da i ne	4,7	4,9	14,3	16,7	13,3	10,0	25,0
Ne slažu se	9,3	9,8	0	0	10,1	20,0	6,3

	Beli	SVM	SRS	SPS	PUPS	SNS	SDA
Slažu se	66,7	66,7	57,8	57,3	57	44,0	40,0
I da i ne	33,3	33,3	40,0	36,1	28,6	36,3	60,0
Ne slažu se	0	0	2,2	6,6	14,4	19,7	0

Od vladajućih stranaka, pristalice SNS-a iskazuju najveći stepen nesaglasnosti s tvrdnjom da sloboda medija zavisi više od političara nego od novinara (20%), dok je ovo opredeljenje značajno prisutno i među pristalicama opozicije (DJB: 20%, DS, PSG i Dveri: po 10%). Moglo bi se tumačiti da pristalice

SNS-a ovim stavom brane političare od kritike, a da pristalice opozicije i novinare smatraju značajno odgovornim za stanje slobode medija.

2.4. Nefunkcionalnost kontrolisanih medija

Novina populističkog režima u Srbiji jeste postavljanje njegovog lidera, bilo u funkciji prvog potpredsednika Vlade, predsednika Vlade ili predsednika države, kao vrhunskog tumača narodne volje kroz režirane političke događaje, ceremonijalne događaje, označavanja ekonomskih poduhvata vlasti i posebno konferencije za medije. Njegova glavna aktivnost je neprestana kampanja ubeđivanja i tumačenja volje većine, koja nema načina da se iskaže nego kao masovna manifestna podrška vođi i njegovim akcijama i odlukama.

Režim je celokupni medijski sistem stavio u službu takvog cilja. Rezultati son-
daže, međutim, pokazuju da mediji u tome nisu potpuno efikasni. Iako gra-
đani u velikoj meri koriste medije bliske vlasti kao glavni izvor informacija,
veoma često, na svakodnevnoj osnovi, oni većinski ne veruju medijima. Pove-
renje nije većinsko čak ni kod pristalica Vučićeve stranke. Sve socio-demo-
grafske grupe veruju da su mediji pod uticajem političara, odnosno da sloboda
medija presudno zavisi od politike, a ne od novinara i njihovog profesionali-
zma. Nezadovoljstvo koje vrh režima iskazuje prema novinarima i pojedinim
medijima, čak i prema republičkom javnom servisu RTS koji aktivnosti vlasti
prati „u starom, udvoričkom maniru državne televizije“ (Matić 2016: 35) –
moguće je tumačiti upravo neuspehom vlasti da uz pomoć medija koje kon-
trolliše ostvari hegemoniju kakvu priželjkuje.

Iako vlast uspeva da u svoju službu stavi medije s najbrojnijom publikom, pre
svega RTS i TV Pink, građani u značajnoj meri prate i druge medije koji ne-
guju kritički odnos prema aktivnostima vlasti. Medijska publika je podeljena
prema stranačkim preferencijama, i jedino RTS uspeva da je drži na okupu,
ali i tu stranačka opredeljenja imaju veliki uticaj.

Najveći otpor političkoj kolonizaciji medija daju mladi ljudi, obrazovanije
grupe stanovništva i pristalice opozicionih stranaka DS, PSG, DJB i Dveri.

3. POPULISTIČKI STAVOVI U POSEBNIM MEDIJSKIM PUBLIKAMA

Da bi se utvrdila povezanost između korišćenja medija i populističkih stavova,
napravljeno je poređenje prihvatanja nekih stavova koji odražavaju populističku
ideologiju u posebnim medijskim publikama i u celokupnoj populaciji.

Pomenuta operacija nije rađena da bi utvrdila populistički uticaj medija, bu-
dući da je uticaj medija kompleksan fenomen koji je teško pouzdano meriti,

već da bi utvrdila razlike između grupa ljudi koji koriste određene medije, u odnosu prema elementima populizma. Najviše što se iz toga može zaključiti, budući da su dosadašnja komunikološka istraživanja utvrdila da mediji ojačavaju već postojeće stavove publike i da publika preferira one medije u kojima nalazi potvrdu svojih mišljenja, jeste da neki mediji više pogoduju publici sklonoj populizmu, a neki manje i da neki mediji u najmanju ruku efikasnije, a neki manje efikasno legitimizuju populističke stavove.

Izdvojeno je nekoliko stavova koji se odnose na elemente populističke ideologije, a koji se tiču preferencije vladavine jakog vođe umesto skupštine, centralnog mesta volje većine u odnosu na manjine, opstanaka nacije kao glavnog cilja svakog pojedinca, supremacije naroda kao donosioca odluka umesto političara i odnosa prema populističkom lideru Aleksandru Vučiću kao najboljem reprezentantu volje naroda. Udeo opšte populacije koja se slaže s navedenim stavovima (potpuno i uglavnom) upoređen je s udelom članova medijske publike koji se potpuno i uglavnom slažu s tim stavovima. Za poređenje je izabrana publika najuticajnijih TV i štampanih medija, a u medijsku publiku su ubrojani samo oni građani koji svakodnevno ili skoro svakodnevno prate izabrane medije.

Populistički stavovi su u najvećoj meri identifikovani kod redovnih čitalaca tabloida Informer. Njihova saglasnost sa svim ispitivanim elementima populističke ideologije je značajno veća od saglasnosti opšte populacije, kao i od saglasnosti drugih medijskih publika. Drugi na lestvici po većem stepenu prihvatanja populističkih stavova od celokupnog uzorka su redovni gledaoci informativnih sadržaja TV Pink.

Komparacija saglasnosti s populističkim stavovima opšte populacije i posebnih medijskih publika

	Jak vođa umesto Skupštine (26,7%)	Volja većine treba uvek da prevagne (39,3%)	Opstanak nacije – glavni cilj pojedinca (60,1%)	Narod, a ne političari, da donosi odluke (51,8%)	Vučić najbolje predstavlja volju naroda (42,9%)
Informer	38,9	57,7	69,4	63,0	70,6
Pink	32,1	47,9	65,7	53,4	58,6
RTS	28,1	40,8	62,0	52,6	50,6
Novosti	28,9	48,5	64,5	50,2	47,3
N1	16,5	35,8	55,4	35,6	34,8

Odnos gledalaca RTS-a i čitalaca Večernjih novosti prema ispitivanim stavovima ne odstupa bitno od modela odnosa koji važi za celokupnu populaciju.

Gledaoci TV N1 iskazali su najmanje prihvatanje ispitivanih elemenata populističke ideologije.

Najveće razlike između stavova čitalaca Informera i opšte populacije registrovane su u odnosu prema A. Vučiću: viđenje o Vučiću da najbolje predstavlja volju naroda kod ove medijske publike veće je za 28 procentnih poena od takvog viđenja kod svih ispitivanih građana. Stav o supremaciji volje većine rašireniji je za 18 procentnih poena, o potrebi za jakim vođom 12, o narodu kao donosiocu odluka umesto političara za 11, a o naciji kao glavnoj preokupaciji svakog pojedinca za 9 procentnih poena.

Gledaoci TV Pink se u stavovima od opšte populacije razlikuju za najmanje 2 procentna poena (nacija i pojedinac), zatim 5 i 8, dok su razlike najveće u odnosu na Vučića – 15 procentnih poena.

Gledaoci RTS-a iskazuju male razlike, od 1 do 2 procentna poena, osim u odnosu prema stavu o Vučiću – 8 poena. Kod čitalaca Novosti većina razlika je mala (2–4 procentna poena), a najveća od 9 tiče se stava o supremaciji većine, dok u odnosu na Vučića iznosi 4 procentna poena. Prihvatanje stava o supremaciji naroda umesto političara kod čitalaca Novosti je bilo niže nego kod celog uzorka (1 procentni poen).

Gledaoci TV N1 za 10 procentnih poena manje prihvataju populistički stav o vođi, za 16 stav o supremaciji naroda, a za 8 procentnih poena viđenje Vučića kao najboljeg reprezentanta volje naroda (za 4 procentna poena manje o većini i o naciji).

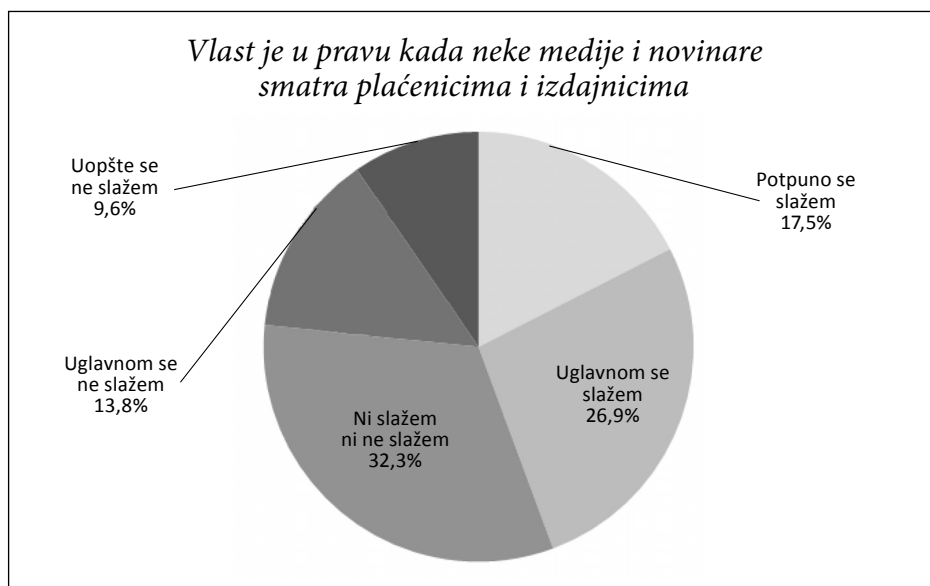
4. Odnos prema novinarima kao „opasnim drugima“

Iako građani većinski shvataju da mediji deluju pod uticajem političara, imaju dominantno nisko poverenje u medije i u relativno značajnoj meri koriste malobrojne dostupne medijske izvore koji imaju kritički odnos prema vlasti, populistička državna propaganda uspeła je da publika prihvati mišljenje da novinari i mediji mogu biti plaćenici i izdajnici.

Ispitanicima je u upitniku ponuđen stav „Vlast je u pravu kada neke medije i novinare smatra plaćenicima i izdajnicima“ i od njih zatražena saglasnost sa ovim stavom, kako bi se utvrdilo u kolikoj meri građani prihvataju stav vlasti o medijima i novinarima kao vrsti „opasnih drugih“ koji ometaju nesmetano reprezentovanje volje građana. Gajenje neprijateljstva prema „opasnim drugima“ i njihovo isključivanje iz zajednice – značajan je deo populističke ideologije. Veoma se često događa da se novinari proglašavaju za takve elemente jer svojom ulogom ugrožavaju organsko jedinstvo naroda i populističkog subjekta.

Stav o pojedinim medijima i novinarima kao plaćenicima i izdajnicima potiče od vlasti i odnosi se na kritički nastrojene medije i novinare.

Među građanima preovlađuje mišljenje da je vlast u pravu kada neke medije i novinare smatra plaćenicima i izdajnicima. Saglasnost sa ovim stavom iskazuje 44% ispitanika, dok se sa tim ne slaže duplo manje (24%), a trećina je neopredeljena (32%). Gotovo dvostruko je više i onih koji se sa ovim stavom potpuno slažu (17%) od onih koji se sa njim nimalo ne slažu (10%).

Starosna dob ima uticaja na mišljenje građana po ovom pitanju. Najmanju saglasnost sa stavom vlasti i najveće protivljenje viđenju novinara kao plaćenika i izdajnika iskazuje mlada generacija (do 35 godina). Generacijski jaz posebno je vidljiv u negaciji ovog stava. Njemu se protivi 29% mladih, 23% sredovečnih i 20% najstarijih građana. Ipak, i kod mladih, dominantna raspodela odgovora ne razlikuje se od generalnog obrasca za celu populaciju, jer preovlađuju oni koji se sa stavom slažu (39%).

Stepen obrazovanja podiže neslaganje sa datim stavom vlasti o novinarima. S njim se slaže oko 50% do 60% ispitanika s manje od punim srednjim obrazovanjem, oko 40% sa srednjim i višim, ali i s fakultetskim obrazovanjem, a samo 20% s najvišim obrazovnim stepenom (master, doktorat, itd.).

Viđenju novinara kao plaćenika i izdajnika protivi se 12–15% ispitanika s najnižim stepenima obrazovanja, 25% sa srednjim i višim, 31% s fakultetskim i 54% s najvišim.

Pristalice stranaka imaju tri grupe mišljenja po ovom pitanju u zavisnosti od toga kojoj su stranci najbliži. Pristalice vladajućih stranaka bez izuzetka se većinski slažu da neke novinare treba smatrati plaćenicima i izdajnicima. Tako misli 71% simpatizera PUPS-a i po oko 60% simpatizera SNS-a, SPS-a, SDP-a, kao i 55% pristalica SVM-a.

Viđenje novinara kao plaćenika i izdajnika među stranačkim pristalicama (u %)

	PUPS	SNS	SPS	SRS	SDP	SVM	DSS
Slažu se	71,4	59,2	59,7	59,1	57,2	54,6	46,7
I da i ne	28,6	29,8	33,9	31,8	14,3	27,2	13,3
Ne slažu se	0,0	11,0	6,4	9,1	28,6	18,2	40,0

	SDA	LDP	Dveri	DJB	Beli	DS	PSG
Slažu se	60,0	37,5	36,7	30,0	23,5	18,6	17,5
I da i ne	20,0	37,5	23,3	20,0	23,6	18,6	22,5
Ne slažu se	20,0	25,0	40,0	50,0	52,9	62,8	60,0

Pristalice opozicionih stranaka su podeljene. Deo njih se većinski ovakvom stavu protivi, što je slučaj sa simpatizerima DS-a (63% se ne slaže), PSG-a (60%), Beli – Samo jako (50%) i DJB (50%). Simpatizeri SRS-a, SDA i DSS-a su bliži stavu pristalica vladajućih stranaka (većinska ili skoro većinska saglasnost), dok među pristalicama LDP-a i Dveri nema izrazito većinskog stava već su oni podeljeni između saglasnosti i nesaglasnosti (Dveri) ili između saglasnosti i neopredeljenosti (LDP).

ZAKLJUČAK: MEDIJI I JAVNO DOBRO

Prikazano istraživanje Instituta društvenih nauka nije imalo mogućnosti da se detaljno bavi medijima kao važnim činiocem kreiranja javnog mnjenja. Ali i tek površni primenjeni zahvat ove teme ukazuje da njihov uticaj ne sme biti zanemaren. U tome od koristi može biti koncept medijskog pluralizma, koji ukazuje na veoma važnu vezu između visoko komercijalizovanih, tabloidnih medija i populističkih lidera (Matić, 2017). Iskustva funkcionisanja populizma u tranzicionim demokratijama i populizma na vlasti su i inače malo istražena u postojećoj literaturi. Iskustva Srbije pokazuju da je u tranzicionim demokratijama važno ne samo šta mediji rade u vezi s populizmom – što je glavna tema medijskih istraživanja u Zapadnoj Evropi i Americi, nego i šta populizam radi s medijima.

Pored potrebe da se domaća istraživanja prošire na ulogu medija u etabliranju aktuelnog populističkog režima, važno je istaći da i domaćoj i inostranoj nauci nedostaju istraživanja o tome kako su mediji postali (bilo situacioni ili strukturni) saveznici populizma, a ponajviše da li je liberalna demokratija osuđena na pretvaranje novinarstva iz četvrtog stuba vlasti u „najunosniju sporednu delatnost reklamne industrije i industriju političke komunikacije“ (Hrvatini, Petković, 2014: 12) umesto da služi javnom interesu i osposobljavanju građana da racionalno učestvuju u odlučivanju o uređenju zajednice u kojoj žive. Promocija populizma i drugih reakcionarnih politika, kako ističu kritički komunikolozi, nisu slučajno postali rezultat rada medija, već su posledica sistemskih i strukturnih imperativa koji novinarstvo udaljavaju od njegove društvene misije i uloge kao javnog dobra.

LITERATURA

- Albertazzi, Daniele, Duncan McDonnell (2008). Conclusion: Populism and Twenty-First Century Western European Democracy, u Daniele Albertazzi, Dyncan McDonnell (ur) *Twenty-First Centyry Popylism: The Spectre of Western Eyropean Democracy*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 217–223.
- Hrvatini B., Sandra, Brankica Petković (2014). Regionalni pregled, u: *Značaj medijskog integriteta: vraćanje medija i novinarstva u službu javnosti*. Novi Sad: Novosadska novinarska škola, 9–47.
- Krämer, Benjamin (2014). Media Populism: A Conceptyal Clarification and Some Theses on Its Effects. *Commynication Theory*, Vol. 24, No. 1: 42–60.
- Manin, Bernard (1997). *The Principles of Representative Government*. Cambridge: University Press.
- Matić, Jovanka (2102). (Too) High expectations of democracy in Serbia? Interpretation of empirical research results, *Southeastern Europe* 36, 304–327.
- Matić, Jovanka, Dubravka Valić Nedeljković (2014). Srbija, u *Značaj medijskog integriteta: vraćanje medija i novinarstva u službu javnosti*. Novi Sad: Novosadska novinarska škola, 57–137.
- Matić, Jovanka (2016). Analiza informativnih programa republičkog i pokrajinskog javnog servisa, u: Dubravka Valić Nedeljković, Jovanka Matić, Rade Veljanovski. *Ostvarivanje javnog interesa u javnim medijskim servisima u Srbiji*, Novi Sad: Novosadska novinarska škola, 27–49.
- Matić, Jovanka (2017). Medijski populizam i politički populizam, u: Zoran Lutovac (ur). *Populizam*, Beograd: Institut društvenih nauka, 131–146.
- Mazzoleni, Gianpietro (2003). The Media and the Growth of Neo-Popylism in Contemporary Democracies, u: Mazzoleni, G., Stewart, J. and Horsfield, B. (ur) *The Media and Neo-Popylism: A Contemporary Comparative Analysis*, Westport: Praeger, 1–20.
- Miler, Jan-Verner (2017). *Šta je populizam?* Beograd: Peščanik i Fabrika knjiga.
- Mudde, Cas. The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, Vol. 39, No. 4 (2004): 542–563.

NCCR (National Centre of Competence in Research) (2016). *The appeal of populist ideas, strategies and styles: A theoretical model and research design for analyzing populist political communication*. Zurich: University of Zurich. Dostupno na: <<http://www.nccr-democracy.zh.ch/pyblications/workingpaper/wp88.>> Pristupljeno: 2.7.2017.

POPULISM AND MEDIA AUDIENCE

JOVANKA MATIĆ

Summary The article presents part of results of the public opinion survey carried out by the Institute of Social Sciences in June-July 2017, which aimed to identify the presence of populist attitudes among the citizens of Serbia. The results presented are analyzed in the context of theoretical understandings of the role of the media in stimulating support to populism and also of characteristics of the Serbian media system. The survey did not tackle directly the influence of the media on the populist orientation of the public. Nevertheless, it provides some insights into this topic by examining the interest of citizens in politics, the attention they pay to political news, their understanding of political problems, the use of media as the information sources and their views on the state of media freedoms. The analysis of the results shows that although the populist government in Serbia has economically and politically captured the largest media, it fails to attain the hegemony, which is its crucial goal. The majority of citizens have no interest in politics, do not trust the media and believe that politicians bear greater responsibility for the state of the media freedom than journalists. A significant portion of the media audience uses critically oriented media outlets, although they are not numerous. Populist attitudes are most prominent in the audiences of the media that make the main pillars of the ruling regime (tabloid daily *Informer* and TV *Pink*), at the average level in the audiences of the media close to the government (RTS and daily *Vecernje novosti*), and least among the audiences of the critically oriented media (TV N1).

Keywords: public opinion, media, populism, Serbia

GRAĐANI SRBIJE I POPULIZAM
Javno mnjenje Srbije 2017

Izdavač
INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje
Beograd 2017

Za izdavača
Dr Goran Bašić

Urednik
Dr Zoran Lutovac

Lektura i korektura
Anka Jakšić

Prelom i priprema
Nina Popov

Korice
Lidija Lutovac
Ninoslav Janković

Štampa
Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva
Tehnološko-metalurškog fakulteta,
Karnegijeva 4, Beograd

Tiraž
400

ISBN 978-86-7093-173-2

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

CIP

32.019.5(497.11)"2017"

GRAĐANI Srbije i populizam : javno mnjenje Srbije 2017 / urednik Zoran Lutovac. - Beograd : Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 2017 (Beograd : RIC Grafičkog inženjerstva TMF). - 152 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Tiraž 400. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-7093-173-2

a) Јавно мњење - Србија - 2017
COBISS.SR-ID 249026060
